

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΚΥΒΕΡΝΗΣΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

**«Η ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΟΡΙΣΜΕΝΩΝ ΠΤΥΧΩΝ ΤΟΥ ΤΕΚΜΗΡΙΟΥ
ΑΘΩΟΤΗΤΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΔΗΓΙΑ (ΕΕ) 2016/343.
ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΣΤΗΝ
ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Χαρίλαος Αγάθος

Αθήνα, 2022

Τριμελής Επιτροπή

Δημήτριος Γιαννουλόπουλος, Καθηγητής, Πρόεδρος του Department of Law
Goldsmiths, University of London (Επιβλέπων)

Νέδα Κανελλοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Όλγα Τσόλκα, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © **Χαρίλαος Αγάθος, 2022**

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Συντομογραφίες

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΔΕΕ: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΣΕΕ: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΣΛΕΕ: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΧΘΔΕΕ: Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΔΑ: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΔΔΑ: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΠΚ: Ποινικός Κώδικας

ΚΠΔ: Κώδικας Ποινικής Δικονομίας

ΕισΝΑΚ: Εισαγωγικός Νόμος Αστικού Κώδικα

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	5
Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο Πρώτο	12
Η νομοθετική διαδικασία θέσπισης, το ρυθμιστικό πεδίο και η σχέση της Οδηγίας 2016/343 προς τα άρθρα 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ και 48 παρ. 1 του ΧΘΔΕΕ.	12
1. Η νομοθετική διαδικασία θέσπισης της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343.	12
2. Το ρυθμιστικό πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343.....	20
2.1. Υποκειμενικά όρια εφαρμογής.	20
2.2. Αντικειμενικά όρια εφαρμογής.....	22
2.3. Χρονικά όρια εφαρμογής.	36
2.4. Τοπικά όρια εφαρμογής.....	38
3. Η σχέση της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343 προς την ΕΣΔΑ και τον ΧΘΔΕΕ.....	38
Κεφάλαιο Δεύτερο	46
Ανάλυση των άρθρων 3 έως 7 της Οδηγίας 2016/343 για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας.	46
1. Το άρθρο 3 της Οδηγίας 2016/343- Τεκμήριο Αθωότητας.....	46
2. Το άρθρο 4 της Οδηγίας 2016/343- Δημόσιες αναφορές στην ενοχή προσώπου.....	49
3. Το άρθρο 5 της Οδηγίας 2016/343- Εμφάνιση των υπόπτων και των κατηγορουμένων.	52
4. Το άρθρο 6 της Οδηγίας 2016/343- Βάρος της απόδειξης.....	54
5. Το άρθρο 7 της Οδηγίας 2016/343- Δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης.	58
Κεφάλαιο Τρίτο	65
Η ενσωμάτωση της Οδηγίας 2016/343 στην ελληνική έννομη τάξη.....	65
Επίλογος	73
Βιβλιογραφία	75
Ελληνική βιβλιογραφία – αρθρογραφία.....	75
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία – αρθρογραφία.....	76

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας φιλοδοξεί να είναι μια συστηματική προσέγγιση και ανάλυση του ρυθμιστικού περιεχομένου της Οδηγίας 2016/343, ως προς το πρώτο σκέλος αυτής, ήτοι το τεκμήριο αθωότητας και την ενίσχυση ορισμένων πτυχών αυτού. Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος της εργασίας αναλύονται: α) ζητήματα που άπτονται της νομοθετικής διαδικασίας που ακολουθήθηκε για την θέσπιση της Οδηγίας, ως χαρακτηριστικό παράδειγμα συμβιβασμού μεταξύ της Επιτροπής και των συννομοθετών της Ένωσης (Συμβουλίου και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου), β) το ρυθμιστικό πεδίο της Οδηγίας και γ) η σχέση της Οδηγίας αφενός με το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, αφετέρου με το άρθρο 48 παρ. 1 του ΧΘΔΕΕ. Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται η ανάλυση εκάστου άρθρου της Οδηγίας αναφορικά με τις πτυχές του τεκμηρίου αθωότητας που ο ενωσιακός νομοθέτης επέλεξε να ενισχύσει (άρθρα 3 έως 7 της Οδηγίας). Η ανάλυση του δεύτερου μέρους περιλαμβάνει τόσο την θεωρητική προσέγγιση εκάστου θέματος-άρθρου, με ανάδειξη τυχόν ερμηνευτικών ζητημάτων όσο και την επισκόπηση της τυχόν νομολογίας του ΔΕΕ επί της Οδηγίας, συγκριτικά με την αντίστοιχη πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ. Τέλος, το τρίτο μέρος της εργασίας είναι αφιερωμένο στην ανάδειξη των σημαντικότερων ζητημάτων που ανέκυψαν από την ενσωμάτωση της Οδηγίας 2016/343 στην ελληνική έννομη τάξη και στις τυχόν αστοχίες του έλληνα νομοθέτη ως προς την ανταπόκρισή του στις επιταγές του άρθρου 288 της ΣΛΕΕ.

Λέξεις κλειδιά: τεκμήριο αθωότητας, Οδηγία 2016/343, ποινικές διαδικασίες, δικονομικά δικαιώματα, ΕΣΔΑ, Χάρτης.

Abstract

The object of the present master thesis aspires to be a systematic approach and analysis of the regulatory content of Directive 2016/343, regarding the presumption of innocence and the strengthening of certain aspects of it. The thesis is structured in three parts. The first part of the master thesis analyzes: a) issues related to the legislative process followed for the adoption of the Directive, as a typical example of compromise between the Commission and the co-legislators of the Union (Council and European Parliament), b) the regulatory scope of the Directive and c) the relation of the Directive on the one hand with article 6 par. 2 of the ECHR, on the other hand with article 48 par. 1 of the Charter. The second part attempts to analyze each article of the Directive in relation to the aspects of the presumption of innocence that the EU legislator has chosen to reinforce (Articles 3 to 7 of the Directive). The analysis of the second part includes both the theoretical approach of each topic-article, highlighting any interpretive issues and the review of the CJEU case law on the Directive, in comparison with the corresponding rich case law of the ECtHR. Finally, the third part of the thesis is dedicated to highlighting the most important issues that arose from the incorporation of Directive 2016/343 in the Greek legal order and any inexpediences of the Greek legislator in responding to the requirements of Article 288 TFEU.

Keywords: presumption of innocence, Directive 2016/343, criminal proceedings, procedural rights, ECHR, Charter.

Εισαγωγή

Είναι κοινός τόπος ότι η θέση σε ισχύ της Μεταρρυθμιστικής Συνθήκης της Λισσαβώνας¹ τον Δεκέμβριο του 2009 και η κατάργηση της έως τότε δομής των Τριών Πυλώνων οδήγησαν σε μία ιδιαίτερης σημασίας αύξηση της ενωσιακής νομοθέτησης, τόσο στο πεδίο του ουσιαστικού ποινικού δικαίου όσο και σε αυτό της αποκαλούμενης ποινικής δικονομίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σταθμός στην πορεία αυτή υπήρξε η θέσπιση κοινών ελάχιστων κανόνων (minimum rules/standards) στον τομέα των θεμελιωδών δικαιωμάτων προσώπων (υπόπτων και κατηγορουμένων) σε ποινικές διαδικασίες, μέσω του δευτερογενούς δικαίου της ΕΕ και συγκεκριμένα μέσω του νομικού εργαλείου των Οδηγιών².

Νομική βάση των σχετικών νομοθετικών κειμένων αποτέλεσε το άρθρο 82 παρ. 2 της ΣΛΕΕ, μέσω του οποίου η ΕΕ απέκτησε άμεση αρμοδιότητα νομοθέτησης κανόνων ποινικοδικονομικής φύσης. Σύμφωνα με το εν λόγω άρθρο, η αποτελεσματική εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης των δικαστικών αποφάσεων και διαταγών, η οποία συνιστά θεμέλιο της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις και στηρίζεται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη των κρατών μελών και των πολιτών τους στα ποινικοδικονομικά συστήματα των άλλων κρατών μελών, απαιτεί, μεταξύ άλλων, ένα ελάχιστο κοινών δικονομικών κανόνων και εγγυήσεων για την προστασία των διαδικαστικών δικαιωμάτων των προσώπων στις ποινικές διαδικασίες³. Εξάλλου, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 3 της ΣΕΕ τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται από την ΕΣΔΑ και όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, αποτελούν μέρος των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης.

Ουσιαστική αφετηρία υπήρξε ο Οδικός Χάρτης του 2009 του Συμβουλίου⁴, ο οποίος τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους ενσωματώθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ως τμήμα του Προγράμματος της Στοκχόλμης για την περίοδο 2010- 2014 προς μια

¹ Συνθήκη της Λισσαβώνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, Δεκ. 13, 2007, 2007/C 306/01.

² Βλ. Mitsilegas V., *The European Union and the Rights of Individuals in Criminal Proceedings in The Oxford Handbook of Criminal Process*, 2019, σελ. 115-130.

³ Αναφορικά με την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης και την σχέση της με τα θεμελιώδη δικαιώματα και αρχές του ποινικού δικονομικού δικαίου βλ. Καϊάφα- Γκμπάντι Μ. και Παπακυριάκου Θ., *Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου*, Β Έκδοση, 2019, Εκδόσεις Σάκκουλα, σελ. 21-27.

⁴ Οδικός Χάρτης για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων των υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες, Ψήφισμα του Συμβουλίου, 30 Νοεμβρίου 2009, (2009/C 295/01).

ανοικτή και ασφαλή Ευρώπη που εξυπηρετεί και προστατεύει τους πολίτες⁵. Ως ρητή επιδίωξη του Προγράμματος της Στοκχόλμης ορίστηκε η δημιουργία μιας «Ευρώπης των Δικαιωμάτων», μέσω, μεταξύ άλλων, της καλύτερης προστασίας και ενίσχυσης των θεμελιωδών δικονομικών δικαιωμάτων των υπόπτων και κατηγορούμενων σε ποινικές διαδικασίες.

Το τεκμήριο αθωότητας και το δικαίωμα παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του δεν είχαν ενταχθεί αρχικά στις προτεραιότητες νομοθετικής δράσης του Οδικού Χάρτη του 2009. Ωστόσο, τόσο ο Οδικός Χάρτης όσο και το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης δεν προέβιναν σε εξαντλητική απαρίθμηση των τομέων νομοθετικής δράσης της ΕΕ στο πεδίο των διαδικαστικών δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορούμενων, αλλά αντίθετα άφηναν ανοιχτό το ενδεχόμενο για επέκταση της προστασίας και σε άλλα διαδικαστικά δικαιώματα. Μάλιστα, ορισμένα κράτη μέλη (ιδίως η Ιταλία) πρότειναν την λήψη νομοθετικών μέτρων σχετικά με το τεκμήριο αθωότητας⁶. Με αυτά τα δεδομένα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κάλεσε την Επιτροπή, μέσω του Προγράμματος της Στοκχόλμης, αφενός να υποβάλει τις προβλεπόμενες στον Οδικό Χάρτη προτάσεις για την ταχεία εφαρμογή του, αφετέρου να εκτιμήσει κατά πόσον άλλα ζητήματα, όπως το τεκμήριο αθωότητας, πρέπει να εξετασθούν, προκειμένου να προωθηθεί η βελτίωση της δικαστικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών και η αποτελεσματική εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στις ποινικές υποθέσεις. Εξάλλου, προτάσεις για την θέσπιση ενός ενωσιακού νομοθετικού κειμένου για το τεκμήριο αθωότητας υπήρξαν πολύ πριν το 2009 (βλ. την από 2006 Πράσινη Βίβλο της Επιτροπής για το τεκμήριο αθωότητας⁷).

Στις 9 Μαρτίου 2016, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο υιοθέτησαν την Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας⁸. Η Οδηγία 2016/343 αποτέλεσε την τέταρτη κατά χρονολογική σειρά Οδηγία υιοθέτησης ελάχιστων κοινών κανόνων εναρμόνισης στο πεδίο των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορούμενων

⁵ Πρόγραμμα της Στοκχόλμης- Μια ανοικτή και ασφαλή Ευρώπη που εξυπηρετεί και προστατεύει τους πολίτες, (2010/C 115/01).

⁶ Βλ. M.L. Villamarín López, *The presumption of innocence in Directive 2016/343/EU of 9 March 2016*, ERA Forum 18, 336 (2017), Springer.

⁷ Πράσινη Βίβλος της Επιτροπής, της 26ης Απριλίου 2006, για το τεκμήριο αθωότητας [COM(2006) 174 τελικό].

⁸ [2016] ΕΕ L 65/1.

σε ποινικές διαδικασίες⁹. Είχε προηγηθεί η Οδηγία (ΕΕ) 2010/64 της 20^{ης} Οκτωβρίου 2010 για το δικαίωμα μετάφρασης και διερμηνείας σε ποινικές διαδικασίες¹⁰, η Οδηγία (ΕΕ) 2012/13 της 22ας Μαΐου 2012 για το δικαίωμα γνωστοποίησης των δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες¹¹, η Οδηγία (ΕΕ) 2013/48 της 22ας Οκτωβρίου 2013 για το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο¹², ενώ ακολούθησαν η Οδηγία (ΕΕ) 2016/800 της 11^{ης} Μαΐου 2016 για την προστασία των δικαιωμάτων ανηλίκων υπόπτων ή κατηγορουμένων¹³ και η Οδηγία (ΕΕ) 2016/1919 της 26^{ης} Οκτωβρίου 2016 για το δικαίωμα σε νομική αρωγή¹⁴. Τέλος, η Επιτροπή έχει εκδώσει επίσης την Πράσινη Βίβλο για την εφαρμογή της ενωσιακής ποινικής νομοθεσίας στον τομέα της κράτησης¹⁵ καθώς και την Σύσταση σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για ευάλωτα πρόσωπα που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών¹⁶.

Η Οδηγία 2016/343 αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια και συνολικά δεκαέξι άρθρα, μέσω των οποίων ρυθμίζει δύο βασικά δικονομικά δικαιώματα. Πιο συγκεκριμένα, στα άρθρα 3 έως και 7 προβλέπονται ελάχιστοι κοινοί κανόνες για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας, ενώ στα άρθρα 8 και 9 θεσπίζονται ελάχιστοι κοινοί κανόνες για το δικαίωμα παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του. Με το άρθρο 10 της Οδηγίας προβλέπεται η υποχρέωση των κρατών μελών να παρέχουν αποτελεσματικά μέσα ένδικης προστασίας των θιγόμενων προσώπων, σε περίπτωση παραβίασης των προβλεπόμενων στην Οδηγία δικαιωμάτων τους. Παρά την έλλειψη νομικής δεσμευτικότητάς τους, ιδιαίτερης σημασίας τυγχάνουν και οι συνολικά πενήντα μία σκέψεις του Προοιμίου της Οδηγίας, οι οποίες αποσαφηνίζουν αρκετά από τα θέματα που ρυθμίζονται ανεπαρκώς (ή και καθόλου) στο κείμενο αυτής.

⁹ Βλ. Γιαννουλόπουλος Δ., «Ελεύθερη» κυκλοφορία των αποδείξεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και αποδεικτικές απαγορεύσεις, σε 8ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων- Η Ποινική Δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2020, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, σελ. 383-385.

¹⁰ [2010] ΕΕ L 280/1.

¹¹ [2012] ΕΕ L 142/1.

¹² [2013] ΕΕ L 294/1.

¹³ [2016] ΕΕ L 132/1.

¹⁴ [2016] ΕΕ L 297/1.

¹⁵ Πράσινη Βίβλος της Επιτροπής για την εφαρμογή της ενωσιακής ποινικής νομοθεσίας στον τομέα της κράτησης [COM(2011) 327 τελικό].

¹⁶ Σύσταση της Επιτροπής, της 27ης Νοεμβρίου 2013, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για ευάλωτα πρόσωπα που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (2013/C 378/02)

Το τεκμήριο αθωότητας ως δομικό στοιχείο και θεμελιώδης αρχή του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη κατοχυρώνεται, μεταξύ άλλων, τόσο στο άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ όσο και στο άρθρο 48 παρ. 1 του ΧΘΔΕΕ. Στο πλαίσιο της Οδηγίας 2016/343, το τεκμήριο αθωότητας φαίνεται να κατοχυρώνεται ως «δικαίωμα-ομπρέλα», υπό από την ρυθμιστική εμβέλεια του οποίου τελούν μια σειρά επιταγών και δικαιωμάτων, που η Οδηγία αναγνωρίζει ως πτυχές του. Πιο συγκεκριμένα, ως πτυχές του τεκμήριου αθωότητας νοούνται από την οδηγία οι ακόλουθες επιταγές και δικαιώματα: α) οι φορείς δημοσίων αρχών δεν επιτρέπεται να προβαίνουν σε δημόσιες δηλώσεις που υπολαμβάνουν την ενοχή ορισμένου υπόπτου ή κατηγορουμένου, χωρίς η ενοχή αυτού να έχει αποδειχτεί σύμφωνα με τον νόμο (άρθρο 4 Οδηγίας), β) οι αρμόδιες αρχές των κρατών μελών δεν επιτρέπεται να εμφανίζουν, σε δικαστήριο ή δημόσια, τους υπόπτους ή κατηγορούμενους ως ενόχους, μέσω της χρήσης μέτρων σωματικού περιορισμού, εκτός εάν τα τελευταία είναι αναγκαία για λόγους που αφορούν την ασφάλεια ή την αποτροπή των προσώπων αυτών να φυγοδικήσουν ή να έλθουν σε επαφή με τρίτα πρόσωπα (άρθρο 5 Οδηγίας), γ) το εκ των αγγλοσαξονικών δικαϊκών συστημάτων προερχόμενο «βάρος απόδειξης» φέρει η αρμόδια εισαγγελική αρχή και όχι ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος, υπό την επιφύλαξη της υποχρέωσης του δικαστή ή του δικαστηρίου να αναζητούν τόσο τα ενοχοποιητικά όσο και τα απαλλακτικά στοιχεία και του δικαιώματος της υπεράσπισης να προσκομίζει αποδεικτικά στοιχεία. Οποιαδήποτε αμφιβολία περί της ενοχής λειτουργεί προς όφελος του κατηγορουμένου (άρθρο 6 Οδηγίας), δ) στους υπόπτους και κατηγορούμενους αναγνωρίζεται το δικαίωμα σιωπής (right to silence) και το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης (right not to incriminate oneself) (άρθρο 7 Οδηγίας)¹⁷.

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας φιλοδοξεί να είναι μια συστηματική προσέγγιση και ανάλυση του ρυθμιστικού περιεχομένου της Οδηγίας 2016/343, ως προς το πρώτο σκέλος αυτής, ήτοι το τεκμήριο αθωότητας και την ενίσχυση ορισμένων πτυχών αυτού. Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος της εργασίας αναλύονται: α) ζητήματα που άπτονται της νομοθετικής διαδικασίας που ακολουθήθηκε για την θέσπιση της Οδηγίας, ως χαρακτηριστικό παράδειγμα

¹⁷ Βλ. Τσόλκα Ο. (1), *Το τεκμήριο αθωότητας και η συμμετοχή του κατηγορουμένου στην ποινική διαδικασία: Επί της Οδηγίας 2016/343 ΕΕ και του εσωτερικού νόμου ενσωμάτωσης (Κεφάλαιο Β' Ν 4596/2019)* σε 8ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων- Η Ποινική Δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2020, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, σελ. 132-133.

συμβιβασμού μεταξύ της Επιτροπής και των συννομοθετών της Ένωσης (Συμβουλίου και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου), β) το ρυθμιστικό πεδίο της Οδηγίας και γ) η σχέση της Οδηγίας αφενός με το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, αφετέρου με το άρθρο 48 παρ. 1 του ΧΘΔΕΕ. Στο δεύτερο μέρος θα επιχειρηθεί μια ανάλυση εκάστου άρθρου της Οδηγίας αναφορικά με τις πτυχές του τεκμηρίου αθωότητας που ο ενωσιακός νομοθέτης επέλεξε να ενισχύσει (άρθρα 3 έως 7 της Οδηγίας). Η ανάλυση του δεύτερου μέρους περιλαμβάνει τόσο την θεωρητική προσέγγιση εκάστου θέματος-άρθρου, με ανάδειξη τυχόν ερμηνευτικών ζητημάτων όσο και την επισκόπηση της τυχόν νομολογίας του ΔΕΕ επί της Οδηγίας, συγκριτικά με την αντίστοιχη πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ. Τέλος, το τρίτο μέρος της εργασίας είναι αφιερωμένο στην ανάδειξη των σημαντικότερων ζητημάτων που ανέκυψαν από την ενσωμάτωση της Οδηγίας 2016/343 στην ελληνική έννομη τάξη και στις τυχόν αστοχίες του έλληνα νομοθέτη ως προς την ανταπόκρισή του στις επιταγές του άρθρου 288 της ΣΛΕΕ.

Κεφάλαιο Πρώτο

Η νομοθετική διαδικασία θέσπισης, το ρυθμιστικό πεδίο και η σχέση της Οδηγίας 2016/343 προς τα άρθρα 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ και 48 παρ. 1 του ΧΘΔΕΕ.

1. Η νομοθετική διαδικασία θέσπισης της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343.

Παρά την ομολογουμένως σημαντική επίδραση της ΕΕ στα ποινικοδικονομικά συστήματα των κρατών μελών στην μετά την συνθήκη της Λισσαβώνας εποχή, με όχημα την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, τα κράτη μέλη εξακολουθούν να θεωρούν το ποινικό δίκαιο ως το «τελευταίο προπύργιο εθνικής τους κυριαρχίας». Αυτό έχει ως συνέπεια, η ενωσιακή νομοπαραγωγική διαδικασία, με στόχο την εναρμόνιση στο πεδίο των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε ποινικές υποθέσεις, να εμφανίζεται συχνά ως διαδικασία διαπραγματεύσεων και εν τέλει συμβιβασμού μεταξύ Επιτροπής, Συμβουλίου (ως όργανο εκπροσώπησης των κυβερνήσεων των κρατών- μελών και των εθνικών συμφερόντων¹⁸) και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Το τίμημα της επίτευξης ενός consensus είναι η υιοθέτηση Οδηγιών με συχνά ιδιαίτερα μακροσκελή Προοίμια και με διατάξεις που εισάγουν αρκετές εξαιρέσεις, αντανακλώντας εν πολλοίς ακριβώς αυτόν τον συμβιβασμό. Η Οδηγία για το τεκμήριο αθωότητας δεν αποτέλεσε εξαίρεση. Ένα σύντομο ιστορικό της νομοθετικής διαδικασίας που ακολουθήθηκε για την θέσπιση της Οδηγίας σχετικά με την ενίσχυση πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας είναι χρήσιμο, προκειμένου να κατανοήσουμε το πώς διαμορφώθηκε το τελικό κείμενο των διατάξεων αυτής.

Το τεκμήριο αθωότητας υπήρξε αντικείμενο ενδιαφέροντος για την Επιτροπή πολύ πριν το 2016. Ήδη από το 2006, η Επιτροπή είχε δημοσιεύσει την Πράσινη Βίβλο για το τεκμήριο αθωότητας, δια της οποίας είχε εκφράσει την επιθυμία της να διαπιστωθεί το κατά πόσο υφίστατο ανάγκη να συμπεριληφθεί το τεκμήριο αθωότητας σε ένα ενωσιακό νομοθετικό κείμενο. Ζητήματα που εξετάστηκαν στην

¹⁸ Βλ. Πασσάς Α., *Η Εθνική Δημόσια Διοίκηση στην Ευρωπαϊκή Ενωσιακή Πολιτική Διαδικασία*, 2012, Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 91.

Πράσινη Βίβλο του 2006 ήταν, μεταξύ άλλων, το νοηματικό περιεχόμενο τόσο του τεκμηρίου όσο και των δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτό, λαμβανομένης υπόψιν της νομολογίας του ΕΔΔΑ, ενώ ρητά η Επιτροπή συμπεριέλαβε το τεκμήριο αθωότητας μεταξύ των εγγυήσεων στο πλαίσιο της απόδειξης σε ποινικές διαδικασίες, αντιμετωπίζοντάς το ως κανόνα της αποδεικτικής διαδικασίας. Στόχος της Επιτροπής ήταν αφενός να διαπιστώσει εάν τα Κράτη Μέλη αντιλαμβάνονταν με τον ίδιο τρόπο και εάν προσέδιδαν την ίδια εννοιολογική σημασία στο τεκμήριο αθωότητας, αφετέρου να διαπιστώσει εάν θα έπρεπε να λάβει χώρα νομοθετική δράση σε ενωσιακό επίπεδο. Για τον λόγο αυτό διατύπωσε, μέσω της Πράσινης Βίβλου, σχετικά ερωτήματα προς τα Κράτη Μέλη¹⁹. Στο κάλεσμα της Επιτροπής ανταποκρίθηκαν έντεκα Κράτη Μέλη, τα οποία τάχθησαν υπέρ μιας νομοθετικής πρωτοβουλίας της Ένωσης για την ενίσχυση του τεκμηρίου αθωότητας στην πράξη.

Παρ' όλα αυτά, όπως προαναφέρθηκε, το τεκμήριο αθωότητας δεν συμπεριλήφθη μεταξύ των προτεραιοτήτων του Οδικού Χάρτη του Συμβουλίου το 2009. Ο Οδικός Χάρτης του 2009 δεν ήταν όμως η αρχή αλλά το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας, που είχε ξεκινήσει αρκετά νωρίτερα, με σκοπό την θέσπιση ελάχιστων κοινών κανόνων και δικονομικών εγγυήσεων για την προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορουμένων στην ΕΕ²⁰. Το 2004, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε την υιοθέτηση Απόφασης- Πλαισίου σχετικά με ορισμένα δικαιώματα στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών στην ΕΕ²¹, ωστόσο η αδυναμία επίτευξης ομοφωνίας μεταξύ των Κρατών Μελών πάγωσε την διαδικασία, η οποία επανεκκινήθηκε το 2009, υπό την Σουηδική Προεδρεία του Συμβουλίου της ΕΕ. Συγκεκριμένα, στις 30 Νοεμβρίου 2009 επιτεύχθηκε συμφωνία και εγκρίθηκε ο Οδικός Χάρτης του 2009 για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων των υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες. Ακολούθως, τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο χαιρέτησε την υιοθέτηση του Χάρτη και τον συμπεριέλαβε στο Πρόγραμμα της Στοκχόλμης, που αποτελούσε το τρίτο πολυετές

¹⁹ Περισσότερα σχετικά με την Πράσινη Βίβλο της Επιτροπής, βλ. Ζημιανίτης Δ., *Πράσινη Βίβλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το τεκμήριο αθωότητας*, ΠονΔικ, 6/2006, σελ. 778 - 779 καθώς και το κείμενο αυτής [COM(2006) 174 τελικό].

²⁰ Γιαννουλόπουλος Δ., ό.π., σελ. 384.

²¹ Και τότε, το τεκμήριο αθωότητας δεν συμπεριλαμβανόταν μεταξύ των δικαιωμάτων για τα οποία προτεινόταν η λήψη νομοθετικής δράσης εκ μέρους της ΕΕ. Υπήρχε ωστόσο ρητή αναφορά για μελλοντική δράση ως προς το τεκμήριο αθωότητας, βλ. Πρόταση Απόφασης-Πλαισίου του Συμβουλίου, της 28^{ης} Απριλίου 2004, σχετικά με ορισμένα δικονομικά δικαιώματα στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση, COM(2004) 328.

πρόγραμμα για τον ΧΕΑΔ της Ένωσης²². Στο πλαίσιο του Προγράμματος της Στοκχόλμης, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κάλεσε την Επιτροπή να εξετάσει, μεταξύ άλλων, και την ανάγκη λήψης ενωσιακών νομοθετικών μέτρων για το τεκμήριο αθωότητας.

Το μήνυμα είχε ληφθεί και η Επιτροπή, βασιζόμενη στην Πράσινη Βίβλο του 2006, προχώρησε σε όλες τις ενέργειες προκειμένου να αξιολογήσει τις πιθανές νομικές και οικονομικές συνέπειες μιας Οδηγίας για το τεκμήριο αθωότητας²³. Στις 27 Νοεμβρίου 2013 η Επιτροπή υπέβαλε την Πρότασή της προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο της ΕΕ αναφορικά με την υιοθέτηση Οδηγίας για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας²⁴, συνοδευόμενη από την αντίστοιχη έκθεση Εκτίμησης Επιπτώσεων (Impact Assessment)²⁵.

Στην έκθεση Εκτίμησης Επιπτώσεων, η Επιτροπή ανέλυσε τους λόγους που δικαιολογούσαν και καθιστούσαν αναγκαία την λήψη νομοθετικής δράσης σε ενωσιακό επίπεδο, ως προς το τεκμήριο αθωότητας. Σύμφωνα με την Επιτροπή, το τεκμήριο αθωότητας αποτελεί θεμελιώδη αρχή του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και εδράζεται στην καρδιά της αρχής της δίκαιης δίκης. Το βασικό πρόβλημα που κλήθηκε να επιλύσει η Οδηγία για το τεκμήριο αθωότητας έχει τρεις προεκτάσεις.

Η πρώτη πλευρά του προβλήματος εντοπιζόταν στην ελλιπή προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορουμένων, ως αποτέλεσμα της

²² Riehle C., Clozel A., *10 years after the roadmap: procedural rights in criminal proceedings in the EU today*, ERA Forum 20, 321–322 (2020), Springer.

²³ Στις 23 Ιανουαρίου 2013 έλαβε χώρα συνάντηση της Ομάδας Εμπειρογνομόνων σχετικά με την Ποινική Πολιτική στην ΕΕ, όπου η Επιτροπή συγκέντρωσε απόψεις ακαδημαϊκών, δικαστών, δικηγόρων και εισαγγελέων. Στις 19 Φεβρουαρίου 2013, έλαβε χώρα συνάντηση με τους εκπροσώπους των Υπουργείων Δικαιοσύνης των Κρατών μελών με θέμα συζήτησης το τεκμήριο αθωότητας. Επίσης, στις 27 Φεβρουαρίου 2013 η Επιτροπή ξεκίνησε διαδικτυακή έρευνα αναφορικά με την λειτουργία του τεκμηρίου αθωότητας στις έννομες τάξεις των Κρατών Μελών και η οποία γνωστοποιήθηκε σε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη (δικαστές, εισαγγελείς, δικηγόροι, ΜΚΟ κτλ) προκειμένου να λάβουν μέρος. Τέλος, κατά το διάστημα από 2004 μέχρι και την πρόταση της Επιτροπής, τον Νοέμβριο 2013 εκπονήθηκε σειρά μελετών και δημοσιεύσεων σχετικά με τις νομικές και οικονομικές επιπτώσεις της λήψης νομοθετικών μέτρων για την προστασία του τεκμηρίου αθωότητας σε ενωσιακό επίπεδο, βλ. Commission Staff Working Document- Impact Assessment accompanying the document “Proposal for measures on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings”, SWD (2013) 478 final, σελ. 10-11.

²⁴ COM (2013) 821 final.

²⁵ SWD (2013) 478 final.

ανεπαρκούς προστασίας της αρχής του τεκμηρίου αθωότητας στα Κράτη Μέλη. Σύμφωνα με την Επιτροπή, παρά το γεγονός ότι η νομοθεσία των περισσότερων Κρατών Μελών φαινόταν εκ πρώτης όψεως να ανταποκρίνεται ικανοποιητικά στις επιταγές του τεκμηρίου αθωότητας, εντούτοις εξακολουθούσαν να υφίστανται προβλήματα που συνδέονταν με την λειτουργία και εφαρμογή των επιταγών του τεκμηρίου στην πράξη²⁶. Η κατοχύρωση του τεκμηρίου αθωότητας ως γενικής δικαιοσύνης αρχής στον ΧΘΔΕΕ, την ΕΣΔΑ και τα εθνικά Συντάγματα και νομοθεσίες, καθώς και η περαιτέρω νομολογιακή του ανάπτυξη από το ΕΔΔΑ και τα εθνικά δικαστήρια δεν επαρκούσαν ώστε να εξασφαλίσουν, από μόνα τους, την αποτελεσματική προστασία και εφαρμογή του τεκμηρίου αθωότητας, θέση που επιρρωνύεται, κατά την Επιτροπή, από τις συνεχείς παραβάσεις του τεκμηρίου από τα Κράτη Μέλη²⁷. Αιτίες του προβλήματος συνιστούσαν, σύμφωνα με την Επιτροπή, αφενός ο γενικός και διακηρυκτικός χαρακτήρας των σχετικών διατάξεων του ΧΘΔΕΕ και της ΕΣΔΑ, αφετέρου ο αποσπασματικός και περιπτώσιολογικός χαρακτήρας της νομολογίας του ΕΔΔΑ, η οποία συνδέεται υπερβολικά με τα πραγματικά περιστατικά της κάθε συγκεκριμένης υπόθεσης και τις ιδιαιτερότητες της νομοθεσίας του εκάστοτε συμβαλλόμενου κράτους, με αποτέλεσμα η νομολογία του Στρασβούργου να αφήνει ευρεία περιθώρια για αποκλίνουσες ερμηνείες από τα Κράτη Μέλη²⁸. Σύμφωνα με την εκτίμηση επιπτώσεων της Επιτροπής, αιτίες του ως άνω προβλήματος συνιστούσαν επίσης η έλλειψη αποτελεσματικού μηχανισμού επιβολής και ελέγχου της τήρησης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ από τα συμβαλλόμενα Κράτη²⁹ και η έλλειψη πρόβλεψης ειδικών μέσων ένδικης προστασίας σε περιπτώσεις παραβιάσεων των επιταγών του τεκμηρίου αθωότητας από τα Κράτη Μέλη, τα οποία αρκούσαν στην πρόβλεψη μόνο γενικών ενδίκων μέσων (δικαίωμα έφεσης, αξίωση αποζημίωσης κτλ.)³⁰. Επιπλέον, ο ΧΘΔΕΕ από μόνος του δεν παρείχε αποτελεσματική προστασία του τεκμηρίου, παρά την ρητή κατοχύρωσή του στο άρ. 48 παρ. 1, διότι ενώ κατά το άρθρο 51.1 του ΧΘΔΕΕ τα όργανα και οι θεσμοί της ΕΕ δεσμεύονται απόλυτα έναντι αυτού, αντιθέτως τα Κράτη Μέλη δεσμεύονται από τις διατάξεις του ΧΘΔΕΕ, μόνο όταν εφαρμόζουν το πρωτογενές ή δευτερογενές δίκαιο της ΕΕ. Συνεπώς, απόντος δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου σχετικά με το τεκμήριο

²⁶ Βλ. Impact Assessment, σελ. 13.

²⁷ Βλ. M.L. Villamarín López, ό.π. σελ. 337 και Impact Assessment, σελ. 14, 27.

²⁸ Pivaty, A. et al., *Opening Pandora's box: The right to silence in police interrogations and the Directive 2016/343/EU*, *New Journal of European Criminal Law*, 12(3), pp. 328–346, (2021).

²⁹ Βλ. Riehle C., Clozel A., ό.π., σελ. 321 και Impact Assessment, σελ. 16.

³⁰ Βλ. Impact Assessment, σελ. 15.

αθωότητας, οι πολίτες της ΕΕ δεν μπορούν να επικαλούνται αυτοτελώς διατάξεις του ΧΘΔΕΕ, προκειμένου να αμύνονται έναντι παραβιάσεων του τεκμηρίου αθωότητάς τους στο πλαίσιο εθνικών ποινικών διαδικασιών³¹, όταν ουδεμία σύνδεση με το δίκαιο της ΕΕ υφίσταται.

Η δεύτερη πτυχή του προβλήματος εντοπίζεται στην έλλειψη επαρκούς αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των Κρατών Μελών, ως αποτέλεσμα της ανεπαρκούς προστασίας της αρχής του τεκμηρίου αθωότητας, έλλειψη που υποδαυλίζει την ομαλή λειτουργία της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης ως ακρογωνιαίου λίθου της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις³². Σύμφωνα με την Επιτροπή, η ομαλή λειτουργία της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης και κατά συνέπεια η αποτελεσματική δικαστική συνεργασία μεταξύ των Κρατών Μελών προϋποθέτει ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης, όσον αφορά την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στα Κράτη Μέλη³³. Διαφορετικά, η εφαρμογή και υλοποίηση των διαφόρων νομικών εργαλείων της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης, όπως ιδίως το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης, καθίσταται αδύνατη στην πράξη³⁴.

Η τρίτη όψη του προβλήματος έγκειται στο ότι η συνεχής παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας επιδρά αρνητικά στην αποτελεσματικότητα των λοιπών νομοθετικών μέτρων που έχουν υιοθετηθεί για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες, όπως η Οδηγία για την πρόσβαση σε συνήγορο, καθότι τα δικαιώματα αυτά είναι αλληλένδετα μεταξύ τους και συμπληρωματικά το ένα προς το άλλο³⁵ και συνεπώς είναι αποτελεσματικά μόνο όταν λειτουργούν συνδυαστικά. Διαφορετικά, η αντιμετώπιση και εφαρμογή των δικαιωμάτων αυτών με επιλεκτικό και αποσπασματικό τρόπο, θα καταστήσει αυτά θεωρητικές μόνο αρχές χωρίς πρακτική εφαρμογή.

Με αυτά τα δεδομένα, η Επιτροπή αξιολόγησε τέσσερις επιλογές – λύσεις. Η πρώτη συνίστατο στην διατήρηση του ισχύοντος status quo αναφορικά με το

³¹ Βλ. Impact Assessment, σελ. 28.

³² Pivaty, A. et al., ό.π., σελ. 330.

³³ Βλ. Impact Assessment, σελ. 17-18.

³⁴ Η Επιτροπή αναφέρει στην έκθεση εκτίμησης επιπτώσεων τη νομολογία του ΔΕΕ, μεταξύ άλλων, στις υποθέσεις Radu (C- 396/11) και Melloni (C- 399/11), ως χαρακτηριστικά παραδείγματα αρνητικής επίδρασης στην αποτελεσματική εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης, εξαιτίας του διαφορετικού επιπέδου προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις έννομες τάξεις των Κρατών Μελών.

³⁵ Βλ. Impact Assessment, σελ. 10.

τεκμηρίο αθωότητας και στηριζόταν στην άποψη ότι η κατοχύρωση του τεκμηρίου στην ΕΣΔΑ και η πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ παρέχουν επαρκή προστασία και ότι σε κάθε περίπτωση η νομοθεσία των Κρατών Μελών ήδη ανταποκρινόταν προς τις επιταγές της ΕΣΔΑ. Η δεύτερη επιλογή συνίστατο στην λήψη μέτρων μη νομοθετικού χαρακτήρα, όπως ενδεικτικά η εκπόνηση μη δεσμευτικών κατευθυντηρίων γραμμών σχετικά με τον σεβασμό του τεκμηρίου αθωότητας, με αποδέκτες το προσωπικό των αρμόδιων εθνικών υπηρεσιών, η ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών μεταξύ των Κρατών Μελών με συναφή δικαιοδικά συστήματα, εκπαιδευτικά προγράμματα προς τους δικαστές και εισαγγελείς σχετικά με τον σεβασμό του τεκμηρίου και η καλύτερη εποπτεία των Κρατών Μελών αναφορικά με τον σεβασμό του τεκμηρίου αθωότητας³⁶. Η τρίτη επιλογή συνίστατο στην υιοθέτηση Οδηγίας που αφενός θα θέτει ελάχιστους κοινούς κανόνες προστασίας του τεκμηρίου αθωότητας και ορισμένων πτυχών του, σε αντιστοίχιση με την πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ, η οποία πλέον θα κωδικοποιούνταν μέσω του δευτερογενούς δικαίου της ΕΕ, αφετέρου θα προέβλεπε αποτελεσματικά μέσα ένδικης προστασίας σε περίπτωση παραβίασης του τεκμηρίου αθωότητας³⁷. Τέλος, η τέταρτη και πιο ριζοσπαστική επιλογή συνίστατο στην υιοθέτηση Οδηγίας που θα παρείχε ακόμη μεγαλύτερη προστασία του τεκμηρίου αθωότητας από αυτήν που παρείχε η νομολογία του ΕΔΔΑ, με την πρόβλεψη ελάχιστων ή και καθόλου εξαιρέσεων από την εκάστοτε προστατευτική διάταξη³⁸. Από τις ανωτέρω επιλογές, η Επιτροπή προέκρινε ως αποτελεσματικότερη και συνάδουσα με τις αρχές της επικουρικότητας και αναλογικότητας μία λύση που θα βασιζόταν κυρίως στην τρίτη επιλογή, ήτοι στην υιοθέτηση Οδηγίας που θα παρείχε προστασία αντίστοιχη με τα επίπεδα προστασίας που παρέχει η νομολογία του ΕΔΔΑ, με δανεικά όμως στοιχεία από την τέταρτη επιλογή, καθώς η Επιτροπή εξέφρασε την θέση να καταστούν ορισμένες πτυχές του τεκμηρίου αθωότητας (δικαίωμα σιωπής και δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης) απόλυτες³⁹.

Η προτεινόμενη από την Επιτροπή επιλογή αποτέλεσε αντικείμενο έντονων διαπραγματεύσεων και συμβιβασμών μεταξύ ΕΚ και Συμβουλίου. Από τα θέματα που απασχόλησαν περισσότερο τις διαπραγματεύσεις ήταν η συμπερίληψη των νομικών προσώπων στα υποκειμενικά όρια εφαρμογής της Οδηγίας, ο απόλυτος ή μη

³⁶ Βλ. Impact Assessment, σελ.34.

³⁷ Βλ. Impact Assessment, σελ.35.

³⁸ Βλ. Impact Assessment, σελ.36.

³⁹ Βλ. Impact Assessment, σελ.46-49.

χαρακτήρας του δικαιώματος σιωπής, μη αυτοενοχοποίησης και μη συνεργασίας με τις αρχές, το απαράδεκτο ή μη αποδεικτικών μέσων που ελήφθησαν κατά παράβαση των ως άνω δικαιωμάτων και η απαγόρευση αντιστροφής του βάρους απόδειξης. Ορισμένα Κράτη Μέλη εξέφρασαν την άποψη ότι η Επιτροπή δεν παρουσίασε επαρκή και πειστικά στοιχεία και λόγους που δικαιολογούν και νομιμοποιούν την λήψη νομοθετικών μέτρων σε ενωσιακό επίπεδο σχετικά με το τεκμήριο αθωότητας⁴⁰. Αντιθέτως, η έκθεση Εκτίμησης Επιπτώσεων της Επιτροπής σημείωνε ότι «το επίπεδο προστασίας του τεκμηρίου αθωότητας στις έννομες τάξεις των Κρατών Μελών είναι σε γενικές γραμμές αποδεκτό». Συνεπώς, ορισμένα Κράτη Μέλη αμφισβήτησαν ευθέως και εν συνόλω την χρησιμότητα της νομοθετικής πρότασης της Επιτροπής, θεωρώντας ότι το τεκμήριο αθωότητας προστατεύεται επαρκώς από την νομολογία του ΕΔΔΑ και τις νομοθεσίες των κρατών Μελών και τάχθησαν υπέρ της διατήρησης του ισχύοντος status quo⁴¹.

Από την άλλη πλευρά ορισμένα από τα ενδιαφερόμενα μέρη εξέφρασαν τη θέση υπέρ ενός ενωσιακού νομοθετικού μέτρου που δεν θα κωδικοποιεί απλώς την νομολογία του ΕΔΔΑ, αλλά θα παρέχει μεγαλύτερη και ευρύτερη προστασία του τεκμηρίου από την νομολογία του Στρασβούργου⁴², που θα καθιστά απόλυτα και χωρίς εξαιρέσεις τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης και της οποίας το ρυθμιστικό πλαίσιο θα καταλαμβάνει και τα νομικά πρόσωπα αλλά και τους μάρτυρες και όχι μόνο υπόπτους και κατηγορούμενους- φυσικά πρόσωπα.

Μετά από άτυπους τριμερείς διαλόγους μεταξύ εκπροσώπων του ΕΚ, του Συμβουλίου και της Επιτροπής και ενόψει της έναρξης της νομοθετικής διαδικασίας με την φάση της πρώτης ανάγνωσης⁴³, το προτεινόμενο κείμενο της Οδηγίας πέρασε στην Επιτροπή Πολιτικών Ελευθεριών, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων του

⁴⁰ Η θέση ότι η Επιτροπή δεν παρουσίασε πειστικά στοιχεία που να δικαιολογούν μία λύση νομοθετικού χαρακτήρα έχει υποστηριχθεί και από μέρος της θεωρίας, που έχει ταχθεί υπέρ της λήψης μη νομοθετικών μέτρων για την επίλυση του προβλήματος της μη αποτελεσματικής προστασίας του τεκμηρίου αθωότητας στην ΕΕ, δεδομένου ότι το πρόβλημα εντοπίζεται στην πράξη και όχι στις νομοθεσίες των κρατών Μελών, βλ. ενδεικτικά Pivaty, A. et al., ό.π., σελ. 331, 342-345.

⁴¹ Θερμός υποστηρικτής της θέσης αυτής υπήρξε η Ολλανδία. Βλ. σχετικά M.L. Villamarín López, ό.π. σελ. 337 και Pivaty, A. et al., ό.π., σελ. 331 με περαιτέρω παραπομπές.

⁴² Βλ. ενδεικτικά την θέση του ECBA (European Criminal Bar Association), σύμφωνα με την οποία η στείρα μεταφορά της νομολογίας του ΕΔΔΑ σε μία Ευρωπαϊκή Οδηγία είναι λάθος νομοθετική επιλογή, καθώς αυτή από μόνη της δεν αρκεί για την προστασία του τεκμηρίου αθωότητας, *ECBA Response to the Commission's Proposal for a Directive on certain aspects of the Presumption of Innocence and the right to be present at trial*, New Journal of European Criminal Law, Vol. 6 Issue 2, 2015, p. 289.

⁴³ Σχετικά με τις φάσεις της συνήθους νομοθετικής διαδικασίας και τους «τριλόγους» βλ. Α. Πασσάς, ό.π., σελ. 116 επ.

EK (LIBE), η οποία υιοθέτησε την «θέση» της με αρκετές τροπολογίες επί της πρότασης της Επιτροπής. Σύμφωνα με το EK η νομοθετική δράση της ΕΕ στο πεδίο των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν θα πρέπει να μένει στα επίπεδα προστασίας που θέτει το ΕΔΔΑ, αλλά θα πρέπει να ξεπερνά αυτά, παρέχοντας ευρύτερη προστασία. Τάχθηκε υπέρ της επέκτασης του ρυθμιστικού πεδίου της Οδηγίας στα νομικά πρόσωπα αλλά και σε όσους καλούνται αρχικά ως μάρτυρες και καταλήγουν ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στην πορεία της προδικασίας, πρότεινε την ευρεία ερμηνεία του όρου «ποινικές διαδικασίες» σύμφωνα με τα κριτήρια Engel του ΕΔΔΑ, χαρακτήρισε επικίνδυνη οποιαδήποτε ανοχή σε αντιστροφή του βάρους απόδειξης στην ποινική διαδικασία και ζήτησε την διαγραφή της σχετικής παρ. 5.2 της προτεινόμενης Οδηγίας, ενώ τέλος επισήμανε την ανάγκη να κατοχυρωθούν ως απόλυτα τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης⁴⁴. Κατόπιν των ανωτέρω, Επιτροπή, Συμβούλιο και EK ξεκίνησαν μακρές συζητήσεις με πολλούς συμβιβασμούς και με στόχο η Οδηγία να υιοθετηθεί ήδη από την νομοθετική φάση της πρώτης ανάγνωσης, όπως και έγινε. Αποτέλεσμα ήταν το τελικό κείμενο της Οδηγίας να διαφέρει σημαντικά από αυτό της πρότασης της Επιτροπής και οι διατάξεις να έχουν «κουτσουρευτεί» σε βάρος της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις ποινικές διαδικασίες. Το EK δέχθηκε σχεδόν όλες τις θέσεις του Συμβουλίου με αντάλλαγμα την διαγραφή της παρ. 5.2 από το κείμενο της Οδηγίας, η οποία επέτρεπε την αντιστροφή του βάρους απόδειξης υπό προϋποθέσεις⁴⁵. Τελικά, η Οδηγία 2016/343 υπογράφηκε στο Στρασβούργο στις 9 Μαρτίου 2016 και δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της ΕΕ στις 11 Μαρτίου 2016.

⁴⁴ Η πλήρης «θέση» του EK είναι διαθέσιμη εδώ: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2015-0133_EN.html#title1.

⁴⁵ Ωστόσο, όπως έχει υποστηριχθεί, τα κέρδη αυτού του συμβιβασμού τίθενται εν αμφιβόλω, δεδομένου ότι στην Σκέψη 22 του Προοιμίου, ρητά γίνεται αναφορά στην νομολογία του ΕΔΔΑ, η οποία επιτρέπει υπό προϋποθέσεις την αντιστροφή του βάρους απόδειξης μέσω νομικών ή πραγματικών τεκμηρίων, βλ. Pivaty, A. et al., ό.π., σελ. 332 με περαιτέρω παραπομπές.

2. Το ρυθμιστικό πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343.

2.1. Υποκειμενικά όρια εφαρμογής.

Το άρθρο 2 της Οδηγίας 2016/343 περιορίζει το πεδίο εφαρμογής της σε «*φυσικά πρόσωπα που είναι ύποπτα ή κατηγορούμενα σε ποινική διαδικασία*».

2.1.1. Φυσικά πρόσωπα.

Παρά την προσπάθεια του ΕΚ να επεκτείνει την εφαρμογή της Οδηγίας και στα νομικά πρόσωπα, τα τελευταία ρητά εξαιρούνται από το ρυθμιστικό πεδίο αυτής. Ο ενωσιακός νομοθέτης υιοθέτησε ως προς το θέμα αυτό την άποψη της Επιτροπής, όπως αυτή αποτυπώνεται στις Σκέψεις 13 και 14 του Προοιμίου και σύμφωνα με την οποία «*οι διαφορετικές ανάγκες και τα διαφορετικά επίπεδα προστασίας ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας όσον αφορά φυσικά πρόσωπα και νομικά πρόσωπα*» καθώς και το γεγονός ότι «*Το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει ότι τα νομικά πρόσωπα δεν καθίστανται υποκείμενα των δικαιωμάτων που απορρέουν από το τεκμήριο αθωότητας με τον ίδιο τρόπο όπως τα φυσικά πρόσωπα*» καθιστούν πρόωρη στο παρόν στάδιο την «*θέσπιση νομοθεσίας σε επίπεδο Ένωσης για το δικαίωμα του τεκμηρίου αθωότητας των νομικών προσώπων*». Με αυτά τα δεδομένα, η Σκέψη 15 του Προοιμίου προβλέπει ότι «*Το τεκμήριο αθωότητας όσον αφορά τα νομικά πρόσωπα θα πρέπει να διασφαλίζεται από τις υφιστάμενες νομοθετικές εγγυήσεις και τη νομολογία, η μελλοντική εξέλιξη των οποίων θα καθορίσει εάν υφίσταται ανάγκη για ανάληψη δράσης εκ μέρους της Ένωσης*».

Η εν λόγω νομοθετική επιλογή δέχθηκε κριτική για δύο κυρίως λόγους⁴⁶. Πρώτον, διότι η σχετική νομολογία του ΔΕΕ αφορά παραβάσεις του δικαίου του ανταγωνισμού⁴⁷ (υποθέσεις καρτέλ) και συνεπώς δεν λαμβάνει υπόψη τα ιδιαίτερα

⁴⁶ Βλ. ECBA, ό.π., σελ. 292 και M.L. Villamarín López, ό.π. σελ. 339.

⁴⁷ Στην υπόθεση C-301/04 Επιτροπή κατά SGL CARBON το ΔΕΕ έκρινε, ως προς το δικαίωμα σιωπής των νομικών προσώπων, ότι: «...δεν μπορεί να αναγνωριστεί το δικαίωμα απόλυτης σιωπής... Συγκεκριμένα, η αναγνώριση αυτού του δικαιώματος υπερβαίνει ό,τι είναι αναγκαίο για την προάσπιση των δικαιωμάτων άμυνας των επιχειρήσεων και συνιστά αδικαιολόγητο εμπόδιο στην εκπλήρωση της αποστολής της Επιτροπής να μεριμνά για την τήρηση των κανόνων του ανταγωνισμού στην κοινή αγορά. Το δικαίωμα σιωπής αναγνωρίζεται μόνο στο μέτρο που η οικεία επιχείρηση υποχρεούται να δώσει απαντήσεις με τις οποίες θα οδηγούνταν στο σημείο να παραδεχθεί την ύπαρξη παραβάσεως, με την

χαρακτηριστικά του ποινικού δικαίου. Δεύτερον, διότι η ΕΕ δεν μπορεί να αναμένει τυχόν μελλοντική εξέλιξη στη νομολογία ή τις εθνικές νομοθεσίες, καθώς σε ποινικές υποθέσεις που εμπλέκονται τόσο νομικά όσο και φυσικά πρόσωπα (διευθύνοντες σύμβουλοι, διαχειριστές νομικών προσώπων κτλ.), τα φυσικά πρόσωπα δεν προστατεύονται επαρκώς εάν δεν αναγνωρίζεται η ίδια βαθμού προστασία και στα συνεμπλεκόμενα νομικά πρόσωπα, ως προς το τεκμήριο αθωότητάς τους και ιδίως ως προς το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης.

2.1.2. Φυσικά πρόσωπα που είναι ύποπτα ή κατηγορούμενα σε ποινική διαδικασία.

Πλην όμως της ιδιότητας του φυσικού προσώπου, η εφαρμογή της Οδηγίας προϋποθέτει και την συνδρομή της ιδιότητας του υπόπτου ή κατηγορούμενου σε ποινική διαδικασία.

Η Οδηγία δεν περιλαμβάνει κάποιον ορισμό των εννοιών «ύποπτος» και «κατηγορούμενος». Έχει εκφραστεί η άποψη⁴⁸ ότι πρόκειται για αυτοτελείς έννοιες του δικαίου της ΕΕ και ότι η αντιμετώπισή τους ως τέτοιες από το ΔΕΕ εξασφαλίζει την ενιαία και ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ στις εσωτερικές έννομες τάξεις των Κρατών Μελών.

Στην αιτιολογική έκθεση που συνόδευε την πρόταση της Επιτροπής αναφερόταν ότι τα δικαιώματα υπόπτων και κατηγορουμένων, που κατοχυρώνονται στο άρ. 6 της ΕΣΔΑ, ισχύουν και για τους μάρτυρες, όταν στην πραγματικότητα είναι ύποπτοι για την τέλεση αξιόποινης πράξης, καθώς ο επίσημος χαρακτηρισμός του προσώπου είναι αδιάφορος κατά την νομολογία του ΕΔΔΑ⁴⁹. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις, κάποιος μάρτυρας μπορεί να μην είναι ούτε ύποπτος ούτε κατηγορούμενος, αφού και το ίδιο το ΕΔΔΑ δεν διακρίνει μεταξύ «απλού» μάρτυρα και μάρτυρα που είναι «ύποπτος τέλεσης κάποιου αδικήματος»⁵⁰.

απόδειξη της οποίας βαρύνεται η Επιτροπή» (σκέψη 44) καθώς και ότι: «...η Επιτροπή δικαιούται ...να υποχρεώνει τις επιχειρήσεις να παρέχουν όλες τις απαραίτητες πληροφορίες που αναφέρονται σε πραγματικά περιστατικά των οποίων έχουν λάβει γνώση και να της προσκομίζουν, εν ανάγκη, τα σχετικά έγγραφα που κατέχουν, έστω και αν αυτά μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να αποδειχθεί συμπεριφορά που προσβάλλει τον ελεύθερο ανταγωνισμό» (σκέψη 403 Πρωτοδικείου).

⁴⁸ Βλ. Mitsilegas V., ό.π., σελ. 115-130

⁴⁹ Βλ. σκέψη 13 της αιτιολογικής έκθεσης όπου γίνεται μνεία στην σχετική απόφαση του ΕΔΔΑ Brusco κατά Γαλλίας της 14 Οκτωβρίου 2010, αριθ. αίτησης 1466/07, παρ. 47.

⁵⁰ Βλ. ECBA, ό.π., σελ. 297 με περαιτέρω αναφορές σε νομολογία του ΕΔΔΑ.

Σε αντίθεση όμως με την Οδηγία 2013/48 για το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο, όπου στο άρθρο 2.3 και στην σκέψη 21 του Προοιμίου ορίζεται ρητά ότι αυτή εφαρμόζεται και «...σε άλλα πρόσωπα πλην υπόπτων ή κατηγορουμένων τα οποία, κατά τη διάρκεια της εξέτασης από την αστυνομία ή άλλες αρχές επιβολής του νόμου, καθίστανται ύποπτοι ή κατηγορούμενοι», η Οδηγία για το τεκμήριο αθωότητας δεν περιλαμβάνει τελικά καμία αναφορά σχετικά με το εάν οι διατάξεις της (ιδίως αυτές που κατοχυρώνουν το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης) εφαρμόζονται σε περιπτώσεις προσώπων που, χωρίς να είναι αρχικά ύποπτοι ή κατηγορούμενοι, καλούνται προς κατάθεση από τις αστυνομικές αρχές ως μάρτυρες και στην πορεία αποκτούν είτε την ιδιότητα του υπόπτου είτε του κατηγορουμένου⁵¹. Συνεπώς, αυτή η κατηγορία προσώπων θα εξακολουθεί να καλύπτεται από την νομολογία του ΕΔΔΑ και την Οδηγία 2013/48 για το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο, εκτός εάν στο μέλλον το ΔΕΕ ερμηνεύσει κατά ευρύ τρόπο το νοηματικό περιεχόμενο των αυτοτελών εννοιών «ύποπτος» και «κατηγορούμενος» της Οδηγίας για το τεκμήριο αθωότητας και συμπεριλάβει σε αυτό και τα ανωτέρω πρόσωπα.

2.2. Αντικειμενικά όρια εφαρμογής.

2.2.1. Οι υπαγόμενες στην Οδηγία 2016/343 διαδικασίες.

Το άρθρο 2 της Οδηγίας 2016/343 περιορίζει το πεδίο εφαρμογής της σε «ποινικές διαδικασίες», ενώ η Σκέψη 11 του Προοιμίου ρητά εξαιρεί τις «διοικητικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που μπορούν να επισύρουν κυρώσεις», αναφέροντας ως παραδείγματα τέτοιων διαδικασιών, αυτές που αφορούν τον ανταγωνισμό, εμπορικά ζητήματα, χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, παραβάσεις οδικής κυκλοφορίας, φορολογικές παραβάσεις ή παραβάσεις ως προς τους πρόσθετους φόρους. Αναμφίβολα, μια τέτοια πρόβλεψη δημιουργεί σύγχυση και έντονο προβληματισμό.

Ο προβληματισμός εντείνεται αν αναλογιστεί κανείς ότι το θέμα του εννοιολογικού εύρους της έννοιας «ποινική διαδικασία» είχε απασχολήσει τόσο την Επιτροπή όσο και τους συννομοθέτες της ΕΕ στο στάδιο της προνομοθετικής διαδικασίας. Τότε, το ΕΚ είχε προτείνει την σύμπλευση της Οδηγίας, ως προς το

⁵¹ Βλ. M.L. Villamarín López, ό.π. σελ. 340 και Pivaty, A. et al., ό.π., σελ. 333.

εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου «ποινική διαδικασία», με τα κριτήρια που νομολογιακά είχε αναπτύξει το ΕΔΔΑ, ώστε η Οδηγία να μην εφαρμόζεται αποκλειστικά στην *stricto sensu* ποινική δίκη.

Πράγματι, το ΕΔΔΑ έχει υιοθετήσει μία αυτόνομη ερμηνεία όσον αφορά το προστατευτικό πεδίο εφαρμογής του κατοχυρωμένου στο άρθρο 6.2 της ΕΣΔΑ τεκμηρίου αθωότητας. Πιο συγκεκριμένα, για τον χαρακτηρισμό μιας διαδικασίας ως «ποινικής», το ΕΔΔΑ δεν στέκεται αποκλειστικά στον χαρακτηρισμό της διαδικασίας σύμφωνα με το εκάστοτε εθνικό δίκαιο. Αντίθετα, ερμηνεύει ευρέως την έννοια «ποινική διαδικασία», χωρίς να περιορίζει την εφαρμογή του τεκμηρίου αποκλειστικά στις εν στενή έννοια ποινικές δίκες, αλλά επεκτείνοντάς την, μεταξύ άλλων, σε πειθαρχικές, στρατιωτικές και σε διοικητικές διαδικασίες με εν τοις πράγμασι «ποινικό» χαρακτήρα, οι οποίες οδηγούν στην επιβολή κυρώσεων- προστίμων, για μια ευρεία «γκάμα» παραβάσεων, όπως ενδεικτικά η φοροδιαφυγή⁵², κυκλοφοριακές παραβάσεις⁵³, παραβάσεις νομοθεσίας κοινωνικής ασφάλισης⁵⁴, βάσει ορισμένων κριτηρίων⁵⁵. Τα κριτήρια αυτά διατύπωσε το ΕΔΔΑ στην εμβληματική απόφασή του στην υπόθεση Engel και λοιποί κατά Ολλανδίας⁵⁶. Τα κριτήρια αυτά, που έκτοτε αποκαλούνται κριτήρια Engel, είναι α) ο χαρακτηρισμός του αδικήματος και η κατάταξη της υπόθεσης ως ποινικής στο εσωτερικό δίκαιο του συμβαλλόμενου κράτους, β) η εγγενής φύση του αδικήματος και γ) η βαρύτητα και αυστηρότητα της απειλούμενης κύρωσης. Τα εν λόγω κριτήρια δεν απαιτείται να συντρέχουν σωρευτικά, αλλά αρκεί η συνδρομή ενός από αυτά για τον χαρακτηρισμό της διαδικασίας ως «ποινικής». Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ έχει επεκτείνει την προστασία και εφαρμογή του άρ. 6.2 της ΕΣΔΑ και σε διαδικασίες που δεν είναι οι ίδιες ποινικές αλλά εμφανίζουν παρακολουθηματικό χαρακτήρα και σύνδεσμο με μία προηγηθείσα ποινική διαδικασία. Η συνδρομή τέτοιου χαρακτήρα και συνδέσμου κρίνεται *ad hoc* και συντρέχει όταν στο πλαίσιο της μη ποινικής διαδικασίας επανεξετάζεται το ζήτημα της ενοχής του αθωωθέντος πρώην κατηγορουμένου ως προς το αδίκημα που

⁵² Βλ. Απόφαση ΕΔΔΑ Α.Ρ., Μ.Ρ. and Τ.Ρ. κατά Ελβετίας, 29.08.1997, Αρ. 19958/92, σκέψεις 39 επ, όπου το ΕΔΔΑ συνεκτίμησε, μεταξύ άλλων, το γεγονός ότι το ύψος του διοικητικού προστίμου μπορούσε να φτάσει το τετραπλάσιο του διαφυγόντος φόρου και ότι το πρόστιμο είχε τιμωρητικό και αποτρεπτικό χαρακτήρα, όπως μία ποινή.

⁵³ Βλ. Απόφαση ΕΔΔΑ Lutz κατά Γερμανίας, 25.08.1987, Αρ. 9912/82, σκέψεις 50 επ.

⁵⁴ Βλ. Απόφαση ΕΔΔΑ Salabiaku κατά Γαλλίας, 07.10.1988, Αρ. 10519/83, σκέψεις 27 επ.

⁵⁵ Βλ. Τριανταφύλλου Γ., *Άρθρο 6 παρ. 2 – Τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου*, σε Κοτσαλής Λ., *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2014, σελ. 474 επ.

⁵⁶ Βλ. Απόφαση ΕΔΔΑ Engel και λοιποί κατά Ολλανδίας, 23.11.1976, Αρ. 5370/1976.

του αποδόθηκε στο πλαίσιο της προηγηθείσας ποινικής διαδικασίας, διότι έτσι εξασφαλίζεται η προστατευτική πτυχή του τεκμηρίου αθωότητας, ως προς την αξιοπρέπεια και την υπόληψη του κατηγορουμένου και πέραν της ποινικής διαδικασίας⁵⁷.

Η πρόταση ωστόσο του ΕΚ τελικά απορρίφθηκε, με την Επιτροπή και το Συμβούλιο να υποστηρίζουν, πρώτον ότι η προσθήκη πρόβλεψης για σύμπλευση με τα κριτήρια Engel του ΕΔΔΑ δεν προβλέπεται στις προηγηθείσες Οδηγίες για την προστασία των δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες και δεύτερον ότι σε κάθε περίπτωση ο όρος «ποινική διαδικασία» συνιστά αυτοτελή νομική έννοια του δικαίου της ΕΕ, η αυθεντική ερμηνεία της οποίας ανήκει στο ΔΕΕ⁵⁸. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η συγκεκριμένη επιλογή του ενωσιακού νομοθέτη ήταν συνειδητή. Με αυτόν τον τρόπο το βάρος μετακυλήθηκε στο ΔΕΕ, το οποίο θα κληθεί, στο πλαίσιο ενδεχόμενου προδικαστικού ερωτήματος κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, να προσδιορίσει το εννοιολογικό εύρος της έννοιας «ποινική διαδικασία» στην Οδηγία 2016/343 για το τεκμήριο αθωότητας, είτε ακολουθώντας τα κριτήρια Engels του ΕΔΔΑ, είτε απόσχοντας από αυτά και ακολουθώντας την Σκέψη 11 του Προοιμίου⁵⁹.

Οι δογματικά ορθές αντιρρήσεις του ΕΚ και άλλων ενδιαφερόμενων μερών⁶⁰ τελικώς διασκεδάστηκαν με την προσθήκη ρήτρας επιφύλαξης στην Σκέψη 11 του Προοιμίου, σύμφωνα με την οποία η Οδηγία για το τεκμήριο αθωότητας «θα πρέπει να ισχύει μόνο για τις ποινικές διαδικασίες σύμφωνα με την ερμηνεία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Δικαστήριο), με την επιφύλαξη της νομολογίας του

⁵⁷ Βλ. Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 474-475 με παραπομπή στην απόφαση του ΕΔΔΑ Allen κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 12.07.2013, Αρ. 25424/09, σκέψεις 94 επ. Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ έχει επεκτείνει την εφαρμογή του άρ. 6.2 της ΕΣΔΑ και σε αποφάσεις αναφορικά με την καταδίκη του κατηγορουμένου σε έξοδα της δίκης, καθώς και σε υποθέσεις που εκδικάζεται αξίωση αποζημίωσης πρώην κατηγορούμενου για ζημίες που υπέστη λόγω της κράτησής του και της εναντίον του δίκης.

⁵⁸ Βλ. Τσόλκα Ο. (1), ό.π., σελ. 136 σχετικά με την διάπλαση αυτοτελών νομικών εννοιών του δικαίου της ΕΕ από το ΔΕΕ και με περαιτέρω παραπομπές σε θεωρία και νομολογία ΔΕΕ και ΕΔΔΑ.

⁵⁹ Βλ. Τσόλκα Ο (1), ό.π., σελ. 136-137 με περαιτέρω παραπομπές, όπου επισημαίνεται η σημερινή τάση σύγκλισης ΔΕΕ και ΕΔΔΑ, τουλάχιστον ως προς την εφαρμογή της αρχής *ne bis in idem*, όπου το ΔΕΕ κάνει χρήση των κριτηρίων Engel για την διαπίστωση ή μη της ποινικής φύσης μιας διοικητικής κατά την εθνική νομοθεσία κύρωσης και διαδικασίας με αναφορές στην νομολογία *Menci* (C-524/16), *Di Puma* (C-596/16), *Consob* (C-597/16) και *Garlsson Real Estate* (C-537/16) του ΔΕΕ, Ε. Πρεβεδούρου, *Η εφαρμογή της αρχής ne bis in idem στην περίπτωση σωρευτικής επιβολής διοικητικών κυρώσεων- Με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 1091/2015*, ΘΠΔΔ, 6/2015, σελ. 524 επ.

⁶⁰ Βλ. Fair Trials International Legal Experts Advisory Panel, *Joint position paper on the proposed directive on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings*, 2014, σελ. 9.

Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου». Τέλος, η σύγκυση που προκαλεί η απόφαση του ενωσιακού νομοθέτη να μην αποσαφηνίσει ρητά το εν λόγω ζήτημα στην Οδηγία για το τεκμήριο αθωότητας εξακολουθεί να υφίσταται, καθώς δεν είναι ξεκάθαρο τι θα ισχύει με το παραδεκτό ή μη εκείνων των αποδεικτικών στοιχείων που αποκτήθηκαν χωρίς τις εγγυήσεις που απορρέουν από την Οδηγία για το τεκμήριο αθωότητας, στο πλαίσιο διοικητικών κατά το εθνικό δίκαιο διαδικασιών, οι οποίες θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται ως ποινικές σύμφωνα με τα κριτήρια Engel του ΕΔΔΑ και τα οποία, σε μεταγενέστερο χρόνο, εισφέρονται σε επακολουθήσασα ποινική διαδικασία⁶¹.

Τέλος, η Οδηγία για το τεκμήριο αθωότητας, όπως και οι λοιπές Οδηγίες για τα δικαιώματα υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες, εφαρμόζεται όχι μόνο σε ποινικές υποθέσεις με διασυνοριακό χαρακτήρα αλλά και σε αμιγώς «εσωτερικές» υποθέσεις ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων των Κρατών Μελών, χωρίς κανένα στοιχείο διασυνοριακότητας⁶².

2.2.2. Το ζήτημα των μέτρων δικονομικού καταναγκασμού: Η σχέση της Οδηγίας 2016/343 με το μέτρο της προσωρινής κράτησης.

Η χρήση μέτρων δικονομικού καταναγκασμού, ιδίως αυτού της προσωρινής κράτησης, καθώς και οι προϋποθέσεις του επιτρεπτού της χρήσης των μέτρων αυτών αποτελούν ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα ζητήματα τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς αντανakλούν ευθέως στην «καρδιά» της νομιμότητας ή μη των συστημάτων απονομής ποινικής δικαιοσύνης των κρατών. Παρ' όλα αυτά η κατάσταση παρουσιάζεται έντονα ανησυχητική από πρόσφατες έρευνες⁶³ που καταδεικνύουν μία υπερχρήση της προσωρινής κράτησης, με πολλά Κράτη (και της ΕΕ) να μην λαμβάνουν υπόψιν αφενός την αρχή της αναλογικότητας αφετέρου τον εξαιρετικό χαρακτήρα αυτού του μέτρου.

⁶¹ Βλ. Τσόλκα Ο. (1), ό.π. σελ. 138, A. Pivaty et al., ό.π., σελ. 333.

⁶² Βλ. Mitsilegas V.ό.π., σελ. 115-130 καθώς και Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα Michael Bobek της 20¹⁶ Μαΐου 2021 στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-748/19 και C-754/19 - Prokuratura Rejonowa w Mińsku Mazowieckim, σκέψη 70.

⁶³ Heard C. – Fair H., Pre-Trial Detention and its over use: Evidence from then countries, Institute for Crime & Justice Policy Research, Birkbeck, University of London, 2019 προσβάσιμο σε: https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/pre-trial_detention_final.pdf

Αναμφίβολα, το τεκμήριο αθωότητας, υπό την οπτική της απαγόρευσης της πρόωρης δικονομικής μεταχείρισης του κατηγορουμένου ως ενόχου, συνδέεται άμεσα με τα μέτρα δικονομικού καταναγκασμού γενικά και με αυτό της προσωρινής κράτησης ειδικότερα. Ενώ σε επίπεδο ΕΣΔΑ, η νομολογία του ΕΔΔΑ έχει δώσει κάποιες σημαντικές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τα όρια της επιτρεπτούς χρήσης της προσωρινής κράτησης, αντίθετα σε ενωσιακό επίπεδο τόσο ο ενωσιακός νομοθέτης όσο και το ΔΕΕ δεν φαίνονται, προς το παρόν τουλάχιστον, πρόθυμοι να παράσχουν ένα νομοθετικό ή νομολογιακό έστω καθεστώς, καθορίζοντας ελάχιστους κοινούς κανόνες στο πεδίο της προσωρινής κράτησης. Εύστοχα έχει επισημανθεί ότι το ζήτημα της προσωρινής κράτησης «αποτελεί καυτή πατάτα» για τα ενωσιακά όργανα και θεσμούς⁶⁴.

Από τα λίγα βήματα που έχουν γίνει σε ενωσιακό επίπεδο, αναφορικά με την εναρμόνιση στον τομέα της προσωρινής κράτησης, είναι αυτό της έγκρισης της από 2011 Πράσινης Βίβλου της Επιτροπής για την εφαρμογή της ενωσιακής ποινικής νομοθεσίας στον τομέα της κράτησης⁶⁵. Θα περίμενε κανείς ότι η Οδηγία 2016/343 για το τεκμήριο αθωότητας θα ρύθμιζε άμεσα και θα παρείχε ένα πλήρες και κοινό για τα Κράτη Μέλη νομοθετικό καθεστώς αναφορικά με την προσωρινή κράτηση, ωστόσο αυτή παραμένει ένα ενωσιακό νομοθετικό εργαλείο με ιδιαίτερα περιορισμένη εφαρμογή στο πεδίο της προσωρινής κράτησης, όπως επανειλημμένως έχει κρίνει το ΔΕΕ. Πριν την ανάλυση των σχετικών αποφάσεων του ΔΕΕ, κρίνεται σκόπιμη μία σύντομη επισκόπηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ επί της σύνδεσης του τεκμηρίου αθωότητας με το μέτρο της προσωρινής κράτησης.

Σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 1 στοιχείο γ' της ΕΣΔΑ *«Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν και την ασφάλειαν. Ουδείς επιτρέπεται να στερηθή της ελευθερίας του ειμή εις τας ακολούθους περιπτώσεις και συμφώνως προς την νόμιμον διαδικασίαν: ... γ) εάν συνελήφθη και κρατήται όπως οδηγηθή ενώπιον της αρμοδίας*

⁶⁴ Martufi A., Peristeridou C., *Pilate washing his hands. The CJEU on pre-trial detention*, 2019, προσβάσιμο σε: <http://eulawanalysis.blogspot.com/2019/12/pilate-washing-his-hands-cjeu-on-pre.html>

⁶⁵ Βλ. ανωτέρω υποσημείωση 15. Η Πράσινη Βίβλος συνδέει την προσωρινή κράτηση με το τεκμήριο αθωότητας αναφέροντας ότι: *«Η αρχή της αναλογικότητας στις ποινικές υποθέσεις απαιτεί τα μέτρα καταναγκασμού, όπως η προσωρινή κράτηση ή τα εναλλακτικά προς την κράτηση αυτή μέτρα, να χρησιμοποιούνται μόνον όταν είναι απολύτως απαραίτητο και μόνον για όσο χρόνο απαιτείται. Οι εθνικές δικαστικές αρχές είναι αρμόδιες να διασφαλίζουν ότι, σε μια δεδομένη υπόθεση, η προσωρινή κράτηση ενός κατηγορουμένου δεν υπερβαίνει ένα εύλογο χρονικό διάστημα και συμμορφώνεται με την αρχή του τεκμηρίου της αθωότητας και το δικαίωμα στην ελευθερία ενώ παράλληλα ανταποκρίνεται στις ανάγκες διερεύνησης των ποινικών αδικημάτων».*

δικαστικής αρχής εις την περίπτωσηιν ευλόγου υπονοίας ότι διέπραξεν αδίκημα, ή υπάρχουν λογικά δεδομένα προς παραδοχήν της ανάγκης όπως ούτος εμποδισθή από του να διαπράξη αδίκημα ή δραπετεύση μετά την διάπραξιν τούτου». Από την διάταξη αυτή, που κατοχυρώνει το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, καθώς και από την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ γίνεται δεκτό ότι καταρχάς το τεκμήριο αθωότητας δεν απαγορεύει την λήψη μέτρων δικονομικού καταναγκασμού, μεταξύ των οποίων και η προσωρινή κράτηση, αφού αυτά δεν λαμβάνονται επί τη βάσει ενοχής ενός προσώπου αλλά επί τη βάσει ευλόγων υπονοιών ότι ορισμένο πρόσωπο τέλεσε ορισμένο αδίκημα⁶⁶. Μάλιστα, από την ως άνω διάταξη προκύπτει ότι η ύπαρξη «ευλόγων υπονοιών» αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επιβολή προσωρινής κράτησης, αλλά αυτές θα πρέπει να συνοδεύονται από μία αληθή ανάγκη δημοσίου συμφέροντος⁶⁷, όπως π.χ. ο κίνδυνος φυγής του κατηγορουμένου ή ο κίνδυνος τέλεσης νέων αδικημάτων, η οποία παρά το τεκμήριο αθωότητας υπερισχύει του σεβασμού της προσωπικής ελευθερίας⁶⁸, διαφορετικά η επιβολή προσωρινής κράτησης μόνο βάσει ευλόγων υπονοιών τέλεσης του αδικήματος θα αποτελούσε «προποινή» και θα παραβίαζε τόσο το δικαίωμα προσωπικής ελευθερίας (5.1 ΕΣΔΑ) όσο και το τεκμήριο αθωότητας (6.2 ΕΣΔΑ). Επίσης, η εξακολούθηση ύπαρξης ευλόγων υπονοιών περί διάπραξης αδικήματος αποτελεί *conditio sine qua non*, ώστε η συνέχιση της προσωρινής κράτησης ενός προσώπου να είναι σύμφωνη με το τεκμήριο αθωότητας. Βάσει των ανωτέρω προκύπτει ότι στο σύστημα της ΕΣΔΑ η προσωρινή κράτηση, όπως όλα εξάλλου τα μέτρα δικονομικού καταναγκασμού, εμπίπτουν στο ρυθμιστικό πεδίο του τεκμηρίου αθωότητας⁶⁹. Ομοίως, το ΕΔΔΑ έχει δεχτεί ότι το τεκμήριο αθωότητας παραβιάζεται και σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου απόφαση περί επιβολής, εξακολούθησης ή αντικατάστασης προσωρινής κράτησης περιλαμβάνει άμεσα ή έμμεσα κρίσεις που προεξοφλούν την ενοχή του κατηγορουμένου⁷⁰. Τέλος, στις πιο πρόσφατες αποφάσεις του, Zherebin κατά

⁶⁶ Το ΕΔΔΑ κάνει σαφή διάκριση μεταξύ δηλώσεων «που δημιουργούν την αίσθηση ότι το ενδιαφερόμενο πρόσωπο είναι ένοχο και εκείνων που περιγράφουν απλώς μια κατάσταση υπονοιών» και διαπιστώνει ότι «οι πρώτες παραβιάζουν το τεκμήριο αθωότητας, ενώ οι δεύτερες θεωρούνται σύμφωνες με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ». Βλ. ενδεικτικά απόφαση ΕΔΔΑ Petrov και Ivanova κατά Βουλγαρίας, 31.03.2016, Αρ. 45773/10, σκέψη 44.

⁶⁷ Βλ. και Παρασκευάς Κ., Η προστασία του τεκμηρίου αθωότητας στην κυπριακή έννομη τάξη, ΠοινΔικ, 10/2021, σελ. 315.

⁶⁸ Βλ. ενδεικτικά απόφαση ΕΔΔΑ Pijkon κατά Βουλγαρίας, 26.07.2001, Αρ. 33977/96, σκέψη 84.

⁶⁹ Βλ. Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 483.

⁷⁰ Βλ. Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 484 με περαιτέρω παραπομπές σε νομολογία του ΕΔΔΑ, μεταξύ των οποίων και στην απόφαση Καμπανέλλης κατά Ελλάδας (Αρ. 9029/05- 21.06.2007), όπου το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι αιτιολογία του Βουλευματος του Συμβουλίου Εφετών Αθηνών που έκανε δεκτή

Ρωσίας⁷¹ και Magnitskiy και λοιποί κατά Ρωσίας⁷², το ΕΔΔΑ καταδίκασε την Ρωσία για επιβολή του μέτρου της προσωρινής κράτησης κατά παράβαση του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ, «μία διάταξη που καθιερώνει τον εξαιρετικό χαρακτήρα των προσβολών του δικαιώματος στην ελευθερία, οι οποίες επιτρέπονται μόνο σε εξαντλητικώς απαριθμούμενες και αυστηρώς καθορισμένες περιπτώσεις»⁷³. Στο πλαίσιο των ανωτέρω αποφάσεων, το ΕΔΔΑ επανέλαβε τις βασικές νομολογιακές του παραδοχές σχετικά με τις προϋποθέσεις συμβατότητας της προσωρινής κράτησης με την ΕΣΔΑ και το τεκμήριο αθωότητας και στήριξε την κρίση του σε δύο λόγους. Πρώτος λόγος ήταν ότι τα ρωσικά δικαστήρια αποφάσισαν την συνέχιση της προσωρινής κράτησης του αιτούντος- κατηγορουμένου χωρίς να προκύπτουν εύλογες υπόνοιες που να δικαιολογούν την συνέχιση αυτή. Κατά το ΕΔΔΑ η διάρκεια της προσωρινής κράτησης πρέπει να είναι εύλογη (άρ. 5.3 ΕΣΔΑ) και σε κάθε περίπτωση δεν μπορεί να είναι απεριόριστη. «Η εξακολούθηση της υπάρξεως εύλογων υπονοιών περί τελέσεως αξιόποινης πράξεως από τον συλληφθέντα αποτελεί *condition sine qua non* προϋπόθεση για τη νομιμότητα της συνεχίσεως της κρατήσεως, αλλά, μετά την παρέλευση «ορισμένου χρονικού διαστήματος», δεν είναι πλέον αρκετή⁷⁴». «Είναι ευθύνη των εθνικών δικαστικών αρχών να διαβεβαιώσουν ότι, σε μία συγκεκριμένη περίπτωση, η προσωρινή κράτηση ενός κατηγορουμένου δεν υπερβαίνει την εύλογη διάρκεια. Προς αυτό τον σκοπό, οι εθνικές δικαστικές αρχές πρέπει, λαμβάνοντας δεόντως υπόψη την αρχή του τεκμηρίου αθωότητας, να εξετάζουν όλες τις περιστάσεις οι οποίες θα μπορούσαν να εκδηλώσουν ή να αποκλείσουν την ύπαρξη της εν λόγω επιταγής δημοσίου συμφέροντος η οποία δικαιολογεί παρέκκλιση από τον κανόνα του άρθρου 5 [της ΕΣΔΑ] και πρέπει να τις αναφέρουν στις αποφάσεις επί αιτήσεων άρσης της απόλυσης⁷⁵». Ο δεύτερος λόγος που οδήγησε το ΕΔΔΑ στην κρίση του ήταν ότι παρά την πάγια νομολογία του ότι «το τεκμήριο είναι πάντοτε υπέρ της απολύσεως του

αίτηση αντικατάστασης προσωρινής κράτησης με περιοριστικούς όρους, κατά την οποία ο χρόνος της μέχρι τότε προσωρινής κράτησης του κατηγορουμένου ήταν «αρκετός για να τον συνετίσει» παραβίαζε το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορημένου καθώς συνιστούσε πρόωρη παραδοχή της ενοχής του. Αντίστοιχα στην υπόθεση Nerattini κατά Ελλάδας (Αρ. 43529/07- 18.12.2008), το ΕΔΔΑ δέχθηκε παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας του κατηγορουμένου, καθώς το Βούλευμα που απέρριψε αίτηση αντικατάστασης της προσωρινής κράτησης με προοριστικούς όρους περιελάμβανε αιτιολογία σύμφωνα με την οποία ο κατηγορούμενος είχε τελέσει και άλλες αξιόποινες πράξεις για τις οποίες δεν είχε κατηγορηθεί (σκέψη 23 επ.).

⁷¹ Απόφαση της 24.03.2016.

⁷² Απόφαση της 27.08.2019.

⁷³ Σκέψη 22 απόφασης Magnitskiy και λοιποί κατά Ρωσίας, 27.08.2019.

⁷⁴ Βλ. Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα G. Pitruzzella της 19.11.2019, σκέψη 44, στην υπόθεση DK (C-653/19 PPU), η οποία θα σχολιαστεί κατωτέρω.

⁷⁵ Σκέψη 54 απόφασης Zherebin κατά Ρωσίας, 24.03.2016.

προσωρινός κρατούμενου», οι ρωσικές δικαστικές αρχές είχαν αναστρέψει το υπέρ της απόλυσης τεκμήριο, κρίνοντας ότι εφόσον δεν υφίστανται νέες περιστάσεις, η προσωρινή κράτηση έπρεπε να συνεχιστεί, μεταθέτοντας το βάρος απόδειξης των νέων περιστάσεων στον κρατούμενο⁷⁶.

Από την άλλη πλευρά, σε ενωσιακό επίπεδο, μέχρι σήμερα, το ΔΕΕ έχει έρθει αντιμέτωπο συνολικά τέσσερις φορές με προδικαστικά ερωτήματα⁷⁷, που άπτονται της ερμηνείας της Οδηγίας ως προς την εφαρμογή της σε περιπτώσεις προσωρινής κράτησης κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες.

Αμέσως μετά την θέση σε ισχύ της Οδηγίας 2016/343 και πριν την πάροδο της προθεσμίας ενσωμάτωσης αυτής στις εθνικές έννομες τάξεις των Κρατών Μελών, υπεβλήθη ενώπιον του ΔΕΕ το πρώτο προδικαστικό ερώτημα αναφορικά με την ερμηνεία της Οδηγίας και συγκεκριμένα των άρθρων 3 και 6 αυτής στην υπόθεση C-439/16 PPU (Milev 1)⁷⁸. Το ερώτημα υπεβλήθη από Βουλγαρικό ποινικό δικαστήριο και αφορούσε πρώτον την συμβατότητα με τα άρθρα 3 και 6 της Οδηγίας δεσμευτικής εθνικής νομολογίας, η οποία αφού διαπίστωνε την σύγκρουση μεταξύ του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ και εθνικής ρύθμισης που απαγόρευε την εξέταση των ευλόγων υπονοιών ενοχής του κατηγορουμένου (στο πλαίσιο ελέγχου αίτησης αντικατάστασης της προσωρινής του κράτησης κατά το στάδιο της επ' ακροατηρίου διαδικασίας) άφηνε εν τέλει στην διακριτική ευχέρεια του εθνικού δικαστή την συμμόρφωση είτε με την εθνική ρύθμιση είτε με την ΕΣΔΑ και δεύτερον εάν η εν λόγω εθνική νομολογία έθετε σε σοβαρό κίνδυνο την επίτευξη των σκοπών της Οδηγίας 2016/343, δεδομένης της υποχρέωσης των Κρατών Μελών να μην λαμβάνουν μέτρα τα οποία θα μπορούσαν να υπονομεύσουν τους στόχους μιας Οδηγίας κατά τη διάρκεια της προθεσμίας ενσωμάτωσής της στις εθνικές νομοθεσίες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι από 11.10.2016 Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Michael Bobek και η διαφωνία του με τις γραπτές παρατηρήσεις της Επιτροπής αναφορικά με την εφαρμογή της Οδηγίας 2016/343 επί των αποφάσεων περί προσωρινής κράτησης. Τόσο ο Γενικός Εισαγγελέας όσο και η Επιτροπή συμφώνησαν αρχικά ότι *«καίτοι η προσωρινή κράτηση δεν αποτελεί*

⁷⁶ Σκέψη 22 απόφασης Magnitskiy και λοιποί κατά Ρωσίας, 27.08.2019.

⁷⁷ Και τα τέσσερα προδικαστικά ερωτήματα προέρχονταν από ποινικά δικαστήρια της Βουλγαρίας.

⁷⁸ Απόφαση της 27.10.2016. Η εν λόγω υπόθεση είναι η πρώτη από τις δύο που αφορούν τον κ. E. Milev προσωρινά κρατούμενο στην Βουλγαρία και θα αναφέρεται στο εξής ως Milev (1).

αντικείμενο ειδικής νομοθεσίας της ΕΕ, οι δικαστικές αποφάσεις που αφορούν την προσωρινή κράτηση υπάγονται στην προστασία του τεκμηρίου αθωότητας, όπως αυτή κατοχυρώνεται στην οδηγία 2016/343⁷⁹». Αυτό προκύπτει από το άρθρο 2 και την αιτιολογική σκέψη 12 της Οδηγίας, κατά τις οποίες αυτή εφαρμόζεται σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας καθώς επίσης και από το γεγονός ότι οι αποφάσεις περί προσωρινής κρατήσεως μνημονεύονται ενδεικτικώς στην αιτιολογική σκέψη 16 ως «προκαταρκτικές αποφάσεις δικονομικής φύσης» στο πλαίσιο του άρθρου 4 της Οδηγίας. Συνεπώς, «το τεκμήριο αθωότητας μπορεί να αντιταχθεί στις δικαστικές αποφάσεις περί προσωρινής κρατήσεως». Ωστόσο, κατά την Επιτροπή η απαίτηση να εξετάζονται ή όχι οι εύλογες υπόνοιες ενοχής σε κάθε περίπτωση δικαστικής απόφασης περί προσωρινής κράτησης απορρέει μόνο από το άρ. 5 ΕΣΔΑ και όχι από την Οδηγία ούτε από το δίκαιο της ΕΕ γενικά. Συνεπώς, αφού η Οδηγία 2016/343 δεν περιέχει διατάξεις που να ρυθμίζουν τις απαιτήσεις και προϋποθέσεις υπό τις οποίες επιβάλλεται ή διατηρείται η προσωρινή κράτηση, το ζήτημα αυτό δεν εμπίπτει στο δίκαιο της ΕΕ⁸⁰. Αντίθετα, ο Γ.Εισαγγελέας υποστήριξε ότι το γεγονός ότι κατά το ΕΔΔΑ, η απαίτηση εξέτασης των «ευλόγων υπονοιών» στο πλαίσιο της προσωρινής κράτησης θεμελιώνει συστηματικά στο άρ. 5 ΕΣΔΑ, δεν σημαίνει ότι η απαίτηση αυτή δεν μπορεί να απορρέει από το τεκμήριο αθωότητας όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 48 του Χάρτη και στην Οδηγία 2016/343 και κατέληξε στο ότι η συνέχιση προσωρινής κράτησης ενός κατηγορουμένου χωρίς δικαστικό έλεγχο των «ευλόγων υπονοιών» ενδέχεται να συνιστά παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας, κατά την έννοια του άρθρου 3, 4 και 10 της Οδηγίας 2016/343.

Εν τέλει, το ΔΕΕ απέφυγε σε εκείνο το χρονικό σημείο να εξετάσει το ζήτημα της σχέσης μεταξύ Οδηγίας 2016/343 και αποφάσεων περί προσωρινής κράτησης, δεχόμενο ότι η υπό κρίση εθνική νομολογία δεν συνιστούσε κίνδυνο για τον επιδιωκόμενο σκοπό της Οδηγίας, δεδομένης και της μη παρέλευσης της προθεσμίας ενσωμάτωσής της⁸¹.

⁷⁹ Σκέψη 61 των Προτάσεων του Γενικού Εισαγγελέα Μ. Bobek.

⁸⁰ Η Επιτροπή ήδη από την πρόταση για την Οδηγία 2016/343 είχε υποστηρίξει ότι «η προσωρινή κράτηση είναι αντικείμενο χωριστών πρωτοβουλιών και, ως εκ τούτου, δεν εξετάζεται στην παρούσα οδηγία».

⁸¹ Βλ. Μαγριππή Α. *Με αφορμή την Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 «για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας» και την πρόσφατη νομολογία (Δ.Ε.Ε. C-439/16 και ΣτΕ 1993/2016)*, ΠοινΧρ 2019, σελ. 249, για ανάλυση της απόφασης του ΔΕΕ στην υπόθεση Milev (1).

Η δεύτερη υπόθεση που αφορούσε την εφαρμογή της Οδηγίας 2016/343 επί των αποφάσεων περί προσωρινής κράτησης και ήχθη ενώπιον του ΔΕΕ, κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος βουλγαρικού ποινικού δικαστηρίου, είναι η C-310/2018 PPU (Milev 2)⁸². Το βουλγαρικό ποινικό δικαστήριο ζήτησε από το ΔΕΕ να διευκρινίσει εάν εθνική νομολογία, σύμφωνα με την οποία τα βουλγαρικά δικαστήρια επιβάλλουν προσωρινή κράτηση -εξετάζοντας μόνο «εκ πρώτης όψεως» τις εύλογες υπόνοιες τέλεσης του αδικήματος από τον κατηγορούμενο και χωρίς να προβαίνουν σε αντιπαραβολή των ενοχοποιητικών και απαλλακτικών στοιχείων, ακόμα και όταν ο συνήγορος του κατηγορουμένου έχει εκθέσει σχετικά επιχειρήματα, είναι σύμφωνη με τα άρθρα 4 και 10 και τις Σκέψεις 16 και 48 του Προοιμίου της Οδηγίας.

Η απόφαση του ΔΕΕ μπορεί να συνοψιστεί σε τρία βασικά σημεία⁸³. Πρώτον, το ΔΕΕ έκρινε ότι η Οδηγία 2016/343 εφαρμόζεται σε εθνικές διαδικασίες όπου οι εθνικές δικαστικές αρχές καλούνται να αποφανθούν επί της νομιμότητας διατήρησης του μέτρου της προσωρινής κράτησης, το οποίο διατάχθηκε στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, δεδομένου ότι το άρθρο 2 ορίζει ότι η Οδηγία εφαρμόζεται σε όλα τα στάδια μιας ποινικής διαδικασίας (σκέψεις 39,40). Δεύτερον, το ΔΕΕ αποσαφήνισε ότι η Οδηγία 2016/343 δεν στοχεύει στην δημιουργία ενός αυτόνομου ενωσιακού καθεστώτος ρύθμισης και εναρμόνισης των κανόνων επιβολής του μέτρου της προσωρινής κράτησης σημειώνοντας ότι *«λαμβάνομένου υπόψη του ελάχιστου χαρακτήρα της εναρμονίσεως που επιδιώκεται με την οδηγία 2016/343, αυτή δεν έχει την έννοια ότι συνιστά ένα πλήρες και εξαντλητικό μέσο το οποίο αποσκοπεί στον καθορισμό του συνόλου των προϋποθέσεων για την έκδοση αποφάσεως περί προσωρινής κρατήσεως»* (σκέψη 47) και συνεπώς τα περισσότερα από τα ζητήματα που καλείται να απαντήσει ένα εθνικό δικαστήριο αναφορικά με την επιβολή του μέτρου της προσωρινής κράτησης, όπως *«ο βαθμός δικανικής πεποίθησης»* που πρέπει να σχηματίσει όσον αφορά τον δράστη της παραβάσεως, *«ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να εξετάσει τα διάφορα αποδεικτικά στοιχεία»* και *«η έκταση της αιτιολογίας που υποχρεούται να παραθέσει απαντώντας στα επιχειρήματα που προβλήθηκαν ενώπιόν του»*, διέπονται αποκλειστικά από το εθνικό δίκαιο καθώς η Οδηγία δεν ρυθμίζει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες μπορεί να ληφθεί απόφαση περί

⁸² Απόφαση της 19.09.2018. Και η εν λόγω υπόθεση αφορά τον ίδιο κατηγορούμενο- προσωρινά κρατούμενο κ. Milev και θα αναφέρεται στο εξής ως Milev (2).

⁸³ Βλ. M.L. Villamarín López (2), *Recent European court of Justice case-law on directive 2016/343 on the presumption of innocence (Milev, RH & DK): are pre-trial detentions covered by this instrument?*, ERA Forum 2021, 140 επ. (2021), Springer.

προσωρινής κρατήσεως (σκέψη 48). Τέλος, το ΔΕΕ έκρινε ότι τα άρθρα 3 και 4 της Οδηγίας είναι σύμφωνα με την λήψη «προκαταρκτικών αποφάσεων δικονομικής φύσεως», όπως η επιβολή ή η διατήρηση προσωρινής κράτησης, υπό τον όρο ότι οι εν λόγω αποφάσεις δεν αναφέρονται στο πρόσωπο που κρατείται ως εάν ήταν ένοχο (σκέψη 49).

Μετά την απόφασή του στην υπόθεση Milev (2), όπου στην ουσία το ΔΕΕ για πρώτη φορά έλαβε θέση σχετικά με την σχέση μεταξύ της Οδηγίας και των αποφάσεων περί επιβολής του μέτρου της προσωρινής κράτησης, ένα τρίτο σχετικό προδικαστικό ερώτημα βουλγαρικού δικαστηρίου ήχθη ενώπιον του ΔΕΕ στην υπόθεση C- 8/19 PPU (RH)⁸⁴. Ο κ. RH, ύποπτος για συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση, ήταν προσωρινά κρατούμενος καθώς κρίθηκε ότι υπήρχαν σε βάρος του εύλογες υπόνοιες ότι είχε τελέσει το προσαπτόμενο σε αυτόν αδίκημα. Το βασικό προδικαστικό ερώτημα που τέθηκε στο ΔΕΕ ήταν εάν, λαμβανομένης υπόψη της τελευταίας περιόδου της αιτιολογικής σκέψεως 16 της Οδηγίας 2016/343, πρέπει ο εθνικός δικαστής να ερμηνεύσει το εθνικό του δίκαιο υπό την έννοια ότι, πριν από την έκδοση αποφάσεως για την παράταση της προσωρινής κρατήσεως, οφείλει να “διαπιστώσει [...] ότι υφίστανται επαρκή ενοχοποιητικά στοιχεία [...] τα οποία να δικαιολογούν τη σχετική απόφαση”.

Το ΔΕΕ παίρνοντας ως σημείο αφετηρίας την απόφασή του στην υπόθεση Milev (2), επανέλαβε ότι «τα άρθρα 3 και 4.1, της οδηγίας 2016/343 έχουν την έννοια ότι δεν αντιτίθενται στη λήψη προκαταρκτικών αποφάσεων δικονομικής φύσεως, όπως η απόφαση περί διατηρήσεως μέτρου προσωρινής κρατήσεως που λαμβάνεται από δικαστική αρχή, οι οποίες βασίζονται σε υπόνοιες ή ενοχοποιητικά αποδεικτικά στοιχεία, υπό την προϋπόθεση ότι οι εν λόγω αποφάσεις δεν αναφέρονται στο πρόσωπο που κρατείται ως εάν ήταν ένοχο και ότι, αντιθέτως, η εν λόγω οδηγία δεν ρυθμίζει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες είναι δυνατό να ληφθεί απόφαση περί προσωρινής κρατήσεως» (σκέψη 51). Ωστόσο, εν προκειμένω το ΔΕΕ φαίνεται να προχώρησε λίγο παραπέρα την συλλογιστική του, προβαίνοντας σε μία κοινή ανάγνωση αφενός του άρθρου 4 περί της απαγόρευσης αναφοράς στην ενοχή του κατηγορούμενου-κρατούμενου στις «προκαταρκτικές αποφάσεις δικονομικής φύσεως», όπως αυτή της επιβολής ή διατήρησης προσωρινής κράτησης, αφετέρου του άρθρου 6 περί του

⁸⁴ Απόφαση της 12.02.2019.

βάρους απόδειξης στις σχετικές αποφάσεις. Πιο συγκεκριμένα, το ΔΕΕ επιβεβαίωσε ότι κατά την λήψη απόφασης περί της νομιμότητας της διαταχθείσας προσωρινής κράτησης «οι απαιτήσεις που απορρέουν από το τεκμήριο αθωότητας δεν κωλύουν το αρμόδιο δικαστήριο ...να προβαίνει σε στάθμιση των ενοχοποιητικών και των απαλλακτικών αποδεικτικών στοιχείων που έχουν προσκομισθεί ενώπιόν του και να αιτιολογεί την απόφασή του όχι μόνον παραθέτοντας τα στοιχεία που ελήφθησαν υπόψη, αλλά και αποφαινόμενο επί των αντιρρήσεων του συνηγόρου του εν λόγω προσώπου», εφόσον η σχετική απόφαση δεν παρουσιάζει το πρόσωπο που κρατείται ως εάν ήταν ένοχο (σκέψη 60). Με αυτή την απόφασή του το ΔΕΕ προέβη σε μία ευρεία ανάγνωση του άρθρου 6 της Οδηγίας, σχετικά με το βάρος απόδειξης, κρίνοντας ότι η εν λόγω διάταξη αναφέρεται στην υποχρέωση του δικαστή να αναζητά «τόσο ενοχοποιητικά όσο και απαλλακτικά στοιχεία» και συνδέοντας νοηματικά (έμμεσα τουλάχιστον) το εν λόγω άρθρο με το άρθρο 4 της Οδηγίας, υπονοώντας ότι το άρθρο 6 θα μπορούσε να εφαρμοστεί και στις αποφάσεις περί επιβολής ή διατήρησης προσωρινής κράτησης⁸⁵. Ωστόσο, αυτή την κρίση ακύρωσε με την απόφασή του στην υπόθεση C- 653/19 PPU (DK)⁸⁶.

Στην υπόθεση C- 653/19 PPU (DK), βουλγαρικό ποινικό δικαστήριο υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα ενώπιον του ΔΕΕ, αναφορικά με την συμβατότητα του βουλγαρικού ποινικοδικονομικού δικαίου με τα άρθρα 6 της Οδηγίας και τα άρθρα 6 και 47 του Χάρτη. Σύμφωνα με το βουλγαρικό δίκαιο, κατά το στάδιο της διαδικασίας στο ακροατήριο, το δικάζον δικαστήριο είναι υπεύθυνο να αποφασίσει και σχετικά με την προσωρινή κράτηση του κατηγορουμένου. Εάν κρίνει ότι η προσωρινή κράτηση είναι νόμιμη, η τελευταία καθίσταται αορίστου διάρκειας και συνεχίζεται για όσο διάστημα η υπεράσπιση δεν είναι σε θέση να αποδείξει μεταβολή των περιστάσεων, οι οποίες δικαιολογούν την απόλυση. Βάσει αυτών, το βουλγαρικό δικαστήριο διερωτάται αν η εν λόγω εθνική ρύθμιση αντιστρέφει το βάρος απόδειξης, μεταφέροντάς το από την εισαγγελική αρχή στην υπεράσπιση, η οποία καλείται να αποδείξει την συνδρομή νέων περιστάσεων και συνεπώς αν έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 6 της Οδηγίας, σύμφωνα με το οποίο το βάρος απόδειξης της ενοχής των υπόπτων και κατηγορουμένων φέρει η εισαγγελική αρχή. Ο DK βρισκόταν υπό προσωρινή κράτηση ήδη από τις 11 Ιουνίου 2016 και είχε υποβάλλει πολυάριθμες

⁸⁵ Βλ. Martufi A., Peristeridou C., ό.π.

⁸⁶ Απόφαση της 28.11.2019.

αιτήσεις άρσης της προσωρινής του κράτησης, οι οποίες απορρίφθηκαν με την αιτιολογία ότι δεν απέδειξε την συνδρομή νέων περιστάσεων που δικαιολογούσαν την απόλυσή του.

Το ΔΕΕ, ακολουθώντας πλήρως τις ενδιαφέρουσες προτάσεις του Γ.Εισαγγελέα G. Pitruzzella και με μία αρκετά σύντομη απόφαση, έκρινε ότι το άρθρο 6 της Οδηγίας καθώς και τα άρθρα 6 και 47 του Χάρτη δεν βρίσκουν εφαρμογής στην συγκεκριμένη υπόθεση (σκέψη 42). Την κρίση του αυτή στήριξε σε επιχειρήματα που άντλησε από την γραμματική και τελολογική ερμηνεία της Οδηγίας καθώς και στην προηγηθείσα νομολογία του. Αρχικά, το ΔΕΕ επανέλαβε την νομολογία Milev (2) και επισήμανε ότι η Οδηγία 2016/343 επιδιώκει τον ελάχιστο βαθμό εναρμονίσεως και συνεπώς δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως ένα πλήρες και εξαντλητικό νομοθέτημα το οποίο αποσκοπεί στον καθορισμό του συνόλου των προϋποθέσεων για την έκδοση αποφάσεως περί προσωρινής κράτησης. Στην συνέχεια, προβαίνοντας σε μία γραμματική ερμηνεία των άρθρων 4 και 6 καθώς και των Σκέψεων 16 και 22 του Προοιμίου της Οδηγίας, το ΔΕΕ κατέληξε στην ύπαρξη σαφούς διαφοράς μεταξύ «δικαστικών αποφάσεων που κρίνουν περί της ενοχής» και άλλων διαδικαστικών πράξεων, όπως οι προκαταρκτικές αποφάσεις δικονομικής φύσεως, μεταξύ των οποίων και οι αποφάσεις περί προσωρινής κράτησης. Ο βασικός συλλογισμός του ΔΕΕ εδράζεται στο ότι ενώ το άρθρο 4 της Οδηγίας εφαρμόζεται και επί αποφάσεων που ανήκουν φύσει στο στάδιο της προδικασίας, αντίθετα το άρθρο 6, σχετικά με το βάρος απόδειξης, εφαρμόζεται αποκλειστικά επί αποφάσεων που κρίνουν περί της ενοχής. Συνεπώς, το βάρος απόδειξης φέρει η εισαγγελική αρχή μόνο όσον αφορά τις δικαστικές αποφάσεις που κρίνουν περί της ενοχής, ήτοι στο τελευταίο στάδιο της κύριας διαδικασίας και όχι στις λοιπές αποφάσεις της προδικασίας, όπως οι αποφάσεις περί προσωρινής κράτησης. Σε αυτές τις αποφάσεις, η κατανομή του βάρους απόδειξης ρυθμίζεται αποκλειστικά από το εθνικό δίκαιο (σκέψεις 32,33,34, 38). Τέλος, ιδιαίτερα λακωνικά το ΔΕΕ έκρινε ότι δεδομένου ότι η υπό κρίση υπόθεση ξεφεύγει του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας 2016/343 και κατά συνέπεια του πεδίου εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου εν γένει, ο Χάρτης δεν εφαρμόζεται επίσης κατ' επιταγή του άρθρου 51 αυτού (σκέψη 40).

Από την άλλη πλευρά, ο Γ.Εισαγγελέας Pitruzzella, παρόλο που συνηγόρησε υπέρ της ίδιας ως άνω θέσης που τελικά υιοθέτησε το ΔΕΕ, φάνηκε να ιδιαίτερα προβληματισμένος με την εν λόγω νομολογιακή προοπτική. Ήδη από την αρχή τόνισε

ότι ο τομέας της ποινικής δικαιοσύνης της ΕΕ παρουσιάζει ελλείψεις στο πεδίο της προσωρινής κράτησης, εξέφρασε τις ανησυχίες του τόσο για τον αιτούντα ΔΚ όσο και για την γενικότερη κατάσταση που επικρατεί στην Βουλγαρία αλλά και στα λοιπά Κράτη Μέλη εξαιτίας της έλλειψης ενωσιακής εναρμόνισης στο πεδίο της κράτησης, κάλεσε δε τον ενωσιακό νομοθέτη να επιληφθεί άμεσα του ζητήματος, έστω και μέσω μιας ελάχιστης εναρμόνισης της προσωρινής κράτησης, εκφράζοντας εν τέλει τον φόβο ότι ο ποινικός χώρος της ΕΕ απειλείται. Σημασία έχει και η ιστορική αναδρομή με αναφορές στο προνομοθετικό στάδιο θέσπισης της Οδηγίας 2016/343, όπου η Επιτροπή και το Συμβούλιο σθεναρά είχαν αντιταχθεί στην συμπερίληψη της προσωρινής κράτησης στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εκτενής εκ μέρους του ανάλυση της νομολογίας του ΕΔΔΑ επί του θέματος, ωσάν προτροπή προς το ΔΕΕ να κάνει την υπέρβαση και να αποτελέσει «σηματωρό αρμοδιοτήτων»⁸⁷.

Στην εν λόγω απόφαση του ΔΕΕ ασκήθηκε έντονη κριτική⁸⁸ και χαρακτηρίστηκε ως «χαμένη ευκαιρία» για το ΔΕΕ προκειμένου να καλύψει το κενό που άφησε ο ενωσιακός νομοθέτης ως προς την ενωσιακή εναρμόνιση στο πεδίο της προσωρινής κράτησης. Με την αντίστοιχη νομολογία του ΕΔΔΑ να έχει λάβει ξεκάθαρη θέση επί της στενής σύνδεσης μεταξύ τεκμηρίου αθωότητας και προϋποθέσεων επιβολής του μέτρου της προσωρινής κράτησης, καθώς και στο θέμα της μετάθεσης του βάρους απόδειξης στην υπεράσπιση, όπως ανωτέρω αναλύθηκε (βλ. απόφαση Magnitskiy κατά Ρωσίας, 2019), το ΔΕΕ θα μπορούσε να ακολουθήσει την νομολογιακή πορεία του ΕΔΔΑ. Αντίθετα, το ΔΕΕ δεν εκμεταλλεύτηκε το momentum και αρκέστηκε στην διατήρηση του status quo, επιβεβαιώνοντας την οπτική του ενωσιακού νομοθέτη σχετικά με την Οδηγία για το τεκμήριο αθωότητας, ως ενός νομοθετικού εργαλείου που στόχο έχει την κατοχύρωση του ελαχίστου (βαθμού εναρμόνισης). Αυτή η άτολμη στάση του ΔΕΕ θα μπορούσε να εξηγηθεί μέσω της ιδιαιτερότητας του θέματος της προσωρινής κράτησης ως ενός από τα πιο αμφιλεγόμενα ζητήματα που απασχολούν τους ευρωπαϊκούς θεσμούς σήμερα.

Όμως το σκεπτικό και τα επιχειρήματα του ΔΕΕ δεν είναι σε καμία περίπτωση αλάνθαστα, όπως ορθά έχει επισημανθεί. Πρώτον, σύμφωνα με την γραμματική ερμηνεία του ΔΕΕ, οι διατάξεις των άρθρων 4 και 6 της Οδηγίας εφαρμόζονται σε

⁸⁷ Σκέψη 21 των από 19.11.2019 Προτάσεων του Γ.Εισαγγελέα Pitruzzella.

⁸⁸ Βλ. Martufi A., Peristeridou C., ό.π. και M.L. Villamarín López (2), ό.π. σελ. 144 επ.

διαφορετικά στάδια της ποινικής διαδικασίας. Πιο συγκεκριμένα, το ΔΕΕ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το βάρος απόδειξης του άρθρου 6 αναφέρεται αποκλειστικά στο βάρος απόδειξης της ενοχής και όχι σε οποιοδήποτε βάρος απόδειξης. Ωστόσο, αυτό το συμπέρασμα έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την προηγούμενη νομολογία του στην υπόθεση RH, όπου το ΔΕΕ είχε επιχειρήσει μία κοινή ανάγνωση των άρθρων 4 και 6 της Οδηγίας. Επιπλέον, έχει υποστηριχτεί ότι εάν η πραγματική βούληση του ενωσιακού νομοθέτη ήταν η διάκριση μεταξύ προδικασίας και σταδίου κύριας διαδικασίας ως προς το βάρος απόδειξης, τότε θα το είχε κάνει με έναν πιο ξεκάθαρο τρόπο. Αλλά ακόμα και η γραμματική ερμηνεία που το ΔΕΕ επιλέγει να ακολουθήσει δεν είναι απολύτως ορθή. Όπως ορθά έχει επισημανθεί⁸⁹ το άρθρο 6 παρ. 1 ρητά αναφέρεται όχι μόνο σε κατηγορούμενους, που αποτελούν το κεντρικό πρόσωπο της ακροαματικής ποινικής διαδικασίας, αλλά και σε ύποπτο, χαρακτηρισμός που αποδίδεται σε ορισμένο πρόσωπο προεχόντως στο στάδιο της ποινικής προδικασίας, ενώ το ίδιο ισχύει και για την δεύτερη παράγραφο του άρθρου 6 αναφορικά με την αρχή *in dubio pro reo*. Τέλος, η ερμηνεία του ΔΕΕ δεν είναι σύμφωνη ούτε με την εκ του άρθρου 13 της Οδηγίας ρήτρα επιφύλαξης υπέρ της ΕΣΔΑ και του Χάρτη. Ακολουθώντας την συγκεκριμένη ρήτρα, το ΔΕΕ όφειλε να επιλέξει εκείνη την ερμηνεία που παρέχει την μέγιστη δυνατή προστασία σε ύποπτους και κατηγορούμενους σε ποινικές διαδικασίες, ήτοι εν προκειμένω την ερμηνεία του ΕΔΔΑ.

2.3. Χρονικά όρια εφαρμογής.

Σύμφωνα με το άρθρο 2 της Οδηγίας, αυτή εφαρμόζεται *«σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας από τη στιγμή που ένα πρόσωπο θεωρείται ύποπτο ή κατηγορείται για τέλεση αξιόποινης πράξης ή εικαζόμενης αξιόποινης πράξης μέχρι την απόφαση για την τελική εκτίμηση του κατά πόσον το εν λόγω πρόσωπο διέπραξε τη σχετική αξιόποινη πράξη και μέχρι η εν λόγω απόφαση να καταστεί οριστική»*. Μάλιστα, η Σκέψη 12 του Προοιμίου διευκρινίζει ότι η εφαρμογή των προστατευτικών εγγυήσεων της Οδηγίας εκκινεί *«ακόμα και πριν το εν λόγω πρόσωπο ενημερωθεί από*

⁸⁹ M.L. Villamarín López (2), ό.π. σελ. 145 επ.

τις αρμόδιες αρχές ενός κράτους μέλους, μέσω επίσημης ειδοποίησης ή με άλλο τρόπο, ότι θεωρείται ύποπτο ή ότι κατηγορείται».

Επιπλέον, η Οδηγία εφαρμόζεται σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας, μέχρι η τελική απόφαση περί ενοχής ή αθωότητας του προσώπου καταστεί «οριστική». Αυτό σημαίνει ότι η Οδηγία εφαρμόζεται τόσο στην προδικασία όσο και στην κύρια διαδικασία στο ακροατήριο αλλά και ότι καταλαμβάνει και το ένδικο μέσο της έφεσης, ήτοι την τυχόν εφετειακή δίκη, καθώς υπό τον όρο «οριστική» νοείται η απόφαση που κρίνει τελειωτικά επί της ουσίας της υπόθεσης, ήτοι η τελεσίδικη απόφαση⁹⁰. Αυτό έχει δεχθεί το ΕΔΔΑ, μεταξύ άλλων, και στην απόφασή του στην υπόθεση Κώνστας κατά Ελλάδα⁹¹: *«το τεκμήριο αθωότητας δεν μπορεί να σταματήσει να εφαρμόζεται ενώπιον του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου απλώς επειδή ο κατηγορούμενος έχει καταδικασθεί πρωτοδίκως. Μια τέτοια θέση θα αντιστρατευόταν την φύση της έφεσης, η οποία επιτρέπει στο δευτεροβάθμιο δικαστήριο να επανεξετάσει τα πραγματικά και νομικά ζητήματα της υπόθεσης»*⁹². Ωστόσο, σύμφωνα με την Σκέψη 12 του Προοιμίου, η Οδηγία δεν καταλαμβάνει τυχόν νομικές ενέργειες ή ένδικα μέσα που διατίθενται, αότου η απόφαση καταστεί αμετάκλητη, όπως η προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ. Τέλος, η Οδηγία 2016/343 δεν φαίνεται να βρίσκει έρεισμα εφαρμογής μετά το αμετάκλητο πέρας της ποινικής διαδικασίας και εκτός αυτής.

Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 15 της Οδηγίας, αυτή τέθηκε σε ισχύ στις 29 Μαρτίου 2016, ήτοι είκοσι ημέρες από την δημοσίευσή της στην Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ (9 Μαρτίου 2016). Το άρθρο 14 ορίζει ότι τα Κράτη Μέλη υποχρεούνται να ενσωματώσουν την Οδηγία στις εσωτερικές τους έννομες τάξεις έως την 1^η Απριλίου 2018⁹³. Από την ημερομηνία αυτή, οι διατάξεις της Οδηγίας αποκτούν άμεση εφαρμογή και ισχύ στα Κράτη Μέλη, ανεξάρτητα από το εάν τα τελευταία έχουν ενσωματώσει την Οδηγία ή από το εάν την έχουν ενσωματώσει πλημμελώς.

⁹⁰ Η Οδηγία όμως δεν καταλαμβάνει και την αναιρετική καθ' ημάς δίκη, όπου ο Άρειος Πάγος ελέγχει μόνο νομικά και όχι πραγματικά σφάλματα. Αντίθετα, ο εσωτερικός νόμος ενσωμάτωσης της Οδηγίας έχει επεκτείνει την ισχύ του τεκμηρίου έως το αμετάκλητο της απόφασης, καταλαμβάνοντας έτσι και την αναιρετική δίκη.

⁹¹ Απόφαση ΕΔΔΑ Κώνστας κατά Ελλάδα, 24.05.2011, Αρ. 53466/07, σκέψη 36.

⁹² Βλ. σχετικά και Αλιβιζάτος Ν., *Το τεκμήριο αθωότητας και οι παράπλευρες συνέπειές του*, ΠοινΔικ 1/2017, σελ. 8.

⁹³ Στην Ελλάδα η Οδηγία 2016/343 ενσωματώθηκε με τον Ν. 4596/2019 (ΦΕΚ 32/Α/26-2-2019).

Αντίστοιχα από την ημερομηνία αυτή οι πολίτες των Κρατών Μελών μπορούν να επικαλούνται τις διατάξεις της Οδηγίας ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων⁹⁴.

2.4. Τοπικά όρια εφαρμογής.

Η Οδηγία 2016/343 εφαρμόζεται σε όλα τα Κράτη Μέλη της ΕΕ, με εξαίρεση την Ιρλανδία και την Δανία⁹⁵.

3. Η σχέση της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343 προς την ΕΣΔΑ και τον ΧΘΔΕΕ.

Πριν την υιοθέτηση της Οδηγίας 2016/343, το τεκμήριο αθωότητας και οι απορρέουσες από αυτό επιταγές κατοχυρώνονταν και προστατεύονταν στην ευρωενωσιακή έννομη τάξη τόσο από την ΕΣΔΑ όσο και τον ΧΘΔΕΕ⁹⁶. Εξάλλου, το ΔΕΕ είχε αναγάγει το τεκμήριο αθωότητας σε γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης, απορρέουσα από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των Κρατών Μελών, ακόμα και πριν την θέση σε ισχύ του ΧΘΔΕΕ⁹⁷. Με την Οδηγία για το τεκμήριο της αθωότητας, όπως και με τις λοιπές Οδηγίες για τα δικονομικά δικαιώματα στις ποινικές διαδικασίες, ο ενωσιακός νομοθέτης προσπάθησε να μετουσιώσει το φιλόδοξο σχέδιό του για την ενίσχυση, επέκταση αλλά και αποσαφήνιση του επιπέδου προστασίας του τεκμηρίου αθωότητας που παρέχουν οι γενικής φύσεως κανόνες της ΕΣΔΑ και του ΧΘΔΕΕ, μέσω ειδικών και συγκεκριμένων κανόνων του παράγωγου δικαίου της ΕΕ. Δεδομένων των ανωτέρω, κρίνεται εν προκειμένω σκόπιμη μια σύντομη ανάλυση της σχέσης μεταξύ της Οδηγίας 2016/343 και των διατάξεων των άρθρων 6.2 της ΕΣΔΑ και 48.1 του ΧΘΔΕΕ για το τεκμήριο αθωότητας.

Σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ *«Παν πρόσωπον κατηγορούμενον επί αδικήματι τεκμαίρεται ότι είναι αθών μέχρι της νομίμου αποδείξεως της ενοχής*

⁹⁴ Βλ. Σαχπεκίδου Ε., *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2011, σελ. 472 επ.

⁹⁵ Κατά τον χρόνο θέσπισης της Οδηγίας (Μάρτιος 2016), το Ηνωμένο Βασίλειο είχε επίσης εξαιρεθεί από την Οδηγία, βλ. Σκέψεις 50 και 51 του Προοιμίου.

⁹⁶ Το τεκμήριο αθωότητας κατοχυρώνεται επίσης στο άρθρο 11 παρ. 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα καθώς και στο άρθρο 14 παρ. 2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα.

⁹⁷ Βλ. Φλώρος Γ., Φινοκαλιώτης Δ. σε Τζέμος Β., *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (Ερμηνεία κατ' άρθρο)*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2019, σελ. 555 και Καϊάφα- Γκμπάντι Μ. και Παπακυριάκου Θ., ό.π. σελ. 299.

του». Με την διάταξη αυτή κατοχυρώνεται το τεκμήριο αθωότητας, το οποίο αποτελεί, κατά την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ⁹⁸, ένα από τα δομικά στοιχεία της κατοχυρωμένης στο άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ αρχής της δίκαιης δίκης. Αντίστοιχα, στο άρθρο 48 παρ. 1 του ΧΘΔΕΕ προβλέπεται ότι «Κάθε κατηγορούμενος τεκμαίρεται ότι είναι αθώος μέχρι αποδείξεως της ενοχής του σύμφωνα με τον νόμο». Με το άρθρο αυτό του ΧΘΔΕΕ, το τεκμήριο αθωότητας αναγνωρίζεται ως θεμελιώδες δικαίωμα. Σύμφωνα με τις Επεξηγήσεις σχετικά με τον ΧΘΔΕΕ, το άρθρο 48.1 έχει ως βάση το άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ. Ως εκ τούτου, κατ' επιταγή του άρθρου 52 παρ. 3 του Χάρτη, η σχετική εγγύηση διαθέτει κατ' ελάχιστο το ίδιο εννοιολογικό περιεχόμενο και την ίδια εμβέλεια που της αποδίδει η ΕΣΔΑ. Αυτό βέβαια δεν εμποδίζει την ΕΕ, να παρέχει ακόμη ευρύτερη προστασία στον κατηγορούμενο.

Η Οδηγία 2016/343 για το τεκμήριο αθωότητας παρουσιάζει μία άρρηκτη σύνδεση με την ΕΣΔΑ, καθώς μέσω της Οδηγίας κωδικοποιούνται και αποτυπώνονται σε νομοθετικό κείμενο νομολογιακά προηγούμενα του ΕΔΔΑ⁹⁹. Όπως έχει παρατηρηθεί, «όσον αφορά την ΕΣΔΑ, έχει εξαρχής αναγνωριστεί ότι οι διατάξεις της αποτελούν το σημείο εκκίνησης και το σημείο αναφοράς βάσει του οποίου κρίνεται η νομιμότητα της δευτερογενούς νομοθεσίας της ΕΕ για τα δικονομικά δικαιώματα»¹⁰⁰, μεταξύ των οποίων φυσικά και το τεκμήριο αθωότητας. Η ίδια η Οδηγία περιέχει στο Προοίμιό της σαφείς αναφορές τόσο στην ΕΣΔΑ όσο και στην νομολογία του ΕΔΔΑ. Όσον αφορά την σχέση της Οδηγίας 2016/343 με τον ΧΘΔΕΕ είναι αυτή μεταξύ παραγώγου και πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ αντίστοιχα¹⁰¹.

Πλην όμως των ανωτέρω, η Οδηγία εισάγει με το άρθρο 13 ρήτρα «απαγόρευσης μεταβολής επί τα χείρω – non regression clause¹⁰²» υπέρ του ΧΘΔΕΕ, της ΕΣΔΑ ακόμα και υπέρ των εθνικών νομοθεσιών των Κρατών Μελών, σε εκείνες τις περιπτώσεις που παρέχουν τυχόν μεγαλύτερη προστασία από το (σε κάθε

⁹⁸ Βλ. ενδεικτικά Κόνστας κατά Ελλάδας, 24.05.2011, Αρ. 53466/07, σκέψη 29, Dakaras κατά Λιθουανίας, 10.10.2000, Αρ. 42095/98, σκέψη 41 κ.ά.

⁹⁹ Βλ. και έκθεση Εκτίμησης Επιπτώσεων της Επιτροπής.

¹⁰⁰ Βλ. Mitsilegas V., ό.π., σελ. 126.

¹⁰¹ Για την σχέση μεταξύ του Χάρτη ως τμήμα του πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ και την υπεροχή του έναντι του παραγώγου δικαίου της ΕΕ βλ. Σαχπεκίδου Ε., Ταγαράς Χ., Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2020, σελ. 14, καθώς και Σαχπεκίδου Ε., ό.π., σελ. 429 επ.

¹⁰² Όπως η μετάφραση προκύπτει από τις Προτάσεις του Γ.Εισαγγελέα G.Pitruzzella στην υπόθεση DK (C- 653/19).

περίπτωση ελάχιστο) επίπεδο προστασίας που κατοχυρώνει η Οδηγία. Σύμφωνα με την ρήτρα του άρθρου 13: «Καμία διάταξη της παρούσας οδηγίας δεν επιτρέπεται να εκληφθεί υπό την έννοια ότι περιορίζει ή αποκλίνει από τα δικαιώματα και τις δικονομικές εγγυήσεις που κατοχυρώνονται από τον Χάρτη, την ΕΣΔΑ ή από άλλες σχετικές διατάξεις διεθνούς δικαίου ή από το δίκαιο οποιουδήποτε κράτους μέλους που παρέχει υψηλότερο βαθμό προστασίας». Μάλιστα στην σκέψη 48 του Προοιμίου επαναλαμβάνεται η σχετική ρήτρα επιφύλαξης: «Δεδομένου ότι η οδηγία ορίζει ελάχιστους κανόνες, τα κράτη μέλη μπορούν να διευρύνουν τα δικαιώματα που προβλέπονται στην παρούσα οδηγία με σκοπό την παροχή μεγαλύτερης προστασίας. Το επίπεδο προστασίας που παρέχουν τα κράτη μέλη δεν θα πρέπει ποτέ να υπολείπεται των προτύπων του Χάρτη ή της ΕΣΔΑ, όπως αυτά έχουν ερμηνευτεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου». Αντίστοιχη ρήτρα επιφύλαξης συναντάμε σε όλες τις Οδηγίες για τα δικονομικά δικαιώματα στις ποινικές διαδικασίες. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι η νομολογία του ΔΕΕ στην υπόθεση Melloni φαίνεται να μην βρίσκει εφαρμογή εν προκειμένω, καθώς όπως ορθά έχει επισημανθεί¹⁰³ «το εθνικό δίκαιο θα εφαρμοστεί εν προκειμένω, εφόσον το παρεχόμενο επίπεδο προστασίας των δικονομικών δικαιωμάτων είναι υψηλότερο από αυτό που παρέχει η ΕΕ μέσω του δευτερογενούς δικαίου της. Οι αρχές της υπεροχής, ενότητας και αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου έρχονται δεύτερες εν προκειμένω, ειδικά σε ότι αφορά την αποτελεσματική εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης»¹⁰⁴.

Ως προς το πεδίο εφαρμογής της, η Οδηγία 2016/343 παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες αλλά και σημαντικές διαφορές με τα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής των άρθρων 6.2 της ΕΣΔΑ και 48. παρ. 1 του ΧΘΔΕΕ. Η πρώτη σημαντική διαφορά εντοπίζεται ως προς τα αντικειμενικά όρια εφαρμογής, ήτοι ως προς τις διαδικασίες που υπάγονται στην ρυθμιστική εμβέλεια της Οδηγίας από την μία πλευρά και της ΕΣΔΑ και του ΧΘΔΕΕ από την άλλη. Όπως αναλύθηκε και ανωτέρω, ο ενωσιακός

¹⁰³ Βλ. Mitsilegas V., ό.π., σελ. 126.

¹⁰⁴ Στην υπόθεση Melloni (C-399/11, 26.02.2013), το ΔΕΕ, εξετάζοντας το άρθρο 53 του ΧΘΔΕΕ, έκρινε ότι κατ' αρχήν επιτρέπεται στα κράτη μέλη να εφαρμόζουν (υψηλότερα) εθνικά πρότυπα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε θέματα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ, αλλά μόνο υπό την προϋπόθεση ότι η εν λόγω εφαρμογή δεν θέτει υπό διακύβευση την υπεροχή, την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένου του Χάρτη (σκέψη 70). Εξάλλου, το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης είναι ένα από τα νομοθετικά εργαλεία της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης, η αποτελεσματική εφαρμογή της οποίας περισσότερο ευνοείται παρά υποσκάπτεται από ένα υψηλότερο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις νομοθεσίες των Κρατών Μελών.

νομοθέτης περιόρισε το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2016/343 στις *stricto sensu* ποινικές διαδικασίες, μετακυλώντας στο ΔΕΕ το βάρος του νομολογιακού προσδιορισμού του εννοιολογικού πλάτους του όρου «ποινική διαδικασία», ως αυτοτελούς έννοιας του δικαίου της Ένωσης. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι σε όλες τις λοιπές «υβριδικής φύσεως»¹⁰⁵ διαδικασίες εμποδίζεται η ισχύς του τεκμηρίου αθωότητας, δυνάμει των άρθρων 48 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ και 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ, εφόσον πληρούνται τα οικεία κριτήρια Engel της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Πράγματι, όπως προαναφέρθηκε, το ΕΔΔΑ κατά πάγια νομολογία ερμηνεύει ευρέως τους όρους «αδίκημα» και «κατηγορούμενος», κάνοντας χρήση των κριτηρίων Engel και επεκτείνοντας το προστατευτικό πεδίο του άρθρου 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ¹⁰⁶. Αντίστοιχα, το ΔΕΕ και το ΓΔ έχουν δεχτεί ότι το τεκμήριο αθωότητας εφαρμόζεται, μεταξύ άλλων, σε τυπικά μόνο «διοικητικές» διαδικασίες που αφορούν την επιβολή «διοικητικών» κυρώσεων από την Επιτροπή λόγω παράβασης των ενωσιακών κανόνων για την λειτουργία του ανταγωνισμού, χωρίς όμως να κάνουν ρητή παραπομπή στην νομολογία του ΕΔΔΑ και τα κριτήρια Engel. Αντίθετα, τα ενωσιακά δικαστήρια ρητά έχουν παραπέμψει στα κριτήρια Engel όσον αφορά την εφαρμογή του άρ. 48.1 του Χάρτη και του τεκμηρίου αθωότητας σε «διοικητικές» κατά τον εθνικό χαρακτηρισμό διαδικασίες που αφορούν την επιβολή κυρώσεων για παραβάσεις στον τομέα του ΦΠΑ, παραβάσεις στον τομέα κατάχρησης της αγοράς, καθώς και για παραβάσεις οδικής κυκλοφορίας¹⁰⁷.

Ως προς τα υποκειμενικά όρια εφαρμογής, επισημαίνεται ότι φορείς του τεκμηρίου αθωότητας θεωρούνται τόσο υπό την Οδηγία, όσο και υπό τον Χάρτη και την ΕΣΔΑ το σύνολο των φυσικών προσώπων που έχουν την ιδιότητα του υπόπτου ή κατηγορούμενου σε ποινική διαδικασία. Ωστόσο, στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, ο όρος κατηγορούμενος ερμηνεύεται ευρέως, σύμφωνα με τα κριτήρια Engel που έχει αναπτύξει το ΕΔΔΑ για τον προσδιορισμό της έννοιας της «ποινικής κατηγορίας». Συνεπώς, σε αντίθεση με το καθεστώς της Οδηγίας, υπό την ΕΣΔΑ το τεκμήριο

¹⁰⁵ Ως τέτοιες χαρακτηρίζονται εκείνες οι τυπικά διοικητικές, πειθαρχικές κτλ. διαδικασίες που δεν χαρακτηρίζονται ως *stricto sensu* ποινικές, αλλά έχουν εν τοις πράγμασι «ποινικό» χαρακτήρα. Βλ. Καϊάφα- Γκμπάντι Μ. και Παπακυριάκου Θ., *ό.π.* σελ. 300-301.

¹⁰⁶ Νταλαχάνης Ι. σε Σαρμάς Ι., Κοντιάδης Ξ., Ανθόπουλος Χ., *ΕΣΔΑ Ερμηνεία κατ' άρθρον*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021, σελ. 328, Τριανταφύλλου Γ., *ό.π.*, σελ. 474-475 με παραπομπές σε αποφάσεις του ΕΔΔΑ.

¹⁰⁷ Βλ. Τσόγκα Ό (2). σε Σαχπεκίδου Ε., Ταγαράς Χ., *Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2020, σελ. 516 επ., με περαιτέρω παραπομπές σε νομολογία του ΔΕΕ και του ΓΔ.

αθωότητας εφαρμόζεται και επί προσώπων που είναι ύποπτα ή κατηγορούμενα όχι μόνο σε *stricto sensu* ποινικές διαδικασίες, αλλά και σε διαδικασίες «ποινικής» φύσεως. Επίσης μια ακόμα σημαντική διαφοροποίηση είναι ότι φορείς του τεκμηρίου αθωότητας στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ και του Χάρτη είναι και τα νομικά πρόσωπα, σε αντίθεση με την Οδηγία που αποκλείονται ρητώς από το προστατευτικό της πεδίο.

Βασικοί αποδέκτες των επιταγών και των απαγορεύσεων που απορρέουν από το τεκμήριο αθωότητας τόσο υπό την Οδηγία 2016/343 όσο και υπό την ΕΣΔΑ είναι οι ποινικοί δικαστές που επιλαμβάνονται μιας ποινικής υπόθεσης (εσωτερική όψη του τεκμηρίου). Δεδομένου όμως ότι το τεκμήριο αναπτύσσει και μία εξωτερική όψη, τόσο υπό το άρθρο 6.2 της ΕΣΔΑ όσο και υπό το άρθρο 4 της Οδηγίας 2016/343, αποδέκτες αυτού είναι και όλοι οι φορείς κρατικών λειτουργιών, είτε ασκούν καθήκοντα στην ποινική διαδικασία είτε όχι. Επομένως, το τεκμήριο αθωότητας δύναται να παραβιασθεί από τον εισαγγελέα, τον αστικό και διοικητικό δικαστή, λειτουργούς της κυβέρνησης (πρωθυπουργός, υπουργοί κτλ), αστυνομικούς υπαλλήλους κτλ.¹⁰⁸ Ζήτημα ανακύπτει σχετικά με το κατά πόσο το τεκμήριο αθωότητας δεσμεύει και ιδιώτες, υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ. Η τριτενέργεια του τεκμηρίου αθωότητας αποκτά μεγαλύτερη σημασία ως προς τα ιδιωτικά ΜΜΕ. Κατά την κρατούσα άποψη, το τεκμήριο αθωότητας δεν τριτενεργεί άμεσα έναντι ιδιωτών¹⁰⁹. Συνεπώς σε περίπτωση παραβίασης του τεκμηρίου από ιδιωτικά ΜΜΕ, ο κατηγορούμενος θα αναζητήσει προστασία μέσω των διατάξεων του εθνικού δικαίου που προστατεύουν το δικαίωμα στην προσωπικότητα. Επί του θέματος, το ΕΔΔΑ δέχεται ότι μία οξεία εκστρατεία του Τύπου και των ΜΜΕ δυνητικά μπορεί να οδηγήσει σε προσβολή του τεκμηρίου αθωότητας και υπό προϋποθέσεις εφαρμογή του άρθρου 6.2 και επί ιδιωτικών ΜΜΕ. Ενδεικτικά, οι προϋποθέσεις αυτές είναι η χρονική εγγύτητα μεταξύ δημοσιεύματος- ρεπορτάζ και δίκης, η ύπαρξη ενόρκων που μπορεί να επηρεάζονται ευκολότερα κ.ά.¹¹⁰ Πιο ιδιαίτερο είναι το ζήτημα των αποδεκτών του τεκμηρίου αθωότητας, δυνάμει του άρθρου 48.1 του ΧΘΔΕΕ. Σύμφωνα με το άρθρο 51.1 του Χάρτη «Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη απευθύνονται στα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης, τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν

¹⁰⁸ Βλ. Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 476.

¹⁰⁹ Υποστηρίζεται ωστόσο σθεναρά και η αντίθετη άποψη, με απήχηση και στην Ελλάδα. Βλ. με μεγαλύτερη ανάλυση Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 477 επ.

¹¹⁰ Για μεγαλύτερη ανάλυση και παραπομπές σε νομολογία του ΕΔΔΑ βλ. Παρασκευάς Κ., ό.π., σελ. 1322 επ.

εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης». Από την διάταξη αυτή προκύπτει ότι ενώ ο Χάρτης δεσμεύει πάντοτε το σύνολο των ενωσιακών οργάνων και θεσμών, τα Κράτη Μέλη δεσμεύονται μόνο όταν οι εθνικές αρχές εφαρμόζουν είτε πρωτογενές είτε δευτερογενές δίκαιο της ΕΕ. Θεμελιώδους σημασίας είναι εν προκειμένω οι αποφάσεις του ΔΕΕ στην υπόθεση *Åkeberg Fransson*¹¹¹ και στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις *Aranyosi* και *Căldăraru*¹¹². Στην υπόθεση *Åkeberg Fransson* το ΔΕΕ προέβη σε μία ευρύτερη ερμηνεία του άρθρου 51.1 και δέχθηκε ότι ο ΧΘΔΕΕ εφαρμόζεται όχι μόνο όταν τα Κράτη Μέλη εφαρμόζουν ευθέως δίκαιο της ΕΕ, αλλά και όταν υφίσταται έστω ένας εν μέρει ή χαλαρότερος σύνδεσμος με το δίκαιο της ΕΕ (σκέψεις 28-29). Στις υποθέσεις *Aranyosi* και *Căldăraru*, ενώ η απόφαση πλαίσιο για το ΕΕΣ δεν προέβλεπε ως λόγο άρνησης εκτέλεσης την πιθανή παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων από το κράτος έκδοσης του ΕΕΣ, το ΔΕΕ χρησιμοποίησε τον ΧΘΔΕΕ προκειμένου να καλύψει το σχετικό κενό και δημιούργησε έναν τέτοιον νομολογιακό λόγο «αναβολής» εκτέλεσης που ισοδυναμούσε στην ουσία με άρνηση εκτέλεσης, περιορίζοντας έτσι την θεμελιώδη αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης προς εξασφάλιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων¹¹³. Εν προκειμένω, όσον αφορά την Οδηγία 2016/343 για το τεκμήριο αθωότητας, τα Κράτη Μέλη δεσμεύονται από όλες τις διατάξεις του Χάρτη κατά την εφαρμογή της Οδηγίας 2016/343. Ωστόσο, το ΔΕΕ, στην πρόσφατη νομολογία του στην υπόθεση *DK (C-653/19)*, δέχθηκε ότι δεδομένης της μη εφαρμογής της Οδηγίας 2016/343 στην υπό κρίση υπόθεση, δεν εφαρμόζονται ούτε οι διατάξεις του Χάρτη, κατ' επιταγή του άρθρου 51.1, όπως αναλύθηκε ανωτέρω. Ωστόσο, η κρίση του ΔΕΕ να αφήσει ανεφάρμοστο τον Χάρτη στην συγκεκριμένη υπόθεση δεν συμβαδίζει με την νομολογία του στις υποθέσεις *Åkeberg Fransson*, *Aranyosi* και *Căldăraru*. Στην υπόθεση *DK* μπορεί η προσωρινή κράτηση να μην ρυθμίζεται πλήρως και εξαντλητικά με την Οδηγία 2016/343, εντούτοις ορισμένα ζητήματα άπτονται αυτής, όπως η απαγόρευση να αναφέρονται οι κατηγορούμενοι ως άνοχοι στις αποφάσεις επιβολής του μέτρου της προσωρινής κράτησης, υπό το άρθρο 4 της Οδηγίας. Συνεπώς, μία σύνδεση με το δίκαιο της ΕΕ υφίσταται και το ΔΕΕ θα μπορούσε να ακολουθήσει την νομολογία *Fransson* και να

¹¹¹ Απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση C-617/10 της 26.02.2013 (κυρώσεις από παραβάσεις στο τομέα του ΦΠΑ).

¹¹² Απόφαση του ΔΕΕ στις υποθέσεις C-404/15 και C-659/15 της 05.04.2016.

¹¹³ Για την ανάλυση της απόφασης βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ. (2), *Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου*, ΠονΧρ ΞΖ' (2017), σελ. 561 επ.

επεκτείνει την εφαρμογή του άρθρου 48.1 για το τεκμήριο αθωότητας και στην υπόθεση DK.

Ως προς τα χρονικά όρια εφαρμογής του τεκμηρίου αθωότητας αφενός υπό την Οδηγία 2016/343 αφετέρου υπό την ΕΣΔΑ και τον Χάρτη, παρατηρείται ταύτιση ως προς το χρονικό σημείο ενεργοποίησης του τεκμηρίου. Έτσι και στις τρεις περιπτώσεις το τεκμήριο αθωότητας ενεργοποιείται, όχι μόνο από τη στιγμή που ένα πρόσωπο κατηγορείται για τέλεση αξιόποινης πράξης, αλλά ακόμα και από την στιγμή που το εν λόγω πρόσωπο θεωρείται από τις αρμόδιες αρχές ύποπτο τέλεσης της συγκεκριμένης πράξης. Αντίθετα, διαφορά φαίνεται να υπάρχει ως προς το χρονικό σημείο παύσης της ισχύος του τεκμηρίου αθωότητας υπό την Οδηγία αφενός, υπό τον Χάρτη και την ΕΣΔΑ αφετέρου. Πιο συγκεκριμένα, το σημείο παύσης της προστασίας του τεκμηρίου στην Οδηγία 2016/343 φαίνεται να συμπίπτει χρονικά με το «οριστικό» πέρας της ποινικής διαδικασίας, ήτοι την έκδοση «οριστικής» ποινικής απόφασης. Όπως προαναφέρθηκε, ως «οριστική» απόφαση νοείται, στο πλαίσιο της Οδηγίας, αυτή που κρίνει τελειωτικά επί της ουσίας της υπόθεσης, ήτοι η τυχόν τελεσίδικη απόφαση. Άρα το προστατευτικό βεληνεκές της Οδηγίας εκτείνεται μέχρι και την κατ' έφεση δίκη. Η Οδηγία δεν φαίνεται να παρέχει κάποια εξωδικαστική προστασία του τεκμηρίου αθωότητας πέρα από το σημείο αυτό. Αντίθετα, τόσο το άρθρο 6.2 της ΕΣΔΑ όσο και το άρθρο 48.1 του Χάρτη αναγνωρίζουν στο τεκμήριο αθωότητας και μία εξωτερική όψη, η οποία αποσκοπεί στην προστασία της υπόληψης του προσώπου του κατηγορουμένου και η οποία εκτείνεται και εκτός των αυστηρών ορίων της ποινικής διαδικασίας, ήτοι σε εξωδικαστικές ή και δικαστικές ακόμα διαδικασίες (αστικές, διοικητικές, πειθαρχικές κτλ.), οι οποίες ακολουθούν χρονικά την αθώωση ή την παύση της ποινικής δίωξης του κατηγορουμένου¹¹⁴ και εμφανίζουν σύνδεσμο με την προηγούμενη αθωωτική για τον κατηγορούμενο ποινική διαδικασία¹¹⁵. Αυτή η εξωτερική όψη δικαιολογείται από την ανάγκη η ΕΣΔΑ να ερμηνεύεται κατά τρόπο που να εγγυάται δικαιώματα συγκεκριμένα και πραγματικά, και όχι θεωρητικά και πλασματικά¹¹⁶.

¹¹⁴ Βλ. τις με ελληνικό ενδιαφέρον αποφάσεις του ΕΔΔΑ στις υποθέσεις Γιοσάκης κατά Ελλάδα της 03.05.2011 (Αρ. 5689), σκέψεις 41-42 και Παραπονιάρης κατά Ελλάδα της 25.09.2008 (Αρ. 42132/06), σκέψη 33.

¹¹⁵ Βλ. Παρασκευάς Κ., ό.π., σελ. 1330-1331 με πολυάριθμες αναφορές στην σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ.

¹¹⁶ Βλ. Απόφαση ΕΔΔΑ *Allenet de Ribemont* κατά Γαλλίας της 10.02.1995, Αρ. 15175, σκέψη 35.

Τέλος, ως προς τα τοπικά όρια εφαρμογής του τεκμηρίου αθωότητας, υπάρχει ταύτιση αφενός μεταξύ της Οδηγίας και του Χάρτη, που συνιστούν δίκαιο της ΕΕ και ως εκ τούτου δεσμεύουν όλα τα Κράτη Μέλη αυτής¹¹⁷ και διαφοροποίηση ως προς την ΕΣΔΑ η οποία εμφανίζει ευρύτερα τοπικά όρια εφαρμογής, αφού δεσμεύει σαράντα επτά συνολικά συμβαλλόμενα Κράτη, ήτοι σχεδόν το σύνολο των κρατών της Ευρωπαϊκής Ηπείρου¹¹⁸.

¹¹⁷ Πλην Δανίας και Ιρλανδίας.

¹¹⁸ Μεταξύ των οποίων και το Ηνωμένο Βασίλειο, η Δανία και η Ιρλανδία.

Κεφάλαιο Δεύτερο

Ανάλυση των άρθρων 3 έως 7 της Οδηγίας 2016/343 για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας.

1. Το άρθρο 3 της Οδηγίας 2016/343- Τεκμήριο Αθωότητας.

Το τεκμήριο αθωότητας αποτελεί μία από τις βασικότερες διαδικαστικές εγγυήσεις της ποινικής δίκης και ένα από τα θεμελιώδη δικονομικά δικαιώματα του κατηγορουμένου. Οι πρώτες αναφορές στο τεκμήριο αθωότητας χάνονται στο βάθος του χρόνου. Σήμερα, το τεκμήριο κατοχυρώνεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο στο άρθρο 6.2 της ΕΣΔΑ ενώ σε ενωσιακό επίπεδο το τεκμήριο είχε αναχθεί σε γενική αρχή του δικαίου της ΕΕ από το ΔΕΕ, ήδη πριν από την κατοχύρωσή του τόσο στο πρωτογενές (άρθρο 48.1 ΧΘΔΕΕ) όσο και στο δευτερογενές (Οδηγία 2016/343) δίκαιο της ΕΕ. Επίσης το τεκμήριο κατοχυρώνεται τόσο σε διεθνές¹¹⁹ όσο και σε εθνικό επίπεδο¹²⁰. Παρά την οικουμενική του κατοχύρωση, η φύση και το περιεχόμενο του τεκμηρίου αποτελούν ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα θέματα στην ποινική θεωρία, με έμφαση να δίνεται και στον εγγενή αντιφατικό χαρακτήρα του τεκμηρίου¹²¹.

Ως προς το περιεχόμενό του, η πάγια πλέον νομολογία του ΕΔΔΑ δέχεται ότι «το τεκμήριο παραβιάζεται κατ' αρχήν όταν, χωρίς προηγουμένως να έχει αποδειχθεί η ενοχή του κατηγορουμένου σύμφωνα με τον νόμο, μια δικαστική απόφαση, που τον αφορά, απηχεί την άποψη ότι αυτός είναι ένοχος¹²²». Σήμερα, το περιεχόμενο του τεκμηρίου έχει διευρυνθεί ώστε η παραβίασή του να συντελείται όχι μόνο δια δικαστικών αποφάσεων αλλά και μέσω δηλώσεων δημοσίων λειτουργών που το υποσκάπτουν. Η προσβολή του τεκμηρίου δεν απαιτείται να γίνεται ρητά και πανηγυρικά, αρκεί η δικαστική απόφαση ή η δήλωση να υποδηλώνουν έμμεσα την ενοχή του κατηγορουμένου. Το ΕΔΔΑ διακρίνει σαφώς μεταξύ υπονοιών ενοχής και

¹¹⁹ Στο άρθρο 11 παρ. 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα καθώς και στο άρθρο 14 παρ. 2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα.

¹²⁰ Σε πολλά εθνικά Συντάγματα και εθνικές νομοθεσίες κρατών.

¹²¹ Βλ. Μαγριππή Α., ό.π., σελ. 249, Τσόλκα Ο. (3), *Το δικαίωμα στην μη αυτοενοχοποίηση και το τεκμήριο αθωότητας- Ζητήματα εφαρμογής τους υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕυρΔΔΑ*, ΠοινΧρ 2004, σελ. 97 επ., για εκτενή ανάλυση σχετικά με την φύση και περιεχόμενο του τεκμηρίου αθωότητας.

¹²² Βλ. Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 468 επ., με παραπομπές στην νομολογία του ΕΔΔΑ.

κατάφασης ενοχής, με τις πρώτες να αντιμετωπίζονται ως γενικά αποδεκτές και σύμφωνες με το τεκμήριο αθωότητας. Περαιτέρω, κατά την νομολογία του ΕΔΔΑ, το τεκμήριο εμφανίζει δύο όψεις, μία εσωτερική και μία εξωτερική. Κατά την εσωτερική- ενδοδιαδικαστική του όψη, το τεκμήριο δεσμεύει τα δικαστικά όργανα της ποινικής διαδικασίας, λειτουργώντας αφενός ως ένας κανόνας συμπεριφοράς αυτών, με συγκεκριμένες επιταγές και απαγορεύσεις, κατά τις οποίες οφείλουν να αντιμετωπίζουν ως αθώο τον κατηγορούμενο καθ' όλη τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας και με τις δηλώσεις και τη συμπεριφορά τους να μην προκαταλαμβάνουν την ενοχή του, αφετέρου ως κανόνας λήψης της απόφασης, ο οποίος ρυθμίζει ειδικότερα ζητήματα της αποδεικτικής διαδικασίας, όπως την κατανομή του βάρους απόδειξης. Κατά την εξωτερική του όψη, το τεκμήριο λειτουργεί ως ασπίδα προστασίας της υπόληψης και της προσωπικότητας του κατηγορουμένου τόσο από δηλώσεις και αποφάσεις των δικαστικών λειτουργών, πλην αυτών περί της ενοχής, κατά την άσκηση των δικαστικών τους καθηκόντων (π.χ. βούλευμα περί απόρριψης αίτησης άρσης προσωρινής κράτησης), όσο και από δηλώσεις εν γένει δημοσίων λειτουργών, οι οποίες γίνονται εκτός της ποινικής διαδικασίας και απευθύνονται στο ευρύ κοινό (π.χ. δήλωση υπουργού). Επίσης, υπό την νομολογία του ΕΔΔΑ, η εξωτερική όψη του τεκμηρίου αθωότητας επεκτείνεται χρονικά και μετά το πέρας της ποινικής διαδικασίας, η οποία οδήγησε στην αθώωση του κατηγορουμένου, ωστόσο η θέση αυτή δεν φαίνεται να ακολουθείται από την Οδηγία 2016/343.

Ως προς την φύση του τεκμηρίου αθωότητας, η νομολογία του ΕΔΔΑ κάνει δεκτό τον διφυή χαρακτήρα αυτού, αφενός ως γενικής αρχής και διαδικαστικής εγγύησης που διέπει την ποινική διαδικασία, αφετέρου ως θεμελιώδους δικονομικού δικαιώματος του κατηγορουμένου¹²³. Επίσης, το ΕΔΔΑ έχει αναγάγει το τεκμήριο αθωότητας σε ένα από τα συστατικά στοιχεία της αρχής της δίκαιης δίκης του άρ. 6.1 της ΕΣΔΑ, συνεπώς ακόμα και αν σε ορισμένη περίπτωση δεν εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 6.2, δεν αποκλείεται το τεκμήριο να παραβιάζεται στο πλαίσιο του άρθρου 6.1. Το τεκμήριο αναπτύσσει επίσης στενή σχέση και με άλλα δικαιώματα και εγγυήσεις, όπως η εγγύηση αμεροληψίας των δικαστικών οργάνων, το δικαίωμα

¹²³ Ο χαρακτήρας του τεκμηρίου ως θεμελιώδους δικαιώματος ενισχύεται και από το αγγλικό κείμενο του άρ. 14 παρ. 2 του ΔΣΑΠΔ (“*right to be presumed innocent*”).

σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης καθώς και υπό την εξωτερική του όψη το δικαίωμα σεβασμού του ιδιωτικού βίου του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ¹²⁴.

Την σύνδεση του τεκμηρίου αθωότητας με τις εγγυήσεις αμεροληψίας των δικαστικών οργάνων επιβεβαίωσε το ΔΕΕ στην πολύ πρόσφατη (16.11.2021) απόφασή του στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-748/19 και C-754/19, κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος αναφορικά με την ερμηνεία του άρθρου 6 και της Σκέψης 22 του Προοιμίου της Οδηγίας 2016/343 για το τεκμήριο αθωότητας. Σύμφωνα με την απόφαση του ΔΕΕ (σκέψεις 88-90) «το τεκμήριο αθωότητας προϋποθέτει ότι ο δικαστής είναι απόλυτα αμερόληπτος και απροκατάληπτος όταν εξετάζει την ποινική ευθύνη του κατηγορουμένου. Επομένως, η ανεξαρτησία και η αμεροληψία των δικαστών αποτελούν ουσιώδεις προϋποθέσεις για τη διασφάλιση του τεκμηρίου αθωότητας», απαντώντας στο σχετικό προδικαστικό ερώτημα του πολωνικού δικαστηρίου εάν αντιτίθεται στο άρθρο 6 παρ. 1 και 2 της Οδηγίας 2016/343 «εθνική ρύθμιση κατά την οποία ο Υπουργός Δικαιοσύνης κράτους μέλους μπορεί, βάσει κριτηρίων που δεν έχουν δημοσιοποιηθεί, αφενός, να αποσπάσει δικαστή σε ανώτερο ποινικό δικαστήριο για ορισμένο χρονικό διάστημα ή επ' αορίστω και, αφετέρου, να ανακαλέσει την απόσπαση αυτή ανά πάσα στιγμή και δη με μη αιτιολογημένη απόφαση, ανεξαρτήτως αν πρόκειται για απόσπαση ορισμένου ή αορίστου χρόνου».

Με την Οδηγία 2016/343, ο ενωσιακός νομοθέτης ακολούθησε, ως επί των πλείστων, την ανωτέρω νομολογιακή ανάπτυξη του τεκμηρίου από το ΕΔΔΑ. Το άρθρο 3 της Οδηγίας θέτει το βασικό κανονιστικό περιεχόμενο του τεκμηρίου αθωότητας, επαναλαμβάνοντας σχεδόν φωτοτυπικά τις διατάξεις των άρθρων 6.2 της ΕΣΔΑ και 48.1 του ΧΘΔΕΕ. Τα άρθρα 4, 5 και 7 της Οδηγίας αναφέρονται σε εκείνες τις πτυχές του τεκμηρίου που συνιστούν την λειτουργία του ως κανόνα συμπεριφοράς των δικαστικών οργάνων και των δημόσιων λειτουργών εν γένει, ενώ το άρθρο 6 της Οδηγίας αναφέρεται στην λειτουργία του τεκμηρίου ως κανόνα λήψης απόφασης.

¹²⁴ Βλ. Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 472 επ.

2. Το άρθρο 4 της Οδηγίας 2016/343- Δημόσιες αναφορές στην ενοχή προσώπου.

Το άρθρο 4 ρυθμίζει μία από τις πτυχές του τεκμηρίου αθωότητας, ως κανόνα συμπεριφοράς, θέτοντας απαγορεύσεις ως προς τις δικαστικές αποφάσεις και τις δημόσιες δηλώσεις, στις οποίες προβαίνουν οι δικαστικές και δημόσιες αρχές των Κρατών Μελών. Πιο συγκεκριμένα, τα Κράτη Μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν ότι οι δημόσιες αρχές τους σέβονται το τεκμήριο αθωότητας και επιδεικνύουν την απαιτούμενη αυτοσυγκράτηση, όταν αναφέρονται δημοσίως σε ύποπτο ή κατηγορούμενο, και συνεπώς απαγορεύονται οι δημόσιες αναφορές στην ενοχή ενός υπόπτου ή κατηγορούμενου, πριν η ενοχή καταδειχθεί σύμφωνα με τον νόμο και ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου (παρ 1 εδ. α'). Σε αυτό το πλαίσιο, τα Κράτη Μέλη οφείλουν να προβλέπουν κατάλληλα ένδικα μέσα σε περίπτωση παραβίασης των απαγορεύσεων αυτών (παρ. 2 και Σκέψη 19 Προοιμίου).

Η παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας μπορεί να λάβει χώρα μέσω δικαστικών αποφάσεων, δημοσίων δηλώσεων και πράξεων δημοσίων αρχών τόσο στο πλαίσιο μίας εν εξελίξει ποινικής διαδικασίας όσο και στο πλαίσιο μιας παραλλήλως διενεργούμενης ποινικής, διοικητικής ή αστικής διαδικασίας που αφορά τρίτα προς τον κατηγορούμενο ή ύποπτο πρόσωπα (π.χ. χωριστά διωκόμενος συναυτουργός), υπάρχει όμως κίνδυνος πρόωρης μεταχείρισής του ως ενόχου. Η παραβίαση μπορεί φυσικά να τελεστεί και εκτός του πλαισίου μίας δικαστικής διαδικασίας, όπως π.χ. κατά τη διάρκεια ομιλιών στην Βουλή, κατά τη διάρκεια τηλεοπτικής συνέντευξης, αρθρογραφίας κτλ¹²⁵, και ενώ ακόμα βρίσκεται εν εξελίξει η ποινική διαδικασία.

Αποδέκτες των απαγορεύσεων του άρθρου 4 της Οδηγίας είναι όχι μόνο οι ποινικοί δικαστές¹²⁶ που έχουν επιληφθεί της υπόθεσης, αλλά το σύνολο των ασκούντων δημόσια εξουσία κρατικών λειτουργών μεταξύ των οποίων, αστικοί και διοικητικοί δικαστές, εισαγγελείς, αστυνομικοί, μέλη της κυβέρνησης και του υπουργικού συμβουλίου¹²⁷, δημόσιοι αξιωματούχοι¹²⁸ καθώς και ευρωπαϊκά

¹²⁵ Βλ. Νταλαχάνης Ι., ό.π., σελ. 333 επ.

¹²⁶ Βλ. ενδεικτικά απόφαση ΕΔΔΑ Minelli κατά Ελβετίας (Αρ. 8660/79- 25.03.1983, σκέψη 37). Ιδίως οι δηλώσεις συνέδρων κρίνονται με αυστηρότητα από το ΕΔΔΑ καθώς μπορεί να υποδηλώνουν έλλειψη αμεροληψίας.

¹²⁷ Βλ. ενδεικτικά απόφαση Κώνστας κατά Ελλάδα (Αρ. 53466/07- 24.05.2011, σκέψη 32, 43), όπου το ΕΔΔΑ δέχθηκε προσβολή του τεκμηρίου επί δηλώσεων του τότε Έλληνα Υφυπουργού Οικονομικών.

όργανα¹²⁹ ή θεσμοί που συνδέονται με την διεξαγωγή των ποινικών ερευνών, συμπεριλαμβανομένης της OLAF¹³⁰. Αυτό άλλωστε προκύπτει και από την Σκέψη 17 του Προοιμίου, σύμφωνα με την οποία με τον όρο «δημόσιες δηλώσεις δημόσιων αρχών» θα πρέπει να νοείται κάθε δήλωση που αναφέρεται σε αξιόποινη πράξη η οποία προέρχεται είτε από αρχή που συμμετέχει σε ποινική διαδικασία σχετική με την εν λόγω αξιόποινη πράξη, π.χ. δικαστικές αρχές, αστυνομία και άλλες αρχές επιβολής του νόμου, είτε από άλλη δημόσια αρχή, π.χ. υπουργούς και άλλους δημόσιους λειτουργούς ή αξιωματούχους, υπό τον όρο ότι δεν θίγεται τυχόν ασυλία που ισχύει σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο. Αντίθετα, ιδιώτες, όπως τα ιδιωτικά ΜΜΕ τίθενται κατ' αρχήν εκτός των απαγορεύσεων του άρθρου 4 της Οδηγίας¹³¹.

Οι απαγορεύσεις ωστόσο του άρθρου 4 δεν είναι απόλυτες. Έτσι δεν εμπίπτουν σε αυτές: α) οι δικαστικές αποφάσεις περί της ενοχής, β) οι διαδικαστικές πράξεις της εισαγγελικής αρχής που αποσκοπούν να αποδείξουν την ενοχή του υπόπτου ή του κατηγορούμενου (ανακριτικές πράξεις) και γ) η δημόσια μετάδοση πληροφοριών σχετικά με την ποινική διαδικασία όταν αυτό είναι απόλυτα αναγκαίο για λόγους σχετικούς με την ποινική έρευνα ή το δημόσιο συμφέρον, όπως ενδεικτικά στις περιπτώσεις που αναφέρει η Σκέψη 18 του Προοιμίου (π.χ. δημοσιοποίηση βιντεοσκοπημένου υλικού συνοδευόμενη από έκκληση προς τους πολίτες να βοηθήσουν στην ταυτοποίηση του φερόμενου ως δράστη της αξιόποινης πράξης), χωρίς όμως ο τρόπος και το πλαίσιο διάδοσης των σχετικών πληροφοριών να δημιουργεί την εντύπωση ότι το πρόσωπο είναι ένοχο όσο η ενοχή του δεν έχει αποδειχτεί σύμφωνα με τον νόμο.

Όπως αναλύθηκε ανωτέρω, στο υποκεφάλαιο σχετικά με τα αντικειμενικά όρια του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας, οι αποφάσεις επιβολής, άρσης ή παράτασης μέτρων δικονομικού καταναγκασμού, όπως η προσωρινή κράτηση, αναφέρονται στο άρθρο 4 ως «προκαταρκτικές αποφάσεις δικονομικής φύσεως» και σύμφωνα με την

¹²⁸ Βλ. ενδεικτικά απόφαση ΕΔΔΑ *Allenet de Ribemont* κατά Γαλλίας (Αρ. 15175- 10.02.1995-σκέψη 41).

¹²⁹ Βλ. Απόφαση ΔΕΕ Νικολάου κατά Ελεγκτικού Συνεδρίου, C-220/13 P, 10.07.2014, όπου το ΔΕΕ δέχθηκε ότι το σκεπτικό απόφασης του Γενικού Δικαστηρίου παραβίαζε το τεκμήριο αθωότητας, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρ. 48 παρ. 1 του ΧΘΔΕΕ και όχι της Οδηγίας 2016/343, η οποία πέραν του ότι δεν είχε τότε θεσπιστεί, σε κάθε περίπτωση δεν θα εφαρμοζόταν, αφού εν προκειμένω η αιτούσα κα. Νικολάου δεν ήταν κατηγορούμενη ή ύποπτη, αλλά είχε αθωωθεί και συνεπώς δεν υπήρχε εν εξελίξει ποινική διαδικασία.

¹³⁰ Βλ. απόφαση Γενικού Δικαστηρίου στην υπόθεση T-399/17, *Dali* κατά Επιτροπής.

¹³¹ Σε αντίθεση με την νομολογία του ΕΔΔΑ, που υπό προϋποθέσεις δέχεται τριτενέργεια του τεκμηρίου αθωότητας και επί ιδιωτικών ΜΜΕ.

ανωτέρω επίσης αναλυθείσα νομολογία του ΔΕΕ (Milev 1 και 2 C-439/16 και C-310/18, RH C-8/19, DK C-653/19), εμπίπτουν μεν στο ρυθμιστικό πεδίο της Οδηγίας, χωρίς όμως η τελευταία να παρέχει ένα πλήρες και εξαντλητικό καθεστώς ρύθμισης των προϋποθέσεων επιβολής, παράτασης ή άρσης τους, αφού αυτές ρυθμίζονται αποκλειστικά από το εθνικό δίκαιο. Συνεπώς, η μόνη προϋπόθεση που θέτει η Οδηγία είναι οι προκαταρκτικές αποφάσεις δικονομικής φύσεως, που βασίζονται σε υπόνοιες ή ενοχοποιητικά στοιχεία, να μην αναφέρονται στον ύποπτο ή τον κατηγορούμενο ως να είναι ένοχος (Σκέψη 16 Προοιμίου), χωρίς κατά τα λοιπά οι απαγορεύσεις του άρθρου 4 να θίγουν την λήψη τους από τις αρμόδιες αρχές.

Επιπλέον, πρέπει να επισημανθεί ότι παρά την πρόταση του Ε.Κ. να συμπεριληφθεί στο άρθρο 4 πρόβλεψη κατά την οποία οι απαγορεύσεις των δημόσιων αναφορών περί ενοχής επεκτείνονται και στο μετά την αθώωση χρονικό διάστημα, σε σύμπλευση με την αντίστοιχη νομολογία του ΕΔΔΑ¹³² που ρητά αναγνωρίζει αυτή την επέκταση της προστασίας του προσώπου, ως ανάκλαση της εξωτερικής όψης του τεκμηρίου αθωότητας, εντούτοις το τελικό κείμενο της Οδηγίας επεκτείνει τις απαγορεύσεις του άρθρου 4 μέχρι να «αποδειχτεί η ενοχή του υπόπτου ή κατηγορουμένου σύμφωνα με τον νόμο».

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι, ως προς το άρθρο 4 της Οδηγίας 2016/343, ο ενωσιακός νομοθέτης ακολουθεί, σε γενικές γραμμές, τις νομολογιακές παραδοχές του ΕΔΔΑ. Το τελευταίο έχει επισημάνει επανειλημμένως την σημασία της επιλογής των λέξεων στις δηλώσεις των δημόσιων λειτουργών και ότι αυτό που απαιτείται σε αυτές τις περιπτώσεις είναι προσοχή και αυτοσυγκράτηση τόσο ως προς το περιεχόμενο των σχετικών δηλώσεων όσο και ως προς το πραγματικό νόημα αυτών, ώστε να αποφεύγεται η έκφραση απόψεων που μπορούν να οδηγήσουν την κοινή γνώμη στον σχηματισμό της πεποίθησης ότι το πρόσωπο που αφορούν οι δηλώσεις είναι ένοχο¹³³. Κατά το ΕΔΔΑ, το κατά πόσο συγκεκριμένη δημόσια δήλωση παραβίασε το τεκμήριο αθωότητας κρίνεται στο ευρύτερο πλαίσιο των ειδικών περιστάσεων που αυτή διατυπώθηκε¹³⁴.

¹³² Βλ. Απόφαση Ολομέλειας ΕΔΔΑ, Allen κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 12.07.2013, Αρ. 25424/09, σκέψεις 94 επ.

¹³³ Βλ. ενδεικτικά αποφάσεις ΕΔΔΑ Dakaras κατά Λιθουανίας (Αρ. 42095/98- 10.10.2000, σκέψη 44), Ismoilov κλπ. Κατά Ρωσίας (Αρ. 2947/06- 24.04.2008- σκέψη 166).

¹³⁴ Βλ. απόφαση ΕΔΔΑ Adolf κατά Αυστρίας (Αρ. 8269/78- 26.03.1982, σκέψεις 36-41).

Με την ερμηνεία του άρθρου 4 της Οδηγίας ασχολήθηκε το ΔΕΕ στην από 05.09.2019 απόφασή του στην υπόθεση C-377/18 (ΑΗ και λοιποί), κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος βουλγαρικού ποινικού δικαστηρίου. Το προδικαστικό ερώτημα αφορούσε την συμβατότητα με το άρθρο 4 της Οδηγίας (δημόσιες αναφορές στην ενοχή προσώπου) εθνικής νομοθεσίας και νομολογίας, σύμφωνα με την οποία σε διαδικασία ποινικής συνδιαλλαγής μεταξύ εισαγγελέα και ενός από τους πέντε συγκατηγορούμενους σε υπόθεση σύστασης εγκληματικής οργάνωσης, το κείμενο της σχετικής συμφωνίας μνημονεύει και ταυτοποιεί ρητώς τους λοιπούς τέσσερις κατηγορούμενους ως συμμετέχοντες στην εγκληματική οργάνωση, μολονότι αυτοί δεν ομολόγησαν την ενοχή τους, όταν μάλιστα η σχετική συμφωνία πρέπει να εγκριθεί από εθνικό δικαστήριο και το κείμενο αυτής να περιληφθεί στην εκδοθείσα δικαστική απόφαση. Το ΔΕΕ αφού δέχτηκε την εφαρμογή στην συγκεκριμένη υπόθεση της Οδηγίας 2016/343 (από άποψη χρονικών, υποκειμενικών και αντικειμενικών ορίων εφαρμογής) και κατά συνέπεια των άρθρων 48.1 και 52.3 του ΧΘΔΕΕ, ανέλυσε την σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ και απεφάνθη ότι το άρθρο 4, της οδηγίας δεν αντιτίθεται σε μία τέτοια συμφωνία υπό δύο προϋποθέσεις. Πρώτον, ότι η σχετική μνεία των λοιπών κατηγορουμένων είναι απαραίτητη για τον χαρακτηρισμό της νομικής ευθύνης του κατηγορουμένου που συνήψε την ως άνω συμφωνία και δεύτερον ότι στην ίδια αυτή συμφωνία εκτίθεται σαφώς ότι οι άλλοι κατηγορούμενοι διώκονται στο πλαίσιο αυτοτελούς ποινικής διαδικασίας και ότι η ενοχή τους δεν έχει αποδειχθεί κατά νόμο (σκέψη 50).

3. Το άρθρο 5 της Οδηγίας 2016/343- Εμφάνιση των υπόπτων και των κατηγορουμένων.

Σε συμπλήρωση του άρθρου 4, το Ε.Κ. είχε εισηγηθεί και τελικά πέτυχε την εισαγωγή στο τελικό κείμενο της Οδηγίας μίας νέας διάταξης σχετικά με την προστασία των υπόπτων και κατηγορουμένων από την αδικαιολόγητη χρήση μέτρων σωματικού περιορισμού, τα οποία θίγουν άμεσα την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Η διάταξη του άρθρου 5 συνοψίζει την νομολογία του ΕΔΔΑ επί του θέματος.

Στην υπόθεση Svinarenko και Slyadenev κατά Ρωσίας¹³⁵ το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι τα Κράτη πρέπει να διασφαλίζουν ότι οι συνθήκες κράτησης ενός προσώπου

¹³⁵ Αρ. 325441/08, 17.07.2014.

ανταποκρίνονται στην ανάγκη σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειάς του καθώς και ότι ο τρόπος και η μέθοδος που εφαρμόζονται τέτοια μέτρα σωματικού περιορισμού δεν του προκαλούν μία κατάσταση αγωνίας και δυσκολίας τέτοιας έντασης που να υπερβαίνει το αναπόφευκτο επίπεδο ταλαιπωρίας που είναι εγγενές στην κράτηση. Προς αυτή τη κατεύθυνση, το ΕΔΔΑ έχει επισημάνει ότι θα πρέπει να εξετάζεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση εάν ένα μέτρο σωματικού περιορισμού που πρόκειται να επιβληθεί σε ένα πρόσωπο δικαιολογείται και είναι ανάλογο με τις εκάστοτε συνθήκες, όπως η φύση του εγκλήματος, το ποινικό μητρώο του προσώπου, η ηλικία του, η σωματική και νοητική του κατάσταση κ.ά., ώστε να αποφεύγονται μέτρα που θα μπορούσαν να βλάψουν την αξιοπρέπειά του ή να τον/την εξευτελίσουν και τα οποία συνεπώς παραβιάζουν το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ που απαγορεύει τα βασανιστήρια¹³⁶. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ, αναφορικά με το ζήτημα της εμφάνισης των υπόπτων και κατηγορουμένων, έχει κρίνει ότι η εμφάνιση ενός κατηγορουμένου στο ακροατήριο με στολή φυλακισμένου, σε αντίθεση με τον συγκατηγορούμενό του που εμφανίζεται με πολιτικά ρούχα, παραβιάζει το τεκμήριο αθωότητας, καθώς μπορούσε να δημιουργήσει στο κοινό την εντύπωση ότι ήταν ένοχος¹³⁷. Εξίσου έχει κρίνει ότι τοποθέτηση των κατηγορουμένων σε κλουβί κατά τη διάρκεια της επ' ακροατηρίου δίκης, η οποία μάλιστα μεταδιδόταν ζωντανά στην τηλεόραση, δημιούργησε σε αυτούς «αίσθημα φόβου, αγωνίας και κατωτερότητας» με αποτέλεσμα να επηρεαστεί η συγκέντρωσή τους στην διαδικασία και η όλη υπεράσπισή τους¹³⁸. Τέλος, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι η χρήση ορισμένων μέτρων σωματικού περιορισμού κατά τη διάρκεια της προσωρινής κράτησης, της μεταφοράς ή της κύριας δίκης επιτρέπονται εφόσον τηρείται η αρχή της αναλογικότητας κάτι που κρίνεται ανάλογο με τις συνθήκες της κάθε συγκεκριμένης περίπτωσης¹³⁹.

Με βάση την ανωτέρω νομολογία του ΕΔΔΑ, ο ενωσιακός νομοθέτης όρισε στο άρθρο 5 της Οδηγίας 2016/343 ότι τα Κράτη Μέλη πρέπει να διασφαλίσουν ότι οι ύποπτοι και οι κατηγορούμενοι δεν εμφανίζονται ως ένοχοι, σε δικαστήριο ή δημόσια, μέσω της χρήσης μέτρων σωματικού περιορισμού, όπως χειροπεδών, γυάλινων κουβούκλιων, κλωβών και πέδων ποδιών (Σκέψη 20 Προοιμίου). Αυτήν

¹³⁶ Βλ. M.L. Villamarín López (1), ό.π. σελ. 346 επ.

¹³⁷ Βλ. Παρασκευάς Κ., ό.π., σελ. 133.

¹³⁸ Βλ. Απόφαση ΕΔΔΑ Raimishvili κ' Kohreidze κατά Γεωργίας (Αρ. 1704/06- 27.01.2009).

¹³⁹ Έτσι, ενδεικτικά το ΕΔΔΑ έχει κάνει δεκτό ότι δεν προσβάλλεται το τεκμήριο αθωότητας από το γεγονός ότι προσωρινά κρατούμενοι και κατάδικοι υπόκεινται στους ίδιους όρους κράτησης στην ίδια φυλακή Peers κατά Ελλάδας, Αρ. 28524/95- 19.04.2001, σκέψεις 76 επ.

όμως την γενική επιταγή συνόδευσε με τρεις εξαιρέσεις. Πρώτον, εξαίρεση προβλέπεται εφόσον συντρέχουν λόγοι ασφαλείας, όπως π.χ. προς αποτροπή των υπόπτων ή κατηγορουμένων να βλάψουν τον εαυτό τους ή άλλους, δεύτερον εξαίρεση εισάγεται προς αποτροπή φυγοδικίας εκ μέρους του ύποπτου ή κατηγορούμενου, τρίτον εξαίρεση επιτρέπεται προς παρεμπόδιση του ύποπτου ή του κατηγορούμενου να έρθει σε επαφή με τρίτα πρόσωπα όπως μάρτυρες ή θύματα (παρ. 2 και Σκέψη 20 Προοιμίου). Τέλος, η Σκέψη 21 του Προοιμίου ορίζει ότι οι αρμόδιες αρχές θα πρέπει επίσης να αποφεύγουν, όπου είναι εφικτό, να εμφανίζουν τους υπόπτους ή τους κατηγορουμένους, σε δικαστήριο ή δημόσια, με στολή φυλακισμένου, ώστε να αποφεύγεται η δημιουργία της εντύπωσης ότι τα πρόσωπα αυτά είναι ένοχα.

4. Το άρθρο 6 της Οδηγίας 2016/343- Βάρος της απόδειξης.

Πλην της λειτουργίας του ως κανόνα συμπεριφοράς, το τεκμήριο αθωότητας αναπτύσσει και μία δεύτερη λειτουργία, όπως προαναφέρθηκε, ήτοι αυτή του κανόνα που διέπει την λήψη απόφασης και ο οποίος ρυθμίζει ειδικότερα θέματα της αποδεικτικής διαδικασίας, όπως το ποιος φέρει το βάρος απόδειξης της ενοχής του κατηγορουμένου. Ακριβώς αυτή την λειτουργία του τεκμηρίου αθωότητας, ως κριτηρίου κατανομής του βάρους απόδειξης στις ποινικές διαδικασίες, ρυθμίζει το άρθρο 6 της Οδηγίας 2016/343, το οποίο ορίζει ότι *«1. Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι η εισαγγελική αρχή φέρει το βάρος της απόδειξης της ενοχής των υπόπτων και των κατηγορουμένων. Τούτο ισχύει με την επιφύλαξη οποιασδήποτε υποχρέωσης του δικαστή ή του αρμόδιου δικαστηρίου να αναζητούν τόσο ενοχοποιητικά όσο και απαλλακτικά στοιχεία και του δικαιώματος της υπεράσπισης να προσκομίζει αποδεικτικά στοιχεία, σύμφωνα με την ισχύουσα εθνική νομοθεσία. 2. Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οποιαδήποτε αμφιβολία περί της ενοχής είναι προς όφελος του ύποπτου ή του κατηγορουμένου, μεταξύ άλλων και όταν το δικάζον δικαστήριο διατυπώνει εκτίμηση σχετικά με το εάν το συγκεκριμένο πρόσωπο θα πρέπει να αθωωθεί.»*

Η έννοια του βάρους απόδειξης στην ποινική δίκη, στο πλαίσιο του άρθρου 6 της Οδηγίας, έγκειται στο ότι η εισαγγελική αρχή είναι αυτή που βαρύνεται με την

απόδειξη της ενοχής του κατηγορουμένου και ότι οποιαδήποτε αμφιβολία ως προς την ενοχή αποβαίνει υπέρ του τελευταίου (αρχή “in dubio pro reo”). Το δε τεκμήριο αθωότητας (κατ’ αρχήν) παραβιάζεται όταν το βάρος απόδειξης μετατίθεται στον κατηγορούμενο. Η έννοια του βάρους απόδειξης αφορά κυρίως τα αγγλοσαξωνικά ποινικοδικονομικά συστήματα, όπου η εισαγγελική αρχή λειτουργεί κατ’ ουσία ως αντίδικος του κατηγορουμένου. Στα ηπειρωτικά συστήματα, όπως το ελληνικό, ο εισαγγελέας δεν φέρει ούτε ως ή άλλως «βάρος απόδειξης»¹⁴⁰, αλλά υποχρεούται, όπως και ο δικαστής, στην αναζήτηση τόσο των απαλλακτικών όσο και των ενοχοποιητικών στοιχείων, οπότε δεν μπορούμε να μιλάμε κατ’ ακριβολογία για «βάρος απόδειξης» της εισαγγελικής ή κατηγορούσας αρχής. Συνεπώς, στα ηπειρωτικά συστήματα η «κατανομή του βάρους απόδειξης» έχει, συνεπεία του τεκμηρίου αθωότητας, την έννοια ότι ο κατηγορούμενος δεν έχει υποχρέωση απόδειξης της αθωότητάς του ή της αλήθειας των ισχυρισμών του, αφού αντικείμενο απόδειξης στην ποινική δίκη είναι η ενοχή και όχι η αθωότητα του κατηγορουμένου. Αυτή τη διαφορά μεταξύ των νομικών συστημάτων υπογραμμίζει και η 23^η Σκέψη του Προοιμίου επισημαίνοντας ότι *«Σε διάφορα κράτη μέλη αρμόδιοι για την εξεύρεση τόσο ενοχοποιητικών όσο και απαλλακτικών στοιχείων είναι όχι μόνον οι εισαγγελείς, αλλά και οι δικαστές και τα αρμόδια δικαστήρια. Τα κράτη μέλη που δεν διαθέτουν κατηγορητικό σύστημα θα πρέπει να μπορούν να διατηρήσουν το ισχύον σύστημά τους εφόσον συνάδει με την παρούσα οδηγία και με άλλες συναφείς διατάξεις του ενωσιακού και διεθνούς δικαίου.»*

Αυτό ωστόσο που δεν διευκρινίζεται με σαφήνεια στην Οδηγία είναι το κατά πόσο αυτή επιτρέπει την αντιστροφή του βάρους απόδειξης, ήτοι την μετάθεση αυτού από την εισαγγελική αρχή στον κατηγορούμενο, μέσω νομικών ή και πραγματικών τεκμηρίων ενοχής. Η έλλειψη σαφήνειας σε αυτό το μείζον θέμα θέτει σε κίνδυνο την ίδια την αποτελεσματικότητα της προστασίας του τεκμηρίου αθωότητας¹⁴¹. Επαναλαμβάνεται εν συντομία η διχογνωμία που είχε ανακύψει κατά το στάδιο της προνομοθετικής διαδικασίας θέσπισης της Οδηγίας, μεταξύ Ε.Κ. και Επιτροπής. Η αρχική πρόταση της Επιτροπής προέβλεπε την υπό προϋποθέσεις δυνατότητα αντιστροφής του βάρους απόδειξης, μέσω μαχητών τεκμηρίων ενοχής. Ωστόσο, η αρμόδια επιτροπή του ΕΚ (LIBE) κράτησε ανένδοτη στάση στο θέμα και υποστήριξε

¹⁴⁰ Βλ. Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 490 επ.

¹⁴¹ Βλ. M.L. Villamarín López (1), ό.π. σελ. 351 επ.

ότι η αντιστροφή του βάρους απόδειξης σε ποινικές διαδικασίες δεν μπορεί να γίνει δεκτή και να ενσωματωθεί σε ένα ενωσιακό νομοθετικό κείμενο. Τελικά μετά από διαπραγματεύσεις και υποχωρήσεις του ΕΚ σε άλλα θέματα της Οδηγίας, δεν ενσωματώθηκε στο άρθρο 6 πρόβλεψη περί τεκμηρίων ενοχής που οδηγούν σε αντιστροφή του βάρους απόδειξης. Συγχρόνως όμως, η Σκέψη 22 του Προοιμίου ξεκάθαρα αναφέρεται σε αυτά, υιοθετώντας σχεδόν αυτούσια την σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ¹⁴². Σύμφωνα με την Σκέψη 22: «...Το τεκμήριο αθωότητας παραβιάζεται όταν το βάρος της αποδείξεως μετατίθεται από την εισαγγελική αρχή στην υπεράσπιση, υπό την επιφύλαξη ... της χρήσης πραγματικών ή νομικών τεκμηρίων σχετικά με την ποινική ευθύνη προσώπου που είναι ύποπτο ή κατηγορείται για τη τέλεση αξιόποινης πράξης. Τα τεκμήρια αυτά θα πρέπει να περιορίζονται σε λογικά όρια, με συνεκτίμηση της σοβαρότητας του διακυβεύματος και διαφύλαξη των δικαιωμάτων της υπεράσπισης, ενώ τα χρησιμοποιούμενα μέσα θα πρέπει να είναι ευλόγως αναλογικά με τον επιδιωκόμενο θεμιτό στόχο. Τέτοια τεκμήρια θα πρέπει να είναι μαχητά και εν πάση περιπτώσει θα πρέπει να χρησιμοποιούνται μόνο υπό τον όρο ότι τηρούνται τα δικαιώματα της υπεράσπισης.».

Σύμφωνα με την ερμηνεία του άρθρου 6.2 της ΕΣΔΑ, «το βάρος απόδειξης της ενοχής βαρύνει την κατ' αρχήν την κατηγορούσα αρχή ή γενικότερα το κράτος και σίγουρα όχι τον κατηγορούμενο»¹⁴³ τυχόν δε αντιστροφή του βάρους απόδειξης παραβιάζει κατ' αρχήν το τεκμήριο αθωότητας¹⁴⁴. Ωστόσο, κατά το ΕΔΔΑ «οι ειδικότερες νόμιμες απαιτήσεις και προϋποθέσεις για την απόδειξη της ενοχής κρίνονται από τα εθνικά δικαστήρια με βάση το εσωτερικό δίκαιο»¹⁴⁵. Αρκετά Κράτη Μέλη επιτρέπουν στις εθνικές νομοθεσίες τους την αντιστροφή του βάρους απόδειξης, μέσω νομικών ή πραγματικών τεκμηρίων ενοχής, σε εγκλήματα σχετικά με το περιβάλλον, την διακίνηση ναρκωτικών, οικονομικά εγκλήματα και αδικήματα σχετικά με παραβάσεις των κανόνων οδικής κυκλοφορίας. Το ΕΔΔΑ «δεν θεωρεί άνευ ετέρου αντίθετες στο τεκμήριο αθωότητας διατάξεις εθνικών δικαίων, που προβλέπουν νομικά ή πραγματικά τεκμήρια ενοχής του κατηγορουμένου»¹⁴⁶ υπό τις εξής όμως προϋποθέσεις: α) τα τεκμήρια αυτά θα περιορίζονται εντός ευλόγων

¹⁴² Για τον λόγο αυτό, η στάση του ΕΚ να «θυσιάσει» τις θέσεις του σε άλλα σημαντικά ζητήματα της Οδηγίας, όπως αυτά σχετικά με το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης του άρ. 7, σχολιάστηκε αρνητικά στην θεωρία, βλ. Pivaty, A. et al., ό.π., σελ. 339 επ.

¹⁴³ Βλ. Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 490.

¹⁴⁴ Βλ. Απόφαση ΕΔΔΑ Telfner κατά Αυστρίας (Αρ.33501/96- 20.03.2001, σκέψεις 17-18).

¹⁴⁵ Βλ. Νταλαχάνης Ι., ό.π., σελ. 331.

¹⁴⁶ Βλ. Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 491.

ορίων, που αφενός θα συνεκτιμούν την σπουδαιότητα όσων συμφερόντων θα διακυβεύονται χωρίς την ισχύ τους και αφετέρου θα διαφυλάσσουν τα δικαιώματα της υπεράσπισης, β) τα τεκμήρια αυτά δεν πρέπει να είναι αμάχητα, αλλά να παρέχεται στον κατηγορούμενο η δυνατότητα αντίκρουσής τους στην πράξη, γ) τα τεκμήρια αυτά δεν πρέπει να εφαρμόζονται αυτομάτως αλλά δ) θα πρέπει να γίνεται *in concreto* στάθμιση και επιμελής αξιολόγηση των αποδείξεων κατά τη διαπίστωση της ενοχής και ε) θα πρέπει να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας κατά την εφαρμογή τους. Την νομολογιακή θέση αυτή και τα κριτήρια αυτά διέπλεσε το ΕΔΔΑ για πρώτη φορά στην απόφαση *Salabiaku* κατά Γαλλίας της 07.10.1998¹⁴⁷, παγιώθηκε δε στην συνέχεια και με άλλες αποφάσεις¹⁴⁸.

Επιπλέον, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, ανεπίτρεπτη κατ' αρχήν μετάθεση του βάρους απόδειξης στον κατηγορούμενο, η οποία παραβιάζει το τεκμήριο αθωότητας, συνιστά και η συναγωγή επιβαρυντικών για τον κατηγορούμενο συμπερασμάτων, λόγω της άσκησης του δικαιώματος σιωπής του. Ωστόσο, αν η κατηγορούσα αρχή έχει προσκομίσει ικανά και επαρκή ενοχοποιητικά στοιχεία, που να δικαιολογούν την παροχή κάποιων εξηγήσεων από τον κατηγορούμενο, τότε η συναγωγή συμπερασμάτων από την σιωπή του κατηγορούμενου είναι επιτρεπτή, δεν συνεπάγεται την αντιστροφή του βάρους απόδειξης και κατά συνέπεια δεν παραβιάζει το τεκμήριο αθωότητας¹⁴⁹. Επίσης, κατά το ΕΔΔΑ, η εφαρμογή νομικών ή πραγματικών τεκμηρίων ενοχής μετά την αμετάκλητη καταδίκη του κατηγορουμένου δεν προσκρούει στο τεκμήριο αθωότητας, καθώς το βασικό ζήτημα της ενοχής ή μη έχει κριθεί¹⁵⁰.

Σε ενωσιακό επίπεδο, το ΔΕΕ έχει ερμηνεύσει το άρθρο 6 της Οδηγίας 2016/343 μόνο στην υπόθεση *DK (C-653/19)* και ως προς το ιδιαίτερο ζήτημα της υπαγωγής του μέτρου της προσωρινής κράτησης στο ρυθμιστικό πεδίο της Οδηγίας. Στην εν λόγω απόφαση, όπως αυτή αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, προέβη σε έναν αμφιλεγόμενο συλλογισμό και κατέληξε ότι το άρθρο 6 της Οδηγίας δεν

¹⁴⁷ Αρ. 10519/83, σκέψεις 19, 26 επ.

¹⁴⁸ Ενδεικτικά Απόφαση *Pham Hoang* κατά Γαλλίας της 25.09.1992 (Αρ. 13191/87, σκέψη 24), Απόφαση *Janosevic* κατά Σουηδίας της 23.07.2002 (Αρ. 34619/97, σκέψεις 102-104), Απόφαση *Radio France* κατά Γαλλίας της 30.03.2004 (Αρ. 53984/00, σκέψη 24), Απόφαση *Κλουνί* κατά Γαλλίας της 30.06.2010 (Αρ. 30754/03, σκέψεις 38 επ.).

¹⁴⁹ Βλ. Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 495 με παραπομπή στην Απόφαση του ΕΔΔΑ *Murray* κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 08.02.1996 (Αρ. 18731/91, σκέψεις 44 επ.).

¹⁵⁰ Βλ. Βλ. Παρασκευάς Κ., ό.π., σελ. 1319 με περαιτέρω παραπομπές σε νομολογία του ΕΔΔΑ.

ρυθμίζει οποιοδήποτε βάρος απόδειξης παρά μόνο και αποκλειστικά το «βάρος απόδειξης της ενοχής». Έτσι, το άρθρο 6 της Οδηγίας εφαρμόζεται μόνο στο στάδιο της κύριας διαδικασίας και όχι σε αυτό της ποινικής προδικασίας. Συνεπώς, δεν εφαρμόζεται επί προκαταρκτικών αποφάσεων δικονομικής φύσης, όπως οι αποφάσεις επιβολής ή παράτασης του μέτρου της προσωρινής κράτησης. Αντίθετα, το ΔΕΕ έχει ερμηνεύσει το βάρος απόδειξης, ως πτυχή του τεκμηρίου αθωότητας, υπό το πρίσμα του άρθρου 48.1 του ΧΘΔΕΕ και αναφορικά με υποθέσεις «ποινικού» χαρακτήρα, οι οποίες όπως έχει αναλυθεί εκφεύγουν του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας 2016/343. Σε αυτές τις υποθέσεις, που αφορούσαν παραβάσεις, εκ μέρους νομικών προσώπων, ενωσιακών κανόνων κυρίως στο δίκαιο του ανταγωνισμού, το ΔΕΕ υιοθέτησε την νομολογία του ΕΔΔΑ και έκρινε ότι δεν παραβιάζεται το τεκμήριο αθωότητας του άρθρου 48.1 του ΧΘΔΕΕ από την χρήση «νομικών ή πραγματικών τεκμηρίων ενοχής» που συναντώνται στους εν λόγω ενωσιακούς κανόνες δικαίου, εφόσον συντρέχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις, οι οποίες αντιστοιχούν σε αυτές της νομολογίας Salabiaku. Έκρινε δε περαιτέρω, ότι το βάρος απόδειξης των συγκεκριμένων παραβάσεων ανήκει στην Επιτροπή καθώς και ότι ισχύει η αρχή *in dubio pro reo* υπέρ των επιχειρήσεων στις οποίες αποδίδεται η παράβαση¹⁵¹.

5. Το άρθρο 7 της Οδηγίας 2016/343- Δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης.

Με το άρθρο 7 της Οδηγίας 2016/343, ο ενωσιακός νομοθέτης κατοχυρώνει ρητά τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, αντιμετωπίζοντάς τα ως αναπόσπαστα στοιχεία του τεκμηρίου αθωότητας υπόπτων και κατηγορούμενων προσώπων σε ποινικές διαδικασίες. Από την άλλη πλευρά, η ΕΣΔΑ δεν κατοχυρώνει ρητώς τα σχετικά δικαιώματα στο άρθρο 6.2. Ωστόσο, όπως έχει παγίως κάνει δεκτό το ΕΔΔΑ, το δικαίωμα σιωπής του κατηγορουμένου και το δικαίωμα στην μη αυτοενοχοποίησή του συνιστούν γενικές αρχές διεθνούς αναγνώρισης, βρίσκονται στον πυρήνα του θεμελιώδους δικαιώματος σε δίκαιη δίκη και ως εκ τούτου το ΕΔΔΑ τα υπαγάγει, από συστηματική τουλάχιστον άποψη, στο άρθρο 6.1 της ΕΣΔΑ¹⁵². Επίσης, το ΕΔΔΑ

¹⁵¹ Βλ. Τσόλκα Ο. (2), ό.π., σελ. 525-526 για μεγαλύτερη ανάλυση και παραπομπές σε νομολογία του ΔΕΕ και ΓΔ.

¹⁵² Σε πολυάριθμες αποφάσεις. Βλ. μεταξύ άλλων Αποφάσεις ΕΔΔΑ Funke κατά Γαλλίας της 25.02.1993 (Αρ. 10828/84, σκέψη 44), John Murray κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 08.02.1996 (Αρ.

έχει επανειλημμένως κάνει δεκτό τον στενό σύνδεσμο μεταξύ του τεκμηρίου αθωότητας αφενός και των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης¹⁵³ αφετέρου, χωρίς όμως να τα ταυτίζει εννοιολογικά.

Ως προς το κανονιστικό περιεχόμενο των δύο δικαιωμάτων υπάρχει διχογνωμία. Κατά μία άποψη, το δικαίωμα σιωπής του κατηγορουμένου και το δικαίωμα να μην αυτοενοχοποιεί τον εαυτό του απορρέουν από το τεκμήριο αθωότητας. Αυτή η άποψη φαίνεται να ακολουθείται και στην Οδηγία από τον ενωσιακό νομοθέτη (Σκέψη 24 του Προοιμίου). Ορθότερη ωστόσο δογματικά φαίνεται η άποψη ότι το τεκμήριο αθωότητας και (ιδίως) το δικαίωμα στην μη αυτοενοχοποίηση συνιστούν «αυθύπαρκτα δικαιώματα», τα οποία ωστόσο συνδέονται στενά μεταξύ τους και συμβάλουν στην αποτελεσματική υπεράσπιση του κατηγορουμένου. Διαφοροποίηση υφίσταται και μεταξύ του εννοιολογικού περιεχομένου του δικαιώματος σιωπής και του δικαιώματος στην μη αυτοενοχοποίηση, καθώς το μεν δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης «θα πρέπει να κατανοηθεί ως το δικαίωμα αυτοκαθορισμού του ατόμου όταν καλείται να συμβάλει λόγω ή έργω κατά τη διαδικασία συλλογής αποδεικτικών μέσων σε βάρος του», αναφέρεται δηλαδή στο δικαίωμα του κατηγορουμένου, ως υποκειμένου της ποινικής διαδικασίας, να εισφέρει ή όχι επιβαρυντικά στοιχεία στην διαδικασία, χωρίς να εξαναγκαστεί σε αυτό και διαμορφώνοντας ελεύθερα το ίδιο την μορφή της υπεράσπισής του, το δε δικαίωμα σιωπής «συνδέεται με την αναγνώριση υπέρ του κατηγορουμένου της γενικής ελευθερίας κατάθεσης» και «κατά συνέπεια, αφορά προεχόντως το εκούσιο ή μη της απολογίας του κατηγορουμένου, ανεξαρτήτως επιβαρυντικών ή ελαφρυντικών γεγονότων»¹⁵⁴. Πράγματι το δικαίωμα σιωπής αποτελεί εγγύηση της οποίας η ύπαρξη και θεμελίωση είναι ανεξάρτητη του δικαιώματος στην μη αυτοενοχοποίηση, το οποίο απορρέει από την γενική αρχή της μη αυτοενοχοποίησης (“*nemo tenetur se ipsum accusare*”). Ωστόσο, δεν υπάρχει αμφισβήτηση ότι και τα δύο δικαιώματα αποτελούν έκφραση της αυτονομίας και της

18731/91, σκέψη 45). Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης συμβάλλουν στην αποφυγή εσφαλμένων δικαστικών αποφάσεων και στην διασφάλιση των στόχων της δίκαιης δίκης.

¹⁵³ Βλ. Απόφαση ΕΔΔΑ Heaney & McGuinness κατά Ιρλανδίας της 21.12.2000 (Αρ. 34720/97), όπου έκρινε ότι ο στενός αυτός σύνδεσμος απορρέει από το γεγονός ότι τυχόν παραβίαση των δικαιωμάτων αυτών και τυχόν θεώρηση της σιωπής του κατηγορουμένου ως τεκμήριο ενοχής οδηγούν σε αντιστροφή του βάρους απόδειξης στον κατηγορούμενο (σκέψη 40 επ.) και συνεπώς παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας.

¹⁵⁴ Βλ. Τσόλκα Ό. (3), ό.π., σελ. 97 επ.

ελευθερίας του προσώπου που κατηγορείται ή είναι ύποπτο σε ορισμένη ποινική διαδικασία και υπηρετούν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια¹⁵⁵

Η Οδηγία 2016/343 δεν είναι το πρώτο ενωσιακό νομοθετικό κείμενο που κατοχυρώνει τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες. Είχε προηγηθεί η αναγνώρισή τους στο άρθρο 3 της Οδηγίας 2012/13 σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, εν προκειμένω όμως τα δύο δικαιώματα κατοχυρώνονται πιο συστηματικά. Οι παρ. 1 και 2 του άρθρου 7 της Οδηγίας 2016/343 έχουν έναν διακηρυκτικό χαρακτήρα και προβλέπουν ότι «*Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οι ύποπτοι και οι κατηγορούμενοι έχουν το δικαίωμα να παραμείνουν σιωπηλοί σε ό,τι αφορά την αξιόποινη πράξη για την οποία είναι ύποπτοι ή κατηγορούνται*» και «*Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οι ύποπτοι και οι κατηγορούμενοι έχουν το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης*». Ωστόσο, σύμφωνα με την Σκέψη 26 του Προοιμίου, τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης θα πρέπει να εφαρμόζονται σε θέματα που αφορούν την αξιόποινη πράξη και όχι σε θέματα που σχετίζονται με την ταυτοποίηση ενός υπόπτου ή κατηγορουμένου. Η εν λόγω πρόβλεψη δημιουργεί προβλήματα ως προς την προστατευτική εμβέλεια των εν λόγω δικαιωμάτων, προβλήματα που καθίστανται εναργέστερα, αν ανατρέξει κανείς, για ακόμα μία φορά, στο προνομοθετικό στάδιο θέσπισης της Οδηγίας¹⁵⁶.

Περαιτέρω, η παρ. 3 του άρθρου 7 προβλέπει ότι «*Η άσκηση του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης δεν εμποδίζει τις αρμόδιες αρχές από τη συγκέντρωση αποδεικτικών στοιχείων τα οποία μπορεί να προκύψουν νόμιμα μέσω άσκησης εξουσιών νόμιμου καταναγκασμού και τα οποία έχουν ύπαρξη ανεξάρτητη από τη βούληση των υπόπτων ή κατηγορουμένων*», ενώ η Σκέψη 29 του Προοιμίου ορίζει

¹⁵⁵ Βλ. και Sakowicz A., The right to silence in the EU Directive 2016/343 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence from the perspective of polish criminal proceedings, Review of European and Comparative Law, Volume XLI, Issue 2, 2020, σελ. 57 επ.

¹⁵⁶ Το ΕΚ είχε προβεί σε μία σειρά προτάσεων που στόχευαν στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης ως απόλυτων δικαιωμάτων στην ποινική διαδικασία και σίγουρα πάνω από τα νομολογιακά standards του ΕΔΔΑ. Ενδεικτικά, το ΕΚ είχε προτείνει να συμπεριληφθεί στο κείμενο της Οδηγίας πρόβλεψη υποχρέωσης των αρμόδιων αρχών να ενημερώνουν τον ύποπτο ή κατηγορούμενο σχετικά με τις συνέπειες της άσκησης του δικαιώματός του σε σιωπή, να προβλεφθούν εγγυήσεις σε περίπτωση ακούσιας παραίτησης από το δικαίωμα σιωπής, αντίστοιχα προς το άρθρο 9 της Οδηγίας 2013/48 για το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο, να προβλεφθεί ρητά ότι «η χρήση σωματικής ή ψυχολογικής βίας ή απειλών σε βάρος των υπόπτων και των κατηγορουμένων απαγορεύεται, καθώς συνιστούν παραβίαση του δικαιώματος στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη» κ.ά. Οι προτάσεις αυτές απορρίφθηκαν στο σύνολό τους, κυρίως λόγω εναντιώσεων του Συμβουλίου. Βλ. περισσότερα Pivaty, A. et al., ό.π., σελ. 334 επ.

ενδεικτικά ως τέτοια αποδεικτικά στοιχεία το υλικό που αποκτάται δυνάμει εντάλματος, το υλικό για το οποίο υπάρχει νομική υποχρέωση διατήρησης και προσκόμισης εφόσον ζητηθεί, τα δείγματα αναπνοής, αίματος και ούρων και οι ιστοί ανθρώπινου σώματος για την ανάλυση DNA. Ωστόσο, η απαρίθμηση αυτών των στοιχείων δεν φαίνεται να είναι εξαντλητική (σε αντίθεση με την πρόταση του ΕΚ για εξαντλητική απαρίθμηση), συνεπώς είναι δυνατόν να προστίθενται και άλλα αποδεικτικά στοιχεία που έχουν ύπαρξη ανεξάρτητη από την βούληση του κατηγορουμένου, όπως π.χ. οι κωδικοί smartphone, και τα οποία εκφεύγουν του προστατευτικού πεδίου εφαρμογής των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Η εν λόγω πρόβλεψη αποτελεί υιοθέτηση και επανάληψη της νομολογίας του ΕΔΔΑ στην απόφασή του Saunders κατά Ηνωμένου Βασιλείου¹⁵⁷, που αποτελεί καθαρή νομολογιακή αποτύπωση του μη απόλυτου χαρακτήρα των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης κατά το ΕΔΔΑ. Η εν λόγω απόφαση του ΕΔΔΑ χαρακτηρίστηκε ως ιδιαίτερα «αδιαφανής» ως προς το ποια κριτήρια χρησιμοποιεί κάθε φορά το Δικαστήριο προκειμένου να διακρίνει μεταξύ των αποδεικτικών στοιχείων που εμπίπτουν και αυτών που δεν εμπίπτουν στην προστασία των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Στην θεωρία υποστηρίχθηκαν διάφορα κριτήρια, με πιο πειστικό αυτό της απαίτησης ή μη ενεργούς συνεργασίας του υπόπτου ή κατηγορουμένου στην «εισφορά» των εκάστοτε αποδεικτικών στοιχείων, υπό την έννοια ότι εάν απαιτείται η ενεργός συμμετοχή του κατηγορουμένου, τότε τα εν λόγω αποδεικτικά στοιχεία δεν έχουν ανεξάρτητη ύπαρξη από την βούληση του τελευταίου και συνεπώς εμπίπτουν στην προστασία των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Ωστόσο και αυτό το κριτήριο δεν λύνει όλα τα προβλήματα, διότι στην προηγούμενη νομολογία του Funke κατά Γαλλίας¹⁵⁸, το ΕΔΔΑ είχε συμπεριλάβει στην προστατευτική εμβέλεια των εν λόγω δικαιωμάτων και στοιχεία (έγγραφα) που προϋπήρχαν (τα οποία είχε κληθεί να προσκομίσει ο αιτών με χρήση μέσω καταναγκασμού) και τα οποία συνεπώς ήταν ανεξάρτητα από την βούληση του κατηγορουμένου. Η άκριτη επανάληψη της νομολογίας Saunders στο κείμενο της Οδηγίας, χωρίς την παροχή κανενός διευκρινιστικού στοιχείου σχετικά με τα κριτήρια καθορισμού των προστατευτικών ορίων των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, δημιουργεί χώρο για τα

¹⁵⁷ Απόφαση Saunders κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 17.12.2996, Αρ. 19187/91, σκέψη 68.

¹⁵⁸ Βλ. υποσημείωση 152.

Κράτη Μέλη να ερμηνεύσουν ευρέως τη σχετική πρόβλεψη και τελικά σε βάρος των δικαιωμάτων των ίδιων των υπόπτων και κατηγορουμένων¹⁵⁹.

Ένα από τα πιο πολυσυζητημένα θέματα κατά το προνομοθετικό στάδιο θέσπισης της Οδηγίας, ήταν και αυτό της δυνατότητας ή μη συναγωγής δυσμενών για τον ύποπτο ή κατηγορούμενο συμπερασμάτων από την σιωπή του. Μετά από διαπραγματεύσεις και αλλαγές στην αρχική πρόταση της Επιτροπής, το τελικό κείμενο της παρ. 5 του άρθρου 7 προβλέπει ότι *«Η άσκηση από υπόπτους και κατηγορουμένους του δικαιώματος σιωπής ή του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης δεν χρησιμοποιείται εναντίον τους ούτε θεωρείται απόδειξη ότι έχουν διαπράξει την αξιόποινη πράξη»*. Η εν λόγω ανεπιφύλακτη διατύπωση της παρ. 5 του άρθρου 7 δημιουργεί πράγματι την εντύπωση ότι ο ενωσιακός νομοθέτης κατοχύρωσε το δικαίωμα στην σιωπή κατά απόλυτο τρόπο¹⁶⁰ και μάλιστα υπερβαίνοντας κατά πολύ τα επίπεδα προστασίας της νομολογίας του ΕΔΔΑ που δεν αναγνωρίζει απόλυτο χαρακτήρα στο δικαίωμα σιωπής και επιτρέπει υπό προϋποθέσεις την συναγωγή δυσμενών συμπερασμάτων για τον σιωπηλό κατηγορούμενο. Πιο συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ έχει νομολογήσει ότι κατ' αρχήν μια καταδικαστική απόφαση δεν πρέπει να στηρίζεται «αποκλειστικά ή κυρίως» στη σιωπή του κατηγορουμένου ή στην άρνησή του να απαντήσει σε ερωτήσεις, καθώς αυτό θα παραβίαζε τόσο το δικαίωμα σιωπής όσο και ενδεχομένως το τεκμήριο αθωότητας του άρθρου 6.2 της ΕΣΔΑ. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι η απόφαση του κατηγορουμένου να κάνει χρήση του δικαιώματος σιωπής καθ' όλη τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας δεν μπορεί να έχει επιπτώσεις στην κρίση του δικαστηρίου. Κατά το ΕΔΔΑ, η δίκη είναι δίκαιη εάν η καταδικαστική απόφαση βασίστηκε σε «ικανοποιητικού βαθμού αποδεικτικά στοιχεία» και τα συμπεράσματα που συνήγαγε το δικαστήριο από την σιωπή του κατηγορουμένου περιορίστηκαν στα «συμπεράσματα της κοινής λογικής» σε όσες περιπτώσεις τα αποδεικτικά στοιχεία που εισέφερε η κατηγορούσα αρχή δικαιολογούσαν την απαίτηση να «παράσχει αυτός κάποια εξήγηση»¹⁶¹. Σε αυτές τις περιπτώσεις, η σιωπή του κατηγορουμένου «θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη κατά την αξιολόγηση της αποδεικτικής δύναμης των στοιχείων που προσκομίστηκαν σε βάρος

¹⁵⁹ Βλ. Pivaty, A. et al., ό.π., σελ. 337 επ.

¹⁶⁰ Βλ. M.L. Villamarín López (1), ό.π. σελ. 349 και Sakowicz A., ό.π. σελ. 63.

¹⁶¹ Βλ. Telfner κατά Αυστρίας (Αρ.33501/96- 20.03.2001, σκέψεις 15 επ.).

του»¹⁶². Μάλιστα, στις περιπτώσεις που η κατηγορία έχει στοιχειοθετηθεί με «ικανοποιητικού βαθμού αποδεικτικά στοιχεία», η συναγωγή δυσμενών συμπερασμάτων από την σιωπή του κατηγορουμένου δεν ισοδυναμεί με αντιστροφή του βάρους απόδειξης από την κατηγορούσα αρχή στον κατηγορούμενο και συνεπώς δεν προσβάλλεται το τεκμήριο αθωότητας¹⁶³. Το ΕΔΔΑ, προκειμένου να διαπιστώσει εάν τα αποδεικτικά στοιχεία που συγκέντρωσε η κατηγορούσα αρχή είναι ικανά «να στοιχειοθετήσουν μία prima facie ισχυρή πιθανολόγηση της ενοχής, υπεισέρχεται σε αξιολόγηση των αποδείξεων που προσκομίστηκαν στο δικαστήριο της ουσίας. Η αξιολόγηση αυτή αποτελεί εξαίρεση στη γενική θέση του, ότι η αξιολόγηση των αποδείξεων ανήκει στα εθνικά δικαστήρια και όχι στο ίδιο το ΕΔΔΑ, που δεν αποτελεί τέταρτο βαθμό δικαιοδοσίας»¹⁶⁴. Ωστόσο, έχει υποστηριχθεί¹⁶⁵ ότι δεν είναι ξεκάθαρο ότι το άρ. 7 παρ. 5 παρέχει κάποια μεγαλύτερη προστασία του δικαιώματος σιωπής σχέση με την ανωτέρω νομολογία του ΕΔΔΑ. Βάση για την εν λόγω κριτική αποτελεί η Σκέψη 28 του Προοιμίου της Οδηγίας η οποία προβλέπει ότι «*Η άσκηση του δικαιώματος σιωπής ή του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται εναντίον του υπόπτου ή κατηγορουμένου και δεν θα πρέπει να θεωρείται από μόνη της απόδειξη ότι το εν λόγω πρόσωπο έχει διαπράξει τη συγκεκριμένη αξιόποινη πράξη. Η απαίτηση αυτή δεν θα πρέπει να θίγει τους εθνικούς κανόνες που αφορούν την εκτίμηση των αποδεικτικών στοιχείων από τα δικαστήρια ή τους δικαστές, υπό την προϋπόθεση ότι τηρούνται τα δικαιώματα της υπεράσπισης*» και η οποία υποβαθμίζει την ανεπιφύλακτη διατύπωση του άρθρου 7.5, καθώς οι σκέψεις του Προοιμίου μπορεί να μην αναπτύσσουν δεσμευτική νομική ισχύ, ωστόσο χρησιμοποιούνται για την ερμηνεία των διατάξεων του νομικού κειμένου της Οδηγίας. Τέλος, μεγαλύτερη σύγχυση προκαλεί και η παρ. 4 του άρθρου 7, σύμφωνα με την οποία «*Τα κράτη μέλη μπορούν να επιτρέψουν στις δικαστικές αρχές να λαμβάνουν υπόψη κατά την έκδοση καταδικαστικής απόφασης την επίδειξη συνεργάσιμης συμπεριφοράς εκ μέρους των υπόπτων και των κατηγορουμένων*». Το νόημα της έννοιας «συνεργάσιμη συμπεριφορά» δεν εξειδικεύεται στην Οδηγία και συνεπώς η εν λόγω πρόβλεψη μπορεί να θεωρηθεί ως κίνητρο για τον ύποπτο ή

¹⁶² Βλ. Weisser B., *The European Convention on Human Rights and the European Court of Human Rights as Guardians of Fair Criminal Proceedings in Europe* σε *The Oxford Handbook of Criminal Process*, 2019, σελ. 89-114

¹⁶³ Βλ. John Murray κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 08.02.1996 (Αρ. 18731/91, σκέψη 44 επ.).

¹⁶⁴ Βλ. Τριανταφύλλου Γ., ό.π., σελ. 495-496.

¹⁶⁵ Βλ. Pivaty, A. et al., ό.π., σελ. 336-337.

κατηγορούμενο να ομολογήσει ενοχή, με αποτέλεσμα να επέρχεται μετριασμός του δικαιώματος στην σιωπή.

Με την ερμηνεία ακριβώς της παρ. 4 του άρθρου 7 της Οδηγίας ασχολήθηκε το ΔΕΕ στην από 24.09.2019 απόφασή του στην υπόθεση C- 467/19 (QR), κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος βουλγαρικού ποινικού δικαστηρίου. Το προδικαστικό ερώτημα αφορούσε την συμβατότητα με το άρθρο 7.4 της Οδηγίας (λήψη υπόψη συνεργάσιμης συμπεριφοράς κατηγορουμένου) εθνικής νομοθεσίας και νομολογίας, σύμφωνα με την οποία η έγκριση από εθνικό δικαστήριο συμφωνίας συνδιαλλαγής μεταξύ εισαγγελέα και ενός από τους τέσσερις συγκατηγορουμένους, σε υπόθεση εγκληματικής οργάνωσης, προϋποθέτει την συναίνεση όλων των λοιπών συγκατηγορουμένων, μολονότι αυτοί δεν ομολόγησαν την ενοχή τους. Το ΔΕΕ αφού δέχτηκε κατ' αρχήν την εφαρμογή στην συγκεκριμένη υπόθεση της Οδηγίας 2016/343 από άποψη αντικειμένου, απεφάνθη ότι το άρθρο 7.4 της οδηγίας δεν εφαρμόζεται εν προκειμένω, καθώς αυτό δεν παρέχει κανένα δικαίωμα στον κατηγορούμενο να επιτύχει μειωμένη κύρωση σε περίπτωση συνεργασίας με τις δικαστικές αρχές, παραδείγματος χάριν διά της συνάψεως με τον εισαγγελέα συμφωνίας με την οποία ομολογεί την ενοχή του και ότι σε κάθε περίπτωση το άρθρο 7.4 δεν ρυθμίζει το ζήτημα του εάν η έγκριση συμφωνίας περί εφαρμογής ποινής κατόπιν διαπραγματεύσεως μπορεί ή όχι να υπόκειται σε απαίτηση συναιδέσεως, όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης. Συνεπώς, το ΔΕΕ δεν διαφώτισε ιδιαίτερα με την συγκεκριμένη απόφαση τον ιδιαίτερο χαρακτήρα και νόημα του άρθρου 7 παρ. 4 της Οδηγίας.

Κεφάλαιο Τρίτο

Η ενσωμάτωση της Οδηγίας 2016/343 στην ελληνική έννομη τάξη.

Η ενσωμάτωση της Οδηγίας 2016/343 στην εσωτερική έννομη τάξη έλαβε χώρα μόλις τον Φεβρουάριο του 2019, με το Κεφάλαιο Β' του Ν. 4596/2019 (ΦΕΚ 32/Α/26-2-2019), ήτοι εκτός της προβλεπόμενης από το άρθρο 13 της Οδηγίας προθεσμίας (1 Απριλίου 2018). Μέχρι τότε, στην ελληνική έννομη τάξη, το τεκμήριο αθωότητας αναγνωριζόταν φυσικά ως γενική αρχή του δικαίου και προστατευόταν δυνάμει της υπερνομοθετικής ισχύος διάταξης του άρθρου 6.2 της ΕΣΔΑ, ωστόσο δεν αποτυπωνόταν ευθέως ως κανόνας δικαίου σε κάποιο νομοθετικό κείμενο¹⁶⁶. Το Κεφάλαιο Β' του ως άνω νόμου ενσωμάτωσης αποτελείται από συνολικά έξι άρθρα (5 έως 10), με τα οποία αφενός θεσπίστηκαν νέες διατάξεις στον ΚΠΔ, αφετέρου τροποποιήθηκε μία διάταξη του ΠΚ. Σε γενικές γραμμές ο εθνικός νομοθέτης ανταποκρίθηκε στις υποχρεώσεις και στις απαιτήσεις που απέρρεαν από την Οδηγία και η ενσωμάτωση κρίνεται ικανοποιητική, πλην ορισμένων ζητημάτων που θα αναλυθούν ευθύς κατωτέρω. Τέλος, σημειώνεται ότι μετά την θέση σε ισχύ του ως άνω νόμου ενσωμάτωσης, πραγματοποιήθηκαν σημαντικές νομοθετικές αλλαγές στους ΠΚ και ΚΠΔ, με πιο πρόσφατη αυτή της ψήφισης του Ν. 4855/2021, χωρίς ωστόσο να επηρεάζεται το περιεχόμενο των διατάξεων που θεσπίστηκαν προς ενσωμάτωση της Οδηγίας, ενώ σε ισχύ έχουν διατηρηθεί και οι διατάξεις των άρθρων 5 και 7 του νόμου ενσωμάτωσης. Κατωτέρω, επιχειρείται ο σχολιασμός εκάστου εκ των άρθρων 5 έως 9 του Ν. 4596/2019 με τα οποία ενσωματώθηκαν τα άρθρα της Οδηγίας αναφορικά με το τεκμήριο αθωότητας.

Με το άρθρο 5 του Ν. 4596/2019, στο οποίο περιγράφονται ο σκοπός, το αντικείμενο και το πεδίο εφαρμογής αυτού, ενσωματώθηκαν τα άρθρα 1 και 2 της Οδηγίας που καθόριζαν αντίστοιχα το αντικείμενο και το πεδίο εφαρμογής αυτής. Το εν λόγω άρθρο προβλέπει ότι *«1.Σκοπός του παρόντος είναι η εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με την Οδηγία 2016/343/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 9ης Μαρτίου 2016 (L 65), με την οποία θεσπίζονται κοινοί ελάχιστοι κανόνες σχετικά με: α) ορισμένες πτυχές του δικαιώματος στο τεκμήριο*

¹⁶⁶ Σε άλλα κράτη, η αρχή του τεκμηρίου αθωότητας βρίσκει ακόμα και συνταγματική κατοχύρωση.

αθωότητας κατά την ποινική διαδικασία και β) το δικαίωμα παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του κατά την ποινική διαδικασία. 2.Οι διατάξεις του παρόντος εφαρμόζονται σε φυσικά πρόσωπα που είναι ύποπτα ή κατηγορούμενα, σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας, από τη στιγμή που ένα πρόσωπο θεωρείται ύποπτο ή κατηγορείται για τέλεση αξιόποινης πράξης, έως: α) την περάτωση της διαδικασίας με αμετάκλητη δικαστική απόφαση ή αμετάκλητο βούλευμα, αν έχει ασκηθεί ποινική δίωξη, ή β) τη θέση της υπόθεσης στο αρχείο ή την απόρριψη της έγκλησης από τον αρμόδιο εισαγγελέα, αν δεν έχει ασκηθεί η ποινική δίωξη».

Από την ως άνω διάταξη προκύπτει ότι ο έλληνας νομοθέτης ερμηνεύει ευρέως τα χρονικά όρια ισχύος του τεκμηρίου αθωότητας, θέτοντας ως απώτατο χρονικό σημείο λήξης της ισχύος αυτού το αμετάκλητο της απόφασης, παρέχοντας έτσι τη μέγιστη δυνατή προστασία σε υπόπτους και κατηγορούμενους. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του νόμου ενσωμάτωσης¹⁶⁷, με τον όρο «οριστική» απόφαση (final), η Οδηγία εννοεί εκείνη την απόφαση που είναι απρόσβλητη με ένδικα μέσα. Πρόκειται δηλαδή για τις αποφάσεις που καλούνται στην ελληνική ποινική δικονομία «αμετάκλητες». Όπως όμως αναφέρθηκε ανωτέρω, η χρονική ισχύς της Οδηγίας καταλαμβάνει μέχρι και το ένδικο μέσο της έφεσης, ήτοι την τυχόν εφετειακή δίκη, καθώς υπό τον όρο «οριστική» νοείται η απόφαση που κρίνει τελειωτικά επί της ουσίας της υπόθεσης, ήτοι η τελεσίδικη απόφαση και όχι η αναιρετική δίκη. Ωστόσο αυτό δεν εμπόδισε τον εθνικό νομοθέτη από το να παρέχει μεγαλύτερη χρονικά προστασία. Μάλιστα, ο έλληνας νομοθέτης ακολουθεί το παράδειγμα του ΕΔΔΑ και επεκτείνει τα χρονικά όρια ισχύος του τεκμηρίου αθωότητας και στο μετά το αμετάκλητο πέρας της ποινικής διαδικασίας, σε όσες περιπτώσεις εκδόθηκε αθωωτική απόφαση ή έπαυσε η ποινική δίωξη, ορίζοντας στην αιτιολογική έκθεση ότι τότε « το τεκμήριο αθωότητας μετενεργεί και απαγορεύει οποιαδήποτε έκφραση υπονοιών ως προς την αθωότητα, ο δε απαλλαγεί προστατεύεται με βάση τις σχετικές αστικές και ποινικές διατάξεις για την προστασία της προσωπικότητας και της τιμής αντίστοιχα». Ωστόσο, προκύπτει η εξής νομοθετική αντίφαση. Ενώ ο έλληνας νομοθέτης επεκτείνει με το άρθρο 5 του νόμου ενσωμάτωσης την προστατευτική εμβέλεια του τεκμηρίου αθωότητας μέχρι το αμετάκλητο της σχετικής δικαστικής απόφασης, στο άρθρο 7 του ίδιου νόμου ορίζει ότι το θιγόμενο πρόσωπο

¹⁶⁷ Προσβάσιμο σε: <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/k-diataxis-eis-synolo.pdf>

απολαμβάνει το ένδικο μέσο της αγωγής αποζημίωσης του άρ. 105 ΕισΝΑΚ για προσβολή του τεκμηρίου αθωότητάς του από δηλώσεις δημόσιων αρχών που έλαβαν χώρα σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας πριν την έκδοση της απόφασης σε πρώτο ή δεύτερο βαθμό. Φαίνεται λοιπόν ο νομοθέτης να αποστερεί από το θιγόμενο πρόσωπο το σχετικό ένδικο μέσο, όταν η προσβολή του τεκμηρίου αθωότητας λάβει χώρα ενώ η ποινική δίκη εκκρεμεί ενώπιον του ΑΠ, μετά την άσκηση αίτησης αναίρεσης.

Αντίθετα, τον έλληνα νομοθέτη δεν απασχόλησε το ζήτημα των αντικειμενικών ορίων εφαρμογής του τεκμηρίου, ως προς τις διαδικασίες «ποινικής» φύσης, αφού το άρθρο 5 φαίνεται να εκλαμβάνει ως «ποινική διαδικασία» αποκλειστικά τις *stricto sensu* εθνικές ποινικές δίκες. Βάσει της ανάλυσης που έχει προηγηθεί σχετικά με την έννοια «ποινική διαδικασία» ως αυτοτελή έννοια του δικαίου της ΕΕ, ο έλληνας νομοθέτης δεσμεύεται από την σχετική νομολογία τόσο του ΕΔΔΑ όσο και του ΔΕΕ επί του ζητήματος. Όσο δε δεν ανταποκρίνεται στις δεσμεύσεις αυτές, το βάρος αναπόφευκτα μετακυλύεται στον έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ο οποίος οφείλει σε περίπτωση αμφιβολίας ως προς το εννοιολογικό περιεχόμενο της έννοιας «ποινική διαδικασία» να απευθύνει σχετικό προδικαστικό ερώτημα στον ενωσιακό δικαστή, συμβάλλοντας κατ' αυτό τον τρόπο στον θεσμικό διάλογο μεταξύ εθνικών και ενωσιακών δικαστηρίων. Δεδομένου μάλιστα ότι ο ενωσιακός νομοθέτης πράγματι απέκλεισε (με την επιφύλαξη της νομολογίας ΔΕΕ και ΕΔΔΑ) από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2016/343 τις διαδικασίες «ποινικής» φύσης, η τοποθέτηση του ΔΕΕ επί του θέματος θα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον¹⁶⁸.

Με το άρθρο 6 του Ν. 4596/2019 ενσωματώνεται στην εσωτερική έννομη τάξη το άρθρο 3 της Οδηγίας και προβλέπεται η προσθήκη του άρθρου 72Α στον ΚΠΔ (άρθρο 71 ισχύοντος ΚΠΔ), με την οποία κατοχυρώνεται πλέον ρητώς σε νομοθετικό κείμενο το τεκμήριο αθωότητας. Σύμφωνα με το εν λόγω άρθρο «Οι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι τεκμαίρονται αθώοι μέχρι να αποδειχθεί η ενοχή τους σύμφωνα με τον νόμο.». Όπως προκύπτει και από την αιτιολογική έκθεση του νόμου ενσωμάτωσης, η διάταξη αυτή αποτελεί απλώς μια πανηγυρική διακήρυξη της ήδη ισχύουσας αρχής του τεκμηρίου αθωότητας στην ελληνική έννομη τάξη, δυνάμει της υπερνομοθετικής ισχύος διάταξης του άρθρου 6.2 της ΕΣΔΑ. Επισημαίνεται επίσης

¹⁶⁸ Βλ. Τσόλκα Ό. (1) ό.π., σελ. 137.

ότι η Οδηγία, κατά την ελληνική της απόδοση, αντιμετωπίζει το τεκμήριο αθωότητας ως αρχή, ήτοι ως κάτι παραπάνω ή κάτι διαφορετικό από ένα απλό δικαίωμα¹⁶⁹.

Με το άρθρο 7 του Ν. 4596/2019 προβλέπεται ότι «Ο ύποπτος ή κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να ασκήσει αγωγή αποζημίωσης ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 105 και 106 του Εισαγωγικού νόμου του Αστικού Κώδικα, προς αποκατάσταση της βλάβης, την οποία υπέστη εξαιτίας της προσβολής του τεκμηρίου αθωότητάς του από δηλώσεις δημόσιων αρχών που έλαβαν χώρα σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας πριν την έκδοση της απόφασης σε πρώτο ή δεύτερο βαθμό, οι οποίες αναφέρονται κατά τρόπο άμεσο στην εκκρεμή ποινική διαδικασία και είτε παροτρύνουν το κοινό να πιστέψει στην ενοχή του είτε προβαίνουν σε εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών με την οποία προδικάζουν τη δικαστική κρίση της υπόθεσης». Με το εν λόγω άρθρο ενσωματώθηκαν τα άρθρα 4 παρ. 1 και 10 της Οδηγίας, αναφορικά με τις δημόσιες δηλώσεις περί ενοχής και την πρόβλεψη μέσων ένδικης προστασίας. Σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 1 της Οδηγίας τα κράτη Μέλη υποχρεούνται να παρέχουν αποτελεσματικά μέσα ένδικης προστασίας σε κάθε περίπτωση που παραβιάζονται τα δικαιώματα που απορρέουν από το τεκμήριο αθωότητας. Αυτή η υποχρέωση απορρέει από το δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής του άρθρου 47 του ΧΘΔΕΕ και του αντίστοιχου άρθρου 13 της ΕΣΔΑ¹⁷⁰. Κατά την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ η καταλληλότερη μορφή επανόρθωσης για παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη είναι να διασφαλίζεται ότι οι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι, στο μέτρο του δυνατού, τίθενται σε θέση στην οποία θα βρίσκονταν αν δεν είχαν παραβιασθεί τα δικαιώματά τους¹⁷¹. Ήδη η Επιτροπή είχε επισημάνει στην έκθεση εκτίμησης επιπτώσεων¹⁷² ότι παρατηρείται η έλλειψη αποτελεσματικών μέτρων ένδικης προστασίας στα Κράτη Μέλη για παραβιάσεις του τεκμηρίου αθωότητας. Τα περισσότερα Κράτη Μέλη προέβλεπαν γενικής φύσης και οριζόντια ένδικα μέσα, όπως την άσκηση έφεσης ή την άσκηση αγωγής αποζημίωσης σε βάρος του κράτους οι αρχές του οποίου παραβίασαν το τεκμήριο αθωότητας. Ωστόσο, ο ενωσιακός νομοθέτης δεν μπορούσε να προβεί σε πλήρη εναρμόνιση του πεδίου των ενδίκων μέσων σε περίπτωση παραβίασης του τεκμηρίου αθωότητας, καθώς κάτι τέτοιο θα απαιτούσε την πλήρη αναδόμηση των εθνικών ποινικοδικονομικών

¹⁶⁹ Πράγματι στην ελληνική απόδοση της Οδηγίας, συναντάται στο άρθρο 3 ο όρος «αρχή». Αντίθετα, ο όρος αυτός λείπει τόσο από το αγγλικό όσο και από το ισπανικό κείμενο της Οδηγίας.

¹⁷⁰ Βλ. Τσόλκα Ό. (1) ό.π., σελ. 137.

¹⁷¹ Βλ. Sakowicz A. ό.π., σελ. 66.

¹⁷² Σελ. 15 έκθεσης.

συστημάτων, κάτι που θα υπερέβαινε κατά πολύ την αρμοδιότητα της ΕΕ. Για τον λόγο αυτό κατέφυγε στην λύση της διατύπωσης του άρθρου 10 της Οδηγίας, η οποία αφήνει ομολογουμένως ευρεία διακριτική ευχέρεια στα Κράτη Μέλη, ως προς την επιλογή των κατάλληλων ενδίκων μέσων. Η επιλογή του έλληνα νομοθέτη να θεσπίσει με το άρθρο 7 του Ν. 4596/2019 ως ένδικο μέσο την κατ' άρθρο 105 – 106 ΕισΝΑΚ αγωγή αποζημίωσης δεν κρίθηκε ιδιαίτερα επιτυχής, αν αναλογιστεί κανείς και την καταδίκη της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Κώνστας κατά Ελλάδα αφενός εξαιτίας παραβίασης του τεκμηρίου αθωότητας, αφετέρου εξαιτίας παραβίασης του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ, ήτοι λόγω μη πρόβλεψης αποτελεσματικού ένδικου μέσου. Η Ελληνική Κυβέρνηση είχε υποστηρίξει στην σχετική διαδικασία ενώπιον του ΕΔΔΑ ότι το ελληνικό δίκαιο πρόσφερε στον αιτούντα την δυνατότητα άσκησης αγωγής αποζημίωσης κατά του ελληνικού δημοσίου δυνάμει των άρθρων 57,59 ΑΚ και 105 ΕισΝΑΚ, όμως οι σχετικοί ισχυρισμοί της απορρίφθηκαν από το ΕΔΔΑ. Το ΕΔΔΑ ακολουθεί πάγια νομολογία σε αυτό το θέμα, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην «πρακτική αποτελεσματικότητα» και την «άμεση διαθεσιμότητα» του προσφερόμενου εθνικού ένδικου μέσου προστασίας¹⁷³. Συνεπώς, θα ανέμενε κανείς ο έλληνας νομοθέτης να στραφεί σε ένα άλλο ένδικο μέσο προστασίας και όχι αυτό της αγωγής αποζημίωσης¹⁷⁴. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι πριν την θέσπιση του Ν. 4596/2019, είχε τεθεί σε διαβούλευση ένα άλλο σχέδιο νόμου, τον Απρίλιο του 2018¹⁷⁵, το οποίο είχε διαφορετική προσέγγιση ως προς το ζήτημα της παροχής αποτελεσματικών ενδίκων μέσων. Η προτεινόμενη από αυτό το σχέδιο νόμου λύση είχε δύο σκέλη. Πρώτον, πρόβλεψη δυνατότητας υποβολής αίτησης για εύλογη χρηματική ικανοποίηση, κατ' αναλογία όσων ισχύουν για την υπέρβαση του εύλογου χρόνου διάρκειας της ποινικής δίκης. Δεύτερον, αίτηση αφαίρεσης ευλόγου χρόνου έκτισης της ποινής, είτε κατόπιν αίτησης του θιγόμενου προσώπου, είτε αυτεπαγγέλτως στο δικονομικό στάδιο της επί ποινής συζήτησης. Ωστόσο, αυτή η λύση είχε δύο εγγενής αδυναμίες και συγκεκριμένα αφενός την αδυναμία εφαρμογής της στις περιπτώσεις που η επιβαλλόμενη ποινή θα ήταν η ισόβια κάθειρξη (όπως σημείωνε και η σχετική αιτιολογική έκθεση) και αφετέρου ότι προϋπέθετε τελικά την καταδικαστική απόφαση του θιγόμενου προσώπου, σε αντίθεση με την νομολογία του

¹⁷³ Βλ. Τσόλκα Ο. (1) ό.π., σελ. 139 επ., με ανάλυση της σχετικής νομολογίας του ΕΔΔΑ.

¹⁷⁴ Η Επιστημονική Επιτροπή της Βουλής έχει εκφράσει τις ανησυχίες της σχετικά με την αποτελεσματικότητα του άρ. 7 του Ν. 4596/2019, Βλ. Τσόλκα Ο. (1) ό.π., σελ. 139.

¹⁷⁵ Προσβάσιμο σε: http://www.opengov.gr/ministryofjustice/wp-content/uploads/downloads/2018/04/sxedio_nomou_343_2016.pdf

ΕΔΔΑ, κατά την οποία το ένδικο μέσο πρέπει να είναι αποτελεσματικό και να παρέχεται άμεσα, ανεξάρτητα από την καταδικαστική ή αθωωτική έκβαση της δίκης. Τέλος, ως εναλλακτική λύση στο πρόβλημα της νομοθετικής πρόβλεψης αποτελεσματικού ενδίκου μέσου στις περιπτώσεις παραβιάσεων του τεκμηρίου αθωότητας έχει προταθεί η λειτουργία της σχετικής παραβίασης του τεκμηρίου ως δικονομικού κωλύματος, το οποίο θα οδηγεί στην αναστολή της εν εξελίξει ποινικής διαδικασίας για όσο χρόνο κρίνεται εύλογος, για την αποκατάσταση της ισορροπίας στην δικαιοσύνη της ποινικής δίκης¹⁷⁶.

Για την ενσωμάτωση του άρθρου 6 της Οδηγίας (βάρος απόδειξης), ο εθνικός νομοθέτης, με το άρθρο 8 του νόμου ενσωμάτωσης, εισήγαγε στον ΚΠΔ την διάταξη του άρθρου 177Α (άρθρο 178 παρ. 2 και 3 ισχύοντος ΚΠΔ). Σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις των άρθρων 178 παρ. 2 και 3 *«2.Οι δικαστές και οι εισαγγελείς εξετάζουν αυτεπαγγέλτως όλα τα αποδεικτικά μέσα, που θεμελιώνουν την ενοχή ή κατατείνουν στην αθωότητα του κατηγορουμένου, καθώς και κάθε στοιχείο που αφορά την προσωπικότητά του και επηρεάζει την επιμέτρηση της ποινής. Ο κατηγορούμενος δεν είναι υποχρεωμένος να προσκομίσει αποδεικτικά στοιχεία για τα πραγματικά περιστατικά που επικαλείται υπέρ του. Οι δικαστές και εισαγγελείς είναι υποχρεωμένοι να ερευνούν με επιμέλεια κάθε στοιχείο ή αποδεικτικό μέσο που επικαλέστηκε υπέρ αυτού ο κατηγορούμενος, αν αυτό είναι χρήσιμο για να εξακριβωθεί η αλήθεια. 3.Οποιαδήποτε αμφιβολία περί της ενοχής είναι προς όφελος του κατηγορουμένου ή του υπόπτου.»*. Στην αιτιολογική έκθεση του νόμου ενσωμάτωσης, ο εθνικός νομοθέτης αναφέρεται στην έννοια του «βάρους απόδειξης» στα συστήματα του ηπειρωτικού δικαίου, όπως το ελληνικό. Όπως αναλύθηκε και ανωτέρω, η έννοια του βάρους απόδειξης αφορά κυρίως τα αγγλοσαξωνικά ποινικοδικονομικά συστήματα, όπου η εισαγγελική αρχή λειτουργεί κατ' ουσία ως αντίδικος του κατηγορουμένου. Στα ηπειρωτικά συστήματα, όπως το ελληνικό, ο εισαγγελέας δεν φέρει ούτως ή άλλως «βάρος απόδειξης», αλλά υποχρεούται, όπως και ο δικαστής, στην αναζήτηση τόσο των απαλλακτικών όσο και των ενοχοποιητικών στοιχείων, οπότε δεν μπορούμε να μιλάμε κατ' ακριβολογία για «βάρος απόδειξης» της εισαγγελικής ή κατηγορούσας αρχής. Συνεπώς, στα ηπειρωτικά συστήματα η «κατανομή του βάρους απόδειξης» έχει, συνεπεία του τεκμηρίου αθωότητας, την έννοια ότι ο

¹⁷⁶ Βλ. Τσόλκα Ό. (1) ό.π., σελ. 141 επ., όπου ως νομοθετική εναλλακτική λύση προτείνει την λειτουργία

κατηγορούμενος δεν έχει υποχρέωση απόδειξης της αθωότητάς του ή της αλήθειας των ισχυρισμών του, αφού αντικείμενο απόδειξης στην ποινική δίκη είναι η ενοχή και όχι η αθωότητα του κατηγορουμένου¹⁷⁷. Επίσης, η αιτιολογική έκθεση αναφέρεται και στο προβληματικό ζήτημα της νομολογιακής κατασκευής των αυτοτελών ισχυρισμών στο ελληνικό ποινικό δικονομικό σύστημα, που μπορεί να οδηγήσει σε ανεπίτρεπτη κατά την Οδηγία μετάθεση στον κατηγορούμενο του «βάρους απόδειξης» των πραγματικών περιστατικών που θεμελιώνουν τον αυτοτελή ισχυρισμό, επισημαίνοντας ότι αυτό το πρόβλημα μπορεί να διασκεδαστεί εάν κάνουμε δεκτό ότι ο κατηγορούμενος έχει μόνο βάρος επίκλησης και όχι απόδειξης των πραγματικών ισχυρισμών που θεμελιώνουν τον αυτοτελή ισχυρισμό του, το δε δικαστήριο υποχρεούται να αναζητήσει όλα εκείνα τα αποδεικτικά μέσα που είτε τον στοιχειοθετούν είτε τον καταρρίπτουν. Επιπλέον, με το άρθρο 8 του νόμου ενσωμάτωσης κατέστη μαχητό το μέχρι τότε αμάχητο το τεκμήριο ψεύδους του άρθρου 366 παρ. 2 ΠΚ στα εγκλήματα κατά της τιμής, ενώ σήμερα μετά την τροποποίηση του Ν. 4619/2020 και το νέο ΠΚ, το σχετικό τεκμήριο ψεύδους καταργήθηκε πλήρως ως αντίθετο στο τεκμήριο αθωότητας.

Τέλος, με το άρθρο 9 του Ν. 4596/2019, ο εθνικός νομοθέτης ενσωμάτωσε στην ελληνική έννομη τάξη το άρθρο 7 της Οδηγίας σχετικά με το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, εισάγοντας στον ΚΠΔ τα άρθρα 103Α (άρθρο 104 ισχύοντος ΚΠΔ). Σύμφωνα με το άρθρο αυτό *«1.Ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος έχουν δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. 2.Η άσκηση του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης δεν εμποδίζει τη νόμιμη συγκέντρωση αποδεικτικών στοιχείων, που υπάρχουν ανεξάρτητα από τη βούληση των υπόπτων και των κατηγορουμένων. 3.Η άσκηση του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης δεν μπορεί να αξιολογηθεί σε βάρος των υπόπτων και των κατηγορουμένων.»*. Με τις εν λόγω διατάξεις ενσωματώνονται στην ελληνική έννομη τάξη τα δικαιώματα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Μάλιστα, όπως σημειώνεται στην αιτιολογική έκθεση του νόμου ενσωμάτωσης, τα σχετικά δικαιώματα προστατεύονται στην ελληνική έννομη τάξη κατά απόλυτο τρόπο και μάλιστα σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τα αντίστοιχα προστατευτικά standards της νομολογίας του ΕΔΔΑ, που χρησιμοποιεί κριτήρια, τα

¹⁷⁷ Για εκτενή ανάλυση σχετικά με την έννοια του «βάρους απόδειξης» στον ελληνικό ΚΠΔ αλλά και για την ερμηνεία των άρθρων 178 παρ. 2 και 3 ΚΠΔ, βλ. Σεβαστίδης Χ., Η σημασία και η λειτουργία του άρθρου 178 παρ. 2 και 3 του νέου ΚΠΔ (έννοια «βάρους απόδειξης» και ενίσχυση τεκμηρίου αθωότητας), ΠοινΔικ 4/2019, σελ. 431-437.

οποία επιτρέπουν ενοχοποιητική αξιοποίηση της σιωπής, σε συνδυασμό ενδεχομένως και με άλλα, εφόσον υπάρχουν επαρκή θεσμικά αντίβαρα, αφού στην Ελλάδα η ολική σιωπή του κατηγορουμένου, προσωρινή ή διαρκής, δεν επιτρέπεται να ληφθεί από το Δικαστήριο υπόψη ως αποδεικτικό στοιχείο εις βάρος του κατηγορουμένου σε καμία περίπτωση, καθώς η τυχόν αποδεικτική αξιοποίηση της σιωπής του κατηγορουμένου εις βάρος του δημιουργεί απόλυτη ακυρότητα σύμφωνα με το άρθρο 171 παράγραφος 1 περίπτωση δ του ΚΠΔ. Επιπλέον, στον ΚΠΔ το δικαίωμα σιωπής κατοχυρώνεται επίσης ως αυτοτελές δικαίωμα και στο άρθρο 273 παρ. 2 εδ. β', σύμφωνα με το οποίο ο κατηγορούμενος δικαιούται να αρνηθεί να απαντήσει¹⁷⁸.

¹⁷⁸ Για την ερμηνεία του άρθρου 104 ΚΠΔ, βλ. Δαλακούρας Θ. Ο Νέος Κώδικας Ποινικής Δικονομίας (Συνοπτική ερμηνεία κατ' άρθρο του ν. 4620/2019), ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2020, σελ. 88 επ.

Επίλογος

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορουμένων στον ποινικό χώρο της Ένωσης είναι θεμελιώδους, αν όχι νευραλγικής σημασίας, πρωτίστως για την διατήρηση του ίδιου του χώρου αυτού. Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης δικαστικών αποφάσεων, ο ακρογωνιαίος λίθος της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς την αμοιβαία εμπιστοσύνη, τόσο των Κρατών Μελών όσο κυρίως των πολιτών τους, ότι τα ποινικοδικονομικά τους συστήματα σέβονται, αναγνωρίζουν και κατοχυρώνουν τα θεμελιώδη δικονομικά δικαιώματα των προσώπων σε βάρος των οποίων εκκρεμούν ποινικές διαδικασίες.

Η πορεία που έχει διανύσει μέχρι σήμερα η ενωσιακή νομοθέτηση, στον τομέα των δικονομικών δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορουμένων, είναι ομολογουμένως σημαντική, αν αναλογιστεί μάλιστα κανείς το σύντομο χρονικό διάστημα μέσα στο οποίο έχουν υιοθετηθεί οι σχετικές Οδηγίες. Οι Οδηγίες αυτές μπορούν πράγματι να έχουν ένα μεταμορφωτικό αποτέλεσμα στην ενωσιακή προσπάθεια προς την εναρμόνιση των συστημάτων απονομής ποινικής δικαιοσύνης των Κρατών Μελών. Η Οδηγία 2016/343 για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στην δίκη του δεν αποτελεί εξαίρεση. Μέσω αυτής έγινε μία σημαντική προσπάθεια ενίσχυσης και κωδικοποίησης σε ένα ενωσιακό νομοθετικό κείμενο της ιδιαίτερα πλούσιας νομολογίας του ΕΔΔΑ, αναφορικά με την θεμελιώδη δικαιοσύνη αρχή του τεκμηρίου αθωότητας και το αποτύπωμά της μπορεί να αποτιμηθεί θετικό, λαμβανομένου υπόψη και του περιορισμού περί ελάχιστων κοινών κανόνων που θέτει η νομική της βάση.

Ωστόσο, δεν μπορούν να παραβλεφθούν και οι εγγενείς της αδυναμίες. Η έλλειψη ρυθμιστικών κανόνων στο φλέγον ζήτημα της προσωρινής κράτησης, το επιτρεπτό (έστω και υπό προϋποθέσεις) της αντιστροφής του βάρους απόδειξης και η μετάθεσή του στον κατηγορούμενο μέσω τεκμηρίων ενοχής, ο μη απόλυτος χαρακτήρας των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, είναι μόνο μερικά από τα ζητήματα στα οποία θα ευχόμασταν ο ενωσιακός νομοθέτης να ήταν πιο

τολμηρός. Από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς ότι τα εν λόγω ζητήματα δημιουργούν έντονη διχογνωμία, καθώς αγγίζουν τον πυρήνα των ποινικών συστημάτων των Κρατών Μελών. Αυτό υποδεικνύει και η πρόσφατη (31.03.2021) Έκθεση της Επιτροπής για την εφαρμογή της Οδηγίας 2016/343, σύμφωνα με την οποία παρατηρούνται σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ των Κρατών Μελών ως προς την ορθή εφαρμογή των επιταγών και απαγορεύσεων της Οδηγίας στην πράξη. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ο κομβικός ρόλος του ΔΕΕ, ο οποίος μπορεί να αποτελέσει καταλύτη για την ορθή ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων της Οδηγίας. Όπως επεσήμανε ο Γενικός Εισαγγελέας Giovanni Pitruzzella στην υπόθεση DK (C- 6753/19) το Δικαστήριο πρέπει να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία που προσφέρουν οι Οδηγίες για τα δικονομικά δικαιώματα και *«να ασκήσει τον ρόλο του ως σηματοδότης αρμοδιοτήτων»*.

Σήμερα, δεκατρία χρόνια μετά την θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας, το ερώτημα είναι: μήπως ήρθε η ώρα για περαιτέρω δράση της Ένωσης προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης των δικονομικών δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορούμενων στις ποινικές διαδικασίες;

Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία – αρθρογραφία

1. Αλιβιζάτος Ν., Το τεκμήριο αθωότητας και οι παράπλευρες συνέπειές του, ΠοινΔικ 1/2017.
2. Γιαννουλόπουλος Δ., «Ελεύθερη» κυκλοφορία των αποδείξεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και αποδεικτικές απαγορεύσεις, σε 8ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων- Η Ποινική Δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2020, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ.
3. Δαλακούρας Θ. Ο Νέος Κώδικας Ποινικής Δικονομίας (Συνοπτική ερμηνεία κατ' άρθρο του ν. 4620/2019), ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2020.
4. Ζημιανίτης Δ., Πράσινη Βίβλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το τεκμήριο αθωότητας, ΠοινΔικ, 6/2006.
5. 4.Καϊάφα- Γκμπάντι Μ. και Παπακυριάκου Θ., Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου, Β Έκδοση, 2019, Εκδόσεις Σάκκουλα.
6. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις: Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου, ΠοινΧρ ΞΖ' (2017).
7. Μαγριππή Α. Με αφορμή την Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 «για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας».
8. Νταλαχάνης Ι. σε Σαρμάς Ι., Κοντιάδης Ξ., Ανθόπουλος Χ., ΕΣΔΑ Ερμηνεία κατ' άρθρον, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021.
9. Παρασκευάς Κ., Η προστασία του τεκμηρίου αθωότητας στην κυπριακή έννομη τάξη, ΠοινΔικ, 10/2021.
10. Πασσάς Α., Η Εθνική Δημόσια Διοίκηση στην Ευρωπαϊκή Ενωσιακή Πολιτική Διαδικασία, 2012, Εκδόσεις Παπαζήση.
11. Σαχπεκίδου Ε., Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2011.
12. Σαχπεκίδου Ε., Ταγαράς Χ., Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2020.

13. Σεβαστίδης Χ., Η σημασία και η λειτουργία του άρθρου 178 παρ. 2 και 3 του νέου ΚΠΔ (έννοια «βάρους απόδειξης» και ενίσχυση τεκμηρίου αθωότητας), ΠοινΔικ 4/2019.
14. Τριανταφύλλου Γ., Άρθρο 6 παρ. 2 – Τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου, σε Κοτσαλής Λ., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2014.
15. Τσόλκα Ο., Το τεκμήριο αθωότητας και η συμμετοχή του κατηγορουμένου στην ποινική διαδικασία: Επί της Οδηγίας 2016/343 ΕΕ και του εσωτερικού νόμου ενσωμάτωσης (Κεφάλαιο Β' Ν 4596/2019) σε 8ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων- Η Ποινική Δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2020, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ.
16. Τσόλκα Ο., σε Σαχπεκίδου Ε., Ταγαράς Χ., Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2020.
17. Τσόλκα Ο., Το δικαίωμα στην μη αυτοενοχοποίηση και το τεκμήριο αθωότητας- Ζητήματα εφαρμογής τους υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕυρΔΔΑ, ΠοινΧρ 2004.
18. Φλώρος Γ., Φινοκαλιώτης Δ. σε Τζέμος Β., Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (Ερμηνεία κατ' άρθρο), ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2019.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία – αρθρογραφία

1. ECBA Response to the Commission's Proposal for a Directive on certain aspects of the Presumption of Innocence and the right to be present at trial, New Journal of European Criminal Law, Vol. 6 Issue 2, 2015.
2. Fair Trials International Legal Experts Advisory Panel, Joint position paper on the proposed directive on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings, 2014.
3. Heard C. – Fair H., Pre-Trial Detention and its over use: Evidence from then countries, Institute for Crime & Justice Policy Research, Birkbeck, University

- of London, 2019, προσβάσιμο, σε: https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/pre-trial_detention_final.pdf
4. Martufi A., Peristeridou C., Pilate washing his hands. The CJEU on pre-trial detention, 2019, προσβάσιμο σε: <http://eulawanalysis.blogspot.com/2019/12/pilate-washing-his-hands-cjeu-on-pre.html>
 5. Mitsilegas V., The European Union and the Rights of Individuals in Criminal Proceedings σε The Oxford Handbook of Criminal Process, 2019.
 6. M.L. Villamarín López, The presumption of innocence in Directive 2016/343/EU of 9 March 2016, ERA Forum 18, 336 (2017), Springer.
 7. M.L. Villamarín López, Recent European court of Justice case-law on directive 2016/343 on the presumption of innocence (Milev, RH & DK): are pre-trial detentions covered by this instrument?, ERA Forum 2021, 140 επ. (2021), Springer.
 8. Pivaty, A. et al., Opening Pandora's box: The right to silence in police interrogations and the Directive 2016/343/EU, New Journal of European Criminal Law, 12(3), (2021).
 9. Riehle C., Clozel A., 10 years after the roadmap: procedural rights in criminal proceedings in the EU today, ERA Forum 20, 321–322 (2020), Springer.
 10. Sakowicz A., The right to silence in the EU Directive 2016/343 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence from the perspective of polish criminal proceedings, Review of European and Comparative Law, Volume XLI, Issue 2, 2020.
 11. Weisser B., The European Convention on Human Rights and the European Court of Human Rights as Guardians of Fair Criminal Proceedings in Europe σε The Oxford Handbook of Criminal Process, 2019.